

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI
TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI BİLİM DALI

FÂTIMÎ HİLAFETİNİN SONLANDIRILMASI
SÜRECİNDE SELÂHADDİN-İ EYYÛBÎNİN İZLEDİĞİ
SİYASET ÜZERİNE BİR İNCELEME

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Musa BİÇKİOĞLU

İstanbul
Haziran, 2019

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI
TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI BİLİM DALI

FÂTIMÎ HİLAFETİNİN SONLANDIRILMASI SÜRECİNDE
SELÂHADDİN-İ EYYÛBÎ'NİN İZLEDİĞİ SİYASET ÜZERİNE
BİR İNCELEME

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Musa BİÇKİOĞLU

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Beytullah KAYA

İstanbul
Haziran, 2019

TEZ ONAYI

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Tarih ve Medeniyet Araştırmaları Anabilim Dalı, Tarih ve Medeniyet Araştırmaları Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman Doç. Dr. Beytullah KAYA

Üye Prof. Dr. Ali YILMAZ

Üye Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali BOLAT

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Prof. Dr. Ömer ÇAHA
Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığım “Fâtımî Hilâfetinın Sonlanmasın Sürrecinde Selâhaddin-i Eyyûbî'nin İzlediği Siyaset Üzerine Bir İnceleme” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uydugumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

Musa BİÇKİTOğLU

ÖNSÖZ

Araştırmamdaki her aşamada hiçbir desteğini esirgemedi bana yardımcı olan, süreç içerisinde katkıları ve emekleri ile çalışmalarına ışık tuttuğu gibi teşvik edici, ümit verici, eğitici tarzıyla değerli tez danışmanım Doç. Dr. Beytullah KAYA'ya en kalbi teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

Ailemiz, öğrenci olan üç çocuğumuzla birlikte şahsen okuyor olmamdan dolayı dört öğrenciden ve toplam beş kişiden müteşekkildir. Dört öğrenciyi okutmayı başaran, aynı zamanda ailemizi idare ederek dört öğrenci ile ilgilenme külfetine rağmen öğrenciliğim sırasında ve çalışmalarımda her türlü desteğini benden esirgemeyen eşim ve çocuklarıma, dualarını esirgemeyen anne ve babama teşekkürlerimi sunarım. Bu çalışmayı eşim ve çocuklarıma atfediyorum.

Musa BİÇKİOĞLU

İstanbul - 2019

ÖZET

FÂTIMÎ HİLÂFETİNİN SONLANMASI SÜRECİNDE SELÂHADDÎN-İ EYYÛBÎ'NİN İZLEDİĞİ SİYASET ÜZERİNE BİR İNCELEME

Musa BİÇKİOĞLU

Yüksek Lisans, Tarih ve Medeniyet Araştırmaları

Tez danışmanı: Doç Dr. Beytullah KAYA

Haziran-2019, 150 Sayfa

Bu çalışmada Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin Fâtımî Hilâfetinin sonlanması sürecinde izlediği siyasetin incelenmesi amaçlanmıştır. İslâm âleminin en önemli müessesesi olan hilâfetin ortaya çıkış süreci, bu süreçte yaşanan ihtilâflar bu ihtilâfların sebep olduğu mezhepsel ayrışım ve tarafların hilâfet konusundaki görüşleri mercek altına alınmıştır. İslâm dünyasında var olan Abbâsî hilâfet makamına karşı ihdas edilen Fâtımî hilâfet devletinin kuruluşuna, gelişmesine ve bu süreçte İslâm dünyasının siyasal durumuna değinilmiştir. Haçlıların İslâm coğrafyasına yönelik düzenledikleri seferlerle Urfa, Antakya, Trablus ve Kudüs'te yönetsel kurumsal siyasi merkezler oluşturacak şekilde önemli bir bölgeyi işgal etmeleri Müslüman devletlerin haçlılara bakışı ve haçlılarla mücadeleleri çalışmanın kapsamına alınmıştır. Kudüs'ün haçlılardan kurtarılması isteğinin yanında Fâtımîler'in haçlılarla olan ilişkileri ve Fâtımî Devleti'nin zayıflaması gibi sebepler, Sünni devletlerin Fâtımî hilâfet devletine karşı mücadele etmelerine zemin hazırlamıştır. Nureddin Mahmut Zengî döneminde Mısır'a düzenlenen seferlerden sonra Fâtımî Devleti'ne karşı dini, siyasi, askeri ve sosyal birçok alanda tedbirler alınarak Fâtımî hilâfetinin sonlandırılması süreci ince ve hassas bir şekilde yürütülmüştür. Selâhaddîn-i Eyyûbî, uyguladığı siyasetle Fâtımî hilâfetinin sonlandırılması hedefinden taviz vermeksizin sürecin kararlı bir şekilde ilerlemesini sağlamış ve Fâtımî Halifesi hayattayken hutbeler Abbasî Halifesi adına okutulabilmiştir. Son Fâtımî Halifesi'nin ölümünden sonra da yeni bir halifenin seçilmesine mahal bırakılmaksızın İslam dünyasındaki bölünme sonlandırılabilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hilâfet, Fâtımî Hilâfeti, Abbâsî Hilâfeti, Selâhaddîn-i Eyyûbî.

ABSTRACT

A STUDY ON SALADİN AYYUBİDD’S POLİCY DURİNG THE DECLİNE OF THE FATİMİD CALİPHATE

Musa BİÇKİOĞLU

Master of Arts, History and Civilization Studies

Supervisor: Assoc. Doç. Dr. Beytullah KAYA

June-2019, 150 Pages

This study examined the policies adopted by the Sultan Saladin Ayyubid during his campaign to overthrow the Fatimid caliphate. Moreover, issues such as the emergence of the caliphate, one of the most important institutions in the Islamic world, and the disagreements that emerged in that process (i.e., sectarian conflicts between Muslims of different sects and antagonistic notions about the constitution of the caliphate) were scrutinized. Therefore, the historical and political conjuncture of the aforementioned period forms the main theme of this dissertation. Accordingly, political developments and historical events in the Muslim world, such as the establishment of the Fatimid state and Caliphate and its conflict between the Abbasid Caliphate, and the relations among Muslim states and Crusaders (i.e., the establishment of the kingdoms of Antakya, Jerusalem as a result of the Crusades) were analyzed as the main topics of this study. Along with the Sunni Muslim states' goal of saving Jerusalem from the crusaders, the association of the Fatimid state with the Crusaders and its weakening caused the Sunni Muslim states to fight against the Fatimid. Correspondingly, the process of the fall of the Fatimid Caliphate was scrupulously examined according to Nur ad-Din's military campaigns against the Fatimid state and his religious and social policies. In conclusion, due to Saladin Ayyubid's success in undertaking a decisive and progressive political campaign to end the Fatimid Caliphate, the Khutbah were called on behalf of the Abbasid Caliph while the Fatimid Caliph was still alive. Likewise, after the death of the last Fatimid Caliph the election of a new caliph was not permitted, thus giving an end to the schism between sectarian conflicts in the Islamic world.

Keywords: Caliphate, Fatimid caliphate, Abbasid Caliphate, Saladin Ayyubid.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAYI	i
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ	ii
ÖNSÖZ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
BİRİNCİ BÖLÜM	1
GİRİŞ	1
1.1.Problem	2
1.2.Amaç	3
1.3.Çalışmanın Önemi ve Özgün Değeri	3
İKİNCİ BÖLÜM	6
HİLÂFET	6
2.1.Hilâfet	6
2.2.Hilâfetin Gerekliliği ve Halifenin Görevleri	9
2.3.Hilâfetin Ortaya Çıkış Süreci.....	11
2.4.İlk Halifenin Seçilmesi ve Seçim Sırasında Yaşananlar	14
2.5.Sakife Olayına Yönelik Tartışmalar	23
2.6.Hz. Ebu Bekir'in Halife Seçilmesi.....	23
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	27
HİLÂFET TARTIŞMALARINDAN KAYNAKLI İHTİLÂFLAR	27
3.1.Mezheplerin oluşumu	27
3.2.Mezhepsel Ayrışma Sebebi Teşkil Eden Olaylar	29
3.3.Ehli Sünnetin Hilâfet Hakkında Görüşleri	37
3.4.Şîa.....	41
3.5.Şîa'nın Hilâfet Konusundaki Görüşleri.....	42
3.6.Şîa'nın Kendi İçinde Bölünmesi.....	44

3.6.1.Sebeiyeye	45
3.6.2.Gurabiye	46
3.6.3.Keysâniye	46
3.6.4.Zeydiye.....	47
3.6.5.İmâmiye.....	51
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	61
İSLÂM DÜNYASININ SİYASAL YAPISI	61
4.1.İslâm Dünyasının Siyasal Yapısı	61
4.2.Haçlılara Karşı Yürütülen Mücadeleler	72
4.3.Dinsel Bölünmüşlüğün İslâm Dünyasında Oluşturduğu Sorunlar.....	73
4.4.Fâtımî Devleti	75
4.4.1.Fâtımîler'in Davet – İlmi Çalışmaları	78
4.4.2.Fâtımîler'in Kuzey Afrika'daki uygulamaları	80
4.4.3.Fâtımî Devleti'nin Gelişmesi.....	81
4.4.4.Fâtımî Devleti'nin Çöküş Dönemi Olayları	84
BEŞİNCİ BÖLÜM.....	88
MÜSLÜMAN DEVLETLERİN GENEL DURUMU	88
5.1.Müslüman Devletlerin Haçlılara Karşı Tutumları	88
5.2.Haçlılarla Mücadeleye Örnekler	90
5.3.Büyük Selçuklular.....	90
5.4.Artuklular	91
5.5.Danışmendliler.....	92
5.6.Anadolu Selçukluları.....	93
5.7.Zengîler	93
ALTINCI BÖLÜM	97
FÂTİMİLERLE MÜCADELE SÜRECİ.....	97
6.1.Haçlılarla Mücadeleden Fâtımîler'le Mücadeleye	97
6.2.Selâhaddîn-i Eyyûbî.....	98
6.3.Birinci Mısır Seferi	101
6.4.İkinci Mısır Seferi.....	102

6.5.Üçüncü Mısır Seferi	104
6.6.Fâtımî Devletinin Yıkılışı.....	106
6.7.Fâtımî Halifesi el-Âdîd'ın Ölümü ve Fâtımî Devleti'nin Sonu.....	106
YEDİNCİ BÖLÜM.....	109
BÖLÜNME SONLANDIRILIRKEN İZLENEN YÖNTEM.....	109
7.1.Siyasal ve Dinsel Bölünmüşlüğün Sonlandırılması	109
7.2.Ezana Müdahale.....	109
7.3.Eğitim – Medreseler	110
7.4.Bürokrasi	117
7.5.Ordunun Güçlendirilmesi	119
7.5.1.Sudanlılar Vakası	120
7.5.2. Ermeniler	121
7.6.Halifeye Yönelik Tedbirler.....	122
7.7.Cuma Namazının Tek Camide Kıldırılması	123
7.8.Hutbelere Müdahale	123
7.9.Hutbenin Abbâsî Halifesi Adına Okutulması.....	124
SEKİZİNCİ BÖLÜM	129
DEĞERLENDİRME ve TARTIŞMA	129
8.1.Müslümanların Bölünmüşlük Sorununa Günümüzden Örnek.....	129
8.2.Geçmişte Yaşanan Sorunun Günümüzdeki Tekrarı	130
SONUÇ.....	132
KAYNAKÇA.....	137
EK.....	147
ÖZGEÇMİŞ	149

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Bu çalışma, hilâfet müessesesi üzerine İslam dünyasında yaşanan mücadelelere en iyi örneklerden biri olan Fâtımî hilâfeti ve Abbâsî (Selçuklu - Zengî – Eyyûbîler'in) mücadelelerini, mücadelelerinin sebeplerini, sonuçlarını ve Fâtımî hilâfetinin sonlandırılması sırasında uygulanan yöntemleri incelemeyi amaçlamaktadır. İslâm dünyasında hilâfet müessesesi ile ilgili tartışmalar, hilâfetin tesis edildiği günden beri devam etmektedir. Fâtımî – Abbâsî özelinde siyasal manada iki güçlü taraf ve üç asra yakın bir mücadele süreci İslâm tarihinin başka bir safhasında görülmemiştir. Bu bağlamda Nureddin Mahmut Zengî ve Nureddin'e bağlı bir komutan olan Selâhaddin-i Eyyûbî'nin, hilâfet makamındaki bölünmüşlüğü sonlandırmak için ortaya koydukları gayret ve strateji, bu çalışmanın esasını teşkil etmiştir. Hilâfetteki bölünmüşlüğün bitirilmesi, haçlılar tarafından işgal ve istila edilmiş Müslüman beldelerin kurtarılması açısından önem arz etmiştir. İşgal edilmiş toprakların kurtarılmasını ilgilendirecek seviyede büyük bir sorun olan bölünmüşlük sorununun ortadan kaldırılması sürecinde izlenen siyaset, mercek altına alınmıştır.

Bölünmüşlük veya parçalanmışlık sorununun doğurduğu sonuçların genelde büyük felâketlerle sonuçlandığı, dünya siyaset tarihinde sıklıkla karşılaşılan bir gerçektir. Siyasal manada uzun soluklu olarak değerlendirebileceğimiz insanlık tarihi yaşadığı felâketlerden, kıyım ve yıkımlardan elde ettiği tecrübelerden çıkarılacak en önemli derslerden birisi bir araya gelebilmek, ortak paydada buluşabilmek gerekliliğinin farkına varılmış olmasıdır. Bu farkındalık olacak ki, askeri birliktelik paktları da dâhil olmak üzere başta Birleşmiş Milletler (BM), Avrupa Birliği (AB), İslâm İşbirliği Teşkilâtı (İİT), Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT), Arap Birliği gibi farklı bölgelerde siyasi veya tamamen sivil birliktelikler oluşturulmuştur. Kurulan bu birlikteliklerin işlevsellikleri, beklenen faydaları sağlayıp sağlamadığı konusu ayrı bir nokta olsa da bu birlikteliklerin sağlanmış olması da başlı başına bir merhalenin katedildiğini net bir şekilde göstermektedir. İnsanlık tarihinde toplum ve devletlerin

üzerinde mutabık kaldıkları ifade edilebilen bu birliktelikler, bölünmüşlük veya parçalanmışlık rekabetine karşı alınmış birer tedbir olarak görülebilmelidir.

Fâtımî hilâfetinin sonlandırılması sürecini daha sağlıklı inceleyebilmek için, söz konusu tarihte İslâm dünyasının durumu gözden geçirilmiştir. Fâtımîler'e coğrafik manada yakın olan, Fâtımîler'le mücadele eden ve Fâtımîler'in rakibi Abbâsîler'i destekleyen devletler, emirler ve beyliklerle de ilgili kısa da olsa konunun ele alınması gerekli görülmüştür. Fâtımî hilâfetinin kuruluşu, gelişmesi, Abbâsîler ve haçlılarla ilişkileri ve Fâtımî Devleti'nin yıkılışı bu çalışmanın ilgi alanı dâhilinde olan konulardandır. İslâm dünyasının haçlılarla mücadele sürecinde aktör devlet ve beyliklerin gerek tutumları, gerek neden Fâtımîler'i hedef aldıkları konusu tarihsel örneklerle işlenmiştir. Fâtımîler'e karşı mücadele sürecinde, Abbâsî hilâfeti, Büyük Selçuklular, Anadolu Selçuklu Devleti, Zengî Hanedanı, Selâhaddîn-i Eyyûbî, Artuklular, Danişmentliler, Urfa Haçlı Kontluğu, Antakya Haçlı Prinkepsliği, Kudüs Haçlı Krallığı bu çalışmanın konuları arasında yer almıştır. Adı geçen konu başlıkları, Fâtımî hilâfetinin sonlandırılması süreciyle ilgileri, miktarınca incelemeye tabi tutularak sürecin en önemli kısımlarından birini teşkil etmesi açısından, Haçlı seferleri ve Kudüs konularına değinilmiştir; çünkü Fâtımî tarihini özellikle Fâtımîler'in tarih sahnesinden çekilme sürecini, Haçlı seferleri tarihinden ve Kudüs'ün kurtarılması düşüncesinden bağımsız değerlendirmek neredeyse imkânsızdır.

1.1.Problem

Fâtımî hilâfetinin Abbâsî hilâfetine karşı rakip ve muhalif olarak tesis edilip, İslâm dünyasının dini liderlik makamını hedef alması ve bu makama karşı rekabet etmesi gibi durumlar dikkate alındığında, Fâtımî Devleti'nin kuruluşu salt yeni bir devletin kuruluşu şeklinde değerlendirilememelidir. İslâm dünyasında sağlanan birliktelik ve liderlik müessesesi olan hilâfette, Fâtımîler'le birlikte yaşanan bölünmeler Müslüman toplum ve coğrafyaya ağır bedeller ödetmiştir.

Şîa'nın İsmâilî'i düşünce anlayışına mensup Fâtımîler'in tesis ettiği hilâfet ve bu hilâfetin sonlandırılması aşamasında Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin uyguladığı siyaset bu çalışmaya konu teşkil etmiştir. Bu çalışmada Fâtımî hilâfeti ile Abbâsî hilâfeti arasında yaşanan mücadeleye odaklanılarak bu bölünmeden kaynaklı mücadelenin Müslümanlara ödettiği bedele değinilmiştir. Müslümanların kendi aralarında bölünmeleri hem kendi aralarında mücadeleye, kıyım ve yıkımlara sebep oluşturmuş

hem de Müslüman toplum ve coğrafyayı harici düşmanların hedefi haline getirerek saldırıya açık bir hale düşürmüştür.

Fâtımî hilâfetinin ortaya çıkması ve Fâtımî Devleti'nin kurulması, İslâm dünyasında devletler çapında inanç bazlı bir mücadelenin başlamasına sebep olmuştur. Siyaseten Müslüman devletler arasında birçok farklı zaman ve şekilde mücadeleler yaşanmışsa da hiçbirisi Fâtımî-Abbâsî mücadelesi ile aynı düzlem, derinlik ve dozajda yaşanmamıştır. Buradaki sorun; siyasal rekabetten öte, dinsel manada üzerinde ittifak edilmiş, hilâfet makamında ilk defa yaşanan ve yaklaşık üç asır devam eden hem dini hem de siyasi bölünmenin oluşturduğu mücadeledir.

1.2.Amaç

İmparatorluklar, devletler, beylikler ortadan kaldırıldıklarında veya içeriden isyan, ihtilâl ve benzeri operasyonlarla yönetim değişikliğine uğradıklarında, karşımıza çıkan tablo, neredeyse kaçınılması imkânsız olan büyük yıkımlar ve büyük katliamlardır. Fâtımî Devleti'ne farklı bir devletin müdahale etmiş olması önemli bir konu iken inanç bazında var olan ihtilâfa ve farka rağmen; çalkantılara, isyanlara, kıyım ve yıkımlara mahal vermeden değişimin veya birliğin sağlanmış olması dünya tarihinde numune-i imtisal bir konu olarak incelenmeyi hak etmektedir. Fâtımî devlet ve hilâfeti farklı bir devletin müdahalesiyle sonlandırıldığı halde, kan dökülmeden barışçıl bir şekilde geçiş sağlanabilmiştir.

Fâtımî devlet ve hilâfetinin ortadan kaldırılması süreci bilinçli ve hassas bir yol haritası kapsamında hayata geçirilmiştir. Tüm imkânlar ele geçirildiği halde bir ihtilâl veya bir suikasta yeltenilmemesi, son ana kadar her bir merhalenin kendi içerisinde tekamüle ermesinin beklenmesi, eğitim kurumları başta olmak üzere bürokrasi, ordu, saray ve dini unsurlara (ezan gibi) tedrici bir şekilde müdahale edilmesi, örnek olarak İskenderiye'de iki hafta önce hutbenin Abbâsî Halifesi adına okutulmuş olması, sürecin ne denli hassas ve ince yürütüldüğünü göstermektedir.

1.3.Çalışmanın Önemi ve Özgün Değeri

Peygamberin önderliğinde inşa edilen İslâm toplumu, vefat etmesiyle ilk ve tek önderi olan İslâm peygamberini yitirmiştir. Ancak, liderlerini kaybettikten sonra ilk iş olarak önceliği lider seçmek veya lider tayin etmeye tahsis ederek bu işi başarıyla gerçekleştiren İslâm toplumu, toplumsal liderlik ve Müslümanların birliği konusunda yaptıklarıyla sonraki nesillere referans olacak önemli bir mesaj vermişlerdir.

Sahabenin kurduğu hilâfet müessesesi, Müslüman toplumun rakipsiz ve alternatifsiz tek liderlik makamı olmuştur. Ancak, tesis edilişinden yaklaşık üç asır sonra ilk defa onuncu yüzyılın başında bu müesseseyi hedef alan yeni bir oluşum olan Fâtımî hilâfeti ortaya çıkmıştır. Abbâsî hilâfetine rakip ve Abbâsî hilâfetini ortadan kaldırmayı hedefleyen Fâtımî hilâfeti; İslâm dünyasındaki dinamiklerin, enerjilerin yönünün değişerek dikkatlerin dış hedef ve tehditlerden iç hedeflere yönelmesine sebep olmuştur. Bu durum İslâm dünyasını dışarıya karşı güçsüz kılmıştır. Bölünmüşlükten istifade eden harici güçlerin, bu rekabetten istifade etmiş olmaları ise durumun vahametini ve bedellerin daha da ağırlaşmasına sebebiyet vermiştir.

Fâtımî hilâfetinin sonlanması sürecinde, Kudüs'ün haçlılardan kurtarılması fikri ve çabaları konusu özellikle ve ayrıca dikkate değerdir. Bu bağlamda; Müslüman devlet ve beyliklerin XI. ve XII. yüzyılda haçlılara karşı sergiledikleri mücadele, kısaca ele alınmıştır. Haçlılarla ilişkilerde, Müslüman devletlerin birbirleriyle mücadelesi konusu üzerinde durularak bölünmüş hilâfetin tekrar aynı çatı altında birleştirilme çabası, bu çabanın sonucu ve önemi üzerinde durulmuştur. Gerek Kudüs'ün haçlılardan kurtarılması düşüncesi gerek Müslüman devletlerin haçlılarla mücadelesi konusu irdelenmeden Fâtımî hilâfetinin sonlandırılmasının sebebi ve gerekliliği tam olarak anlaşılamayacaktır.

İslâm dünyasının dikkatinin dış tehdit ve dinamiklerden öte içeriye odaklandığı ve Müslüman toplumların birbirleriyle mücadele ettikleri bir sırada Avrupa'dan gelen haçlılar, yaklaşık iki asır boyunca İslâm coğrafyasında kalmayı başarmışlardır. Müslümanların birlikteliğinin bozulmasıyla dini değeri fevkalâde yüksek kutsal Kudüs şehri dâhil birçok bölge müdafaa edilememiştir. Ancak, Fâtımî hilâfetinin sonlandırılmasıyla İslâm dünyasında birliktelik sağlandıktan 16 yıl sonra başta kutsal şehir Kudüs olmak üzere kaybedilen birçok bölge haçlılardan kurtarılabilmiştir.

Çalışmanın daha iyi anlaşılması açısından; siyasal bölünmüşlüğün İslâm dünyasını nasıl etkilediği, İslâm dünyasındaki dinsel bölünmüşlüğün ne gibi sonuçlar ortaya çıkardığı, siyasal ve dinsel bölünmüşlük ortadan kaldırılırken nasıl bir yöntem izlendiği sorularına cevap aranmıştır.

Siyaseten bir devlet olan Fâtımî Devleti, aynı zamanda dini bir liderlik makamı olarak Abbâsî hilâfet makamına rakip, farklı bir hilâfet makamı olarak ortaya çıkmıştır. Çalışmanın asıl amacı, Fâtımî Devleti ve hilâfetinin sonlandırılması

sürecinde izlenen yöntemin incelenmesidir. Fâtımî hilâfetinin XII. yüzyılda sonlandırılırken aldıkları tedbirler ve izlenen süreç itibarıyla gerek Zengî gerek Eyyûbîler'in faaliyetleri ve tercih ettikleri yöntem üzerinde durulmuştur.

Günümüzde insanlığın eriştiği birlikte yaşama tecrübesi, çok kültürlülük, modern dünyanın mutabık kaldığı kurallar manzumesi ve bir takım normların yanı sıra bir takım yaptırım imkânına sahip uluslararası kuruluşların varlıkları, somut manada kat edilen mesafeyi göstermektedir. Sekiz buçuk asır önce hem siyasi hem dini manada bir yapı sonlandırılırken izlenen yöntem ve yapılan uygulamaları günümüz dünyasında bile hayal etmenin zorluğu, çalışmanın değer ve özgünlüğü adına önemli bir husus olarak görülmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

HİLÂFET

2.1.Hilâfet

Peygamberimizin rihletinden sonra İslâm dünyasının karşılaştığı en önemli sorun hilâfet meselesidir. Arapça kökenli bir kelime olan hilâfet, başkasının görevini onun adına üstlenmek,¹ bir kimseden sonra gelip onun yerini almak, birinden sonra gelmek, o kişinin yerini doldurmak, vekil olmak, temsil etmek,² kişinin halef olarak kendi yerine bıraktığı, kendisini takip eden ve ardından gelen anlamlarına gelmektedir.³ Hilâfet kavramı makam olarak peygamberden sonra devlet başkanlığı kurumunu ifade ederken⁴ halife ise; bir kimsenin yerine geçen ve onu temsil eden kişi anlamında kullanılmıştır.⁵ Terim olarak İslâm tarihinde devlet başkanı için kullanılan hilâfet⁶ en büyük sultan anlamına geldiği gibi⁷ el-Kettânî'ye göre, “*Halife*,

¹ Rağıb el-İsfahani, *Müfredat*. çev. Mustafa yıldız. (İstanbul: Çıra Yayınları, 2017), 334.

² Casim Avcı, “Hilâfet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 17, s. 539.

³ İbn Hazm, *El-Fasl*. çev. Halil İbrahim Bulut (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017), C. 3, s. 216

⁴ İsmail Karagöz, vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 6. bs. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015), 258; Casim Avcı, “Hilâfet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 17, s539.

⁵ İsmail Karagöz, vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 6. bs. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015), 258.

⁶ A.g.e., 258.

⁷ المصري، للامام العلامة ابي الفضل جمال الدين محمد بن مكرم ابن منظور الأفريقي لسان العرب. بيروت: مؤسسة الاعلمي للمطبوعات، ٢٠٠٥ م، ص. ١١٤٩.

kendi üstünde hiçbir yöneticinin bulunmadığı ve makamını başka hiçbir kimsenin paylaşmadığı en büyük yöneticidir.”⁸

Peygambere halef ve vekil olmasından dolayı devlet başkanlığı makamındaki kişiye halife denilmiştir.⁹ Başka lakapların da bulunduğu halife kelimesi için genelde; halife, imam ve emîrü’l-mü’minîn isimleri kullanılmıştır.¹⁰ Devlet başkanlığı makamını ifade eden bu kavramlar, bir kimsenin yerine geçen, onu temsil eden kişi için kullanılmıştır.¹¹

Peygambere vekâleten toplumu yönettiklerinden dolayı İslâm devletinde devlet başkanları halife, lider ve önder oldukları için imam kabul edilmiş, “hilâfet” ve “imâmet” makamına gelenlere de “halife” veya “imam” denilmiştir.¹²

Sözlük anlamı itibariyle İmam kelimesi kendisine uyulan kişi demektir.¹³ Hilâfet anlamına gelen imamet veya imam kelimesi, devletin baş reisi için kullanılırken¹⁴ cemaatle kılınan namazlardaki imam ile hilâfet anlamındaki imamı ayırmak için, devlet başkanlığı makamına imâmet-i kübrâ veya imâmet-i uzmâ denilmiştir.¹⁵ İmam

⁸ Muhammed Abdulhay el-Kettânî, *Et-Teratibu'l İdariyye*. çev. Ahmet Özel. (İstanbul: İz Yayıncılık, 2003), 13.

⁹ İbn-i Haldun, *Mukaddime*, çev. Halil Kendir (Ankara: Yeni Şafak Kültür Armağanı İmaj İç ve Dış Ticaret a.ş., 2004), C. 1, s. 271.

¹⁰ Muhammed Faruk en Nebhan, *İslam Anayasa ve İdare Hukukunun Genel Esasları*, çev. Servet Armağan (İstanbul: Sönmez Neşriyat A.Ş., 1980), 383.

¹¹ Casim Avcı, “Hilâfet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 17, s539

¹² İbn-i Haldun, *Mukaddime*, çev. Halil Kendir (Ankara: Yeni Şafak Kültür Armağanı İmaj İç ve Dış Ticaret a.ş., 2004), C. 1, s. 271; Ömer en-Nesefi, *Ehl-i Sünnet Akaidi*. çev. Mustafa Kasadar (İstanbul: Ravza Yayınları. 2015), 194.

¹³ Rağıb el-İsfahani, *Müfredat*. çev. Mustafa yıldız. (İstanbul: Çıra Yayınları, 2017), 89.

¹⁴ Muhammed Faruk en Nebhan, *İslam Anayasa ve İdare Hukukunun Genel Esasları*, çev. Servet Armağan (İstanbul: Sönmez Neşriyat A.Ş., 1980), 382.

¹⁵ Ömer en-Nesefi, *Ehl-i Sünnet Akaidi*. çev. Mustafa Kasadar (İstanbul: Ravza Yayınları. 2015), 194; Casim Avcı, “Hilâfet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 17, s 539; İbn-i Haldun, *Mukaddime*, çev. Halil Kendir (Ankara: Yeni Şafak Kültür Armağanı İmaj İç ve Dış Ticaret a.ş., 2004), C. 1, s. 271.

kelimesi sevk eden, bir tarafa götüren kişi anlamına gelirken¹⁶ imamet, İslâm devletinde devlet başkanlığı makamı için kullanılmıştır.¹⁷

Devlet başkanları için kullanılan diğer bir lakap ise; Arapça iki kelimenin terkihiyle oluşan ve Mü'minlerin emiri anlamına gelen emîrû'l-mü'minîn kavramıdır ki, ilk defa Halife Hz. Ömer için kullanılmıştır.¹⁸ Emir kelimesi; devlet başkanı, vali, yönetici, komutan gibi anlamlara gelirken¹⁹ Mü'min kelimesi ise, e-m-n kökünden türemiş; tasdik eden itaat eden inanan anlamına gelmektedir.²⁰ Emîrû'l-mü'minîn tabiri, İkinci Halife Hz. Ömer dönemi itibariyle halife yerine kullanılmaya başlanmış²¹ ve bu tabirin kullanımına daha sonra da devam edilmiştir.

İslam dünyasının önemli müesseselerinden biri olan ve tüm Müslümanları kapsayan hilâfet²² ilk defa İslam peygamberinin vefatından sonra Sakife olayıyla ortaya çıkmış²³ ve Sakife'de, peygamberin yakın dostu Sahabe Hz. Ebu Bekir, ilk halife

¹⁶ Muhammed Faruk en Nebhan, *İslam Anayasa ve İdare Hukukunun Genel Esasları*, çev. Servet Armağan (İstanbul: Sönmez Neşriyat A.Ş., 1980), 382.

¹⁷ Ömer en-Nesefî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*. çev. Mustafa Kasadar (İstanbul: Ravza Yayınları, 2015), 194.

¹⁸ Muhammed Faruk en Nebhan, *İslam Anayasa ve İdare Hukukunun Genel Esasları*, çev. Servet Armağan (İstanbul: Sönmez Neşriyat A.Ş., 1980), 383; İsmet Kayaoğlu, *İslam Kurumlar Tarihi*, 2 bs. (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1985), 17.

¹⁹ İsmail Karagöz, vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 6. bs. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015), 146.

²⁰ A.g.e., 477.

²¹ Ömer en-Nesefî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*. çev. Mustafa Kasadar (İstanbul: Ravza Yayınları, 2015), 194; Casim Avcı, "Hilâfet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 17, s.539.

²² Başoğlu, Tuncay. "Hilafetin Sübut Şartı Olarak Bey'at". *İLAM Araştırma Dergisi*, C.I, s.2, (1996): 81-111.

²³ Sarıbyık, Mustafa. "İslam Siyaset Düşüncesinde Hilafet Kurumunun Aşılama Sorunları Üzerine Bazı Mülâhazalar". *İ.Ü. Şarkiyat Mecmuası*, s. 23, (2013): 169-185.

olarak seçilmiştir.²⁴ Hilâfetin çıkışı sürecinde halifeler, Nübüvvetin varisi olduklarının bilinciyle, müminlerin hem dini manada hayatlarını hem de dünyalarının ıslahının maksadını gütmüşlerdir.²⁵ İyiliği emredip kötülükten nehyetmekle ilgili görüşlerin çoğunluğu imamın otoritesi sayesinde gerçekleştiğinden imamın makamına itaat gerekli görülmüştür.²⁶

Peygamberin makamı gibi olduğundan, gerek dini gerek dünyevi en üst seviyedeki idare yeri olan hilâfet makamına, Kuran ve sünnete aykırı hareket etmediği müddetçe itaat şarttır.²⁷ İslâm âlimleri, hilâfet makamına tabi olmayı ve bu makamı temsil eden kişiye itaat etmeyi gerekli görmüşlerdir.

Tanımlamalardan anlaşılacağı üzere halife, emîrû'l-mü'minîn veya imam kelimeleri hilâfeti ve hilâfet makamını ifade etmektedir. Farklı isim ve lakaplar bulunmasına rağmen daha çok hilâfet kavramının kullanılması tercih edilmiştir. Bu çalışmada hilâfet kelimesi tercih edilerek yapılacak alıntılarda, imam veya emîrû'l-mü'minîn kelimeleri hilâfet kelimesini ifade edecek şekilde hilâfet makamı için kullanılacaktır.

2.2.Hilâfetin Gerekliliği ve Halifenin Görevleri

İbn Hazm, hilâfetin gerekliliği ve halifeye itaat hususunda; “*Ehl-i Sünnet, Mürcie, Mu'tezile, Şia ve hariciler imâmetin gerekliliği hususunda görüş birliğine varmışlardır. Allah'ın ahkâmını tatbik eden, Resulullah'ın getirdiği şeriatın hükümleriyle yöneten adil bir imama ümmetin itaat etmesi vaciptir.*”²⁸ Şeklinde görüş bildirmiştir. Neseî'ye göre halife; kanunları uygulatacak, cezaları verdirtecek, surları sağlamlaştırıp sınırları koruyacak, askerleri donatacak, vergileri toplayacak,

²⁴ İbni Hişam, *Siret-i İbn-i Hişam*, çev. Hasan Ege (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1985), C. 3, s. 417.

²⁵ Abdusselam Yasin, *Hilafet ve Satanat*, çev. Muhammet Ateş (İstanbul: Divan Kitap, 2012), 14.

²⁶ Kâdi Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*. çev. İlyas Çelebi. (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013), C.2, s. 688.

²⁷ Muhammed Faruk en Nebhan, *İslam Anayasa ve İdare Hukukunun Genel Esasları*, çev. Servet Armağan (İstanbul: Sönmez Neşriyat A.Ş., 1980), 380.

²⁸ İbn Hazm, *El-Fasl*. çev. Halil İbrahim Bulut (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017), C. 3, s. 150.

asi ve yol kesenlere hak ettikleri cezaları verdirtecek, cuma ve bayram namazlarını kıldırarak, halk arasındaki anlaşmazlıkları ortadan kaldıracak, velisi olmayan erkek ve kızları evlendirecek, ganimetlerin paylaşılması ve benzer şeylerin uygulanmasını sağlayacak kişidir.²⁹

Maverdi, hilâfeti şöyle tanımlamaktadır: “Onun kuralları siyasi, idari işlerin yürütülmesi, İslâm toplumunun her türlü ihtiyaçları için yeterlidir. Hilâfet bu hükümlerin yürütülmesi için devletin temel müessesesidir. Milletin uyacağı kâidelerin tatbiki ancak onun başta bulunması ile mümkündür.”³⁰ “İmâmet ismi verilen hilâfet, din ve dünyaya ait işlerin yürütülmesi için Nübüvete halef olarak konulmuş, kabul edilmiş bir müessesedir. Devlet başkanlığı vazifesini yürütene, sağırklar hariç bütün Müslüman topluluğunun uymasının gerektiği hususunda icma vâki olmuştur.”³¹

İbn Sa’d ise hilâfet için: “Müslüman toplumlarda devlet başkanlığına hilâfet denmesi, halifenin risalet görevi hariç, Hz. Peygamber’in yerine geçerek onun dünyevi otoritesini temsil etmesi, yeryüzünde dini temsil etmesi, yeryüzünde dinin hükümlerini uygulamak, dünya işlerini düzene sokmak üzere Allah’ın yeryüzündeki hakimiyetini veya bütün müminlere ait olan hilâfet ve yetkiyi temsil etmesi gibi sebeplerle açıklanır. Dolayısıyla bu makamdaki kişiye ‘Halifetü Resulillah’ da denilmiştir.”³²

İbni Haldun’a göre: “Halifelik, şer’i bir yaklaşımla insanları ahret maslahatlarını ve -sonuçları ahrette kendilerine dönecek olan- dünya menfaatlerinin gereklerine göre hareket etmeye yönlendirir; çünkü dünyaya ait bütün durumlar, şeriat koyucunun yanında, ahret maslahatlarıyla olan ilişkileri açısından değerlendirilir. Sonuçta

²⁹ Ömer en-Nesefî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*. çev. Mustafa Kasadar (İstanbul: Ravza Yayınları, 2015), 194.

³⁰ Ebû'l Hasan el - Mâverdi, *El - Ahkâmü's - Sultâniyye*, çev. Ali Şafak (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1976), 3.

³¹ A.g.e., 5.

³² Casim Avcı, “Hilâfet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 17, s 539.

halifelik, dini korumak ve dinin gereklerine göre dünyayı yönetmek (siyaset etmek) konusunda Hz. Peygamber'e vekâlet (halifelik) etmektedir."³³

Yukarıdaki tanımlar ve tarihsel süreç içerisindeki uygulamalar dikkate alındığında hilâfetin, Müslüman toplumların hem dini hem siyasi en yüksek makamı olduğu konusunda tereddüt bırakmamaktadır. Müslüman toplumlarda hiçbir zaman hilâfet makamının üstünlüğünün tartışılmamış olması, Müslümanlar nezdinde hilâfet makamının en üst temsil makamı olduğu gerçeğini ifade etmektedir.

2.3.Hilâfetin Ortaya Çıkış Süreci

İslâm Peygamberi, Nübüvvet süresi boyunca Müslüman toplumun liderliğini yapmıştır. Müslüman toplumun lidersiz kalmaması konusunda İslâm âlimleri görüş beyan etmiş, hatta farz oluşuna işaret eden icmâ sabit olmuştur.³⁴ Maverdi, devlet başkanlığının lüzumunu farz-ı kifâye olarak kabul etmişken³⁵ Ebu Ya'la, farz-ı kifâye konusunda seçimi yapacak olan kişilerin halifeyi seçme işleri ve halife seçilme şartlarına haiz kişilerden birisinin halife olması sorumluluğu diye iki ayrı gruba yönelik mükellefiyet şeklinde tarif etmiştir.³⁶

Peygamberin vefatıyla İslâm toplumu liderini kaybetmiş, ancak peygamberin vefatının hemen ardından bir lider seçimi yapılmıştır. İlk hilâfet seçiminin birinci safhası olan Sakife toplantısı, bütün bir toplum, hatta ekseriyet bir araya gelmeden yapılmıştır.³⁷ Bu seçim, peygamberin yanında ve yakınında bulunan kişilerin, önde gelen isimlerinden bir kısmı tarafından yapılmış ve seçilen halife bir gün sonra o günün Medine İslâm toplumunun kahir ekseriyetinin onayını almıştır.

³³ İbn-i Haldun, *Mukaddime*, çev. Halil Kendir (Ankara: Yeni Şafak Kültür Armağanı İmaj İç ve Dış Ticaret a.ş., 2004), C. 1, s. 270.

³⁴ A.g.e., 271.

³⁵ Ebû'l Hasan el - Mâverdi, *El - Ahkâmu's - Sultâniyye*, çev. Ali Şafak (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1976), 6.

³⁶ الحنبلي، أبي يعلى محمد بن الحسين الفراء، *الاحكام لسلطانية*. شركة مكتبة ومطبعة مصطفى البابي الحلبي واولاده، ١٩٦٦، ص. ١٩.

³⁷ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: İrfan Yayımcılık ve Tanıtım, 1993), C. 1, s. 1106.

Yedinci yüzyılın ilk yarısında, Arabistan toplumu yeni bir din olan İslâm kriterleri üzerine, İslâm Peygamberi'nin önderliğinde, peygamberin tebliği ile dini ve ictimai manada yeniden inşa edilmiştir. Bu inşa sürecinin ilk yıllarından itibaren peygambere inanarak, peygamberin yanında bulunan kişilere, sözlükte; dost, arkadaş anlamına gelen; terim olarak peygamber devrinde yaşamış, Müslüman olarak peygamberi görmüş veya sohbetinde bulunanlara sahabe denilmiştir.³⁸ Sahabeler, peygamberin getirdiği öğretiyeye iman edip teslim olmuş Müslümanlar olarak, İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren tüm zorluk ve sıkıntılara göğüs germiş, bu uğurda malları ve canları pahasına peygamberi yalnız bırakmamışlardır. Sahabeler inandıkları din uğruna peygamberin emriyle, kimisi peygamberle birlikte kimisi farklı zamanlarda yaşadıkları şehir olan yurtları Mekke'den bir kısmı Habeşistan'a³⁹ ama büyük bir kısmı Medine'ye hicret etmişlerdir.⁴⁰ Sahabeler, peygamberle birlikte savaflara da katılmış, yirmi üç yıllık peygamberlik süreci boyunca kimisi baştan beri, kimisi süreç içerisinde peygamberin yanında bulunmuşlardır. Sahabeler, vefatına kadar İslâm Peygamberi'ni yalnız bırakmamış; İslâm Peygamberi'nin öğretilerini içselleştirerek bu öğretiyeyi hem yaşamış hem de yaşatmaya gayret etmişlerdir. Peygamberin öğretilerini, daha sonra gelen nesillere taşımak gibi önemli bir görev ve misyonu başarıyla yerine getiren sahabeler, dini veya dünyevi konularda peygamberden öğrendiklerinin referanslarıyla hareket ederek sonraki Müslümanlara önemli bir tecrübenin taşıyıcısı olmuşlardır.

Halife seçimi ve hilâfet hususundaki hassasiyetleri Müslümanlar için referans olan sahabenin, peygamberin vefatından sonra halife tayin etmenin vacip olduğu konusunda icmâ-ı vardır.⁴¹ Resulullah'ın vefatından sonra en önemli iş olarak halife

³⁸ İsmail Karagöz, vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 6. bs. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015), 570.

³⁹ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: İrfan Yayıncılık ve Tanıtım, 1993), C. 1, s. 109; Ebû Cafer Muhammed Bin Cerir'üt-Taberi, *Tarih-i Taberi*. çev. M.Faruk Görtunca (İstanbul: Sağlam Yayınevi. ?), C. 3, s. 100.

⁴⁰ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: İrfan Yayıncılık ve Tanıtım, 1993), C. 1, s. 160.

⁴¹ Muhammed Faruk en Nebhan, *İslam Anayasa ve İdare Hukukunun Genel Esasları*, çev. Servet Armağan (İstanbul: Sönmez Neşriyat A.Ş., 1980), 389.

tayin etme işi görülmüştür ki, halife tayin işi peygamberin defin işinden öne alınmıştır.⁴² Sahabenin, peygamberin teçhiz ve tekfininden önce imamın tayinini ve biat akdini öncelemesi, imamın nasbının İslâm'ı koruma konusunda zaruri bir iş olduğunun kat'î delilidir.⁴³ Sahabenin, yapılan hilâfet seçimini veya halife tercihini reddetmedikleri gibi seçilen halifeye itaat edip biat etmeleri ise bu konunun ehemmiyetini ve sahabenin bu konudaki hassasiyetini gösteren bu tutumu, Müslümanlar için önemli bir referans olarak görülmüştür. Peygamberin vefatından sonra ilk defa karşılaşılmış bir durum olmasına rağmen hilâfet seçimi başarıyla yapılarak, neredeyse tüm Müslümanların yeni liderleri olan halifenin hilâfetini onayladıkları görülmüştür. Bu başarının en önemli sebeplerinden biri; sahabenin tercih ve amel referanslarının sağlamlığının yanında, şahsi menfaatlerinin peşinde koşmayarak müspet bir tavır takınmış olmasıdır. Neticede sahabe, hilâfet seçimiyle ilgili toplumun ve insanlığın menfaatini, şahsi menfaatlerinin üzerinde tutma konusunda önemli ve başarılı bir sınav vermiştir.

Müslüman toplumun ilk ve tek önderi olan İslâm peygamberinin vefatı ile ortaya çıkmış olan hilâfet gereksinimi için Müslümanlar, peygamberin vefatından hemen sonra ve henüz peygamber defnedilmeden önce Benü Saide Sakifesinde toplanmışlardır.⁴⁴ Hilâfet seçimi için Müslümanların bir araya geldiği yer olan Sakife, Medine şehrinin merkezinde bulunan Mescid-i Nebevi'nin kuzey batısına denk gelen Benü Saide toplantı yeridir.⁴⁵

⁴² Ömer en-Nesefi, *Ehl-i Sünnet Akaidi*. çev. Mustafa Kasadar (İstanbul: Ravza Yayınları, 2015), 196.

⁴³ İmam Gazâlî, *Bâtınîliğin İç Yüzü*. çev. Avni İlhan (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 108.

⁴⁴ Ebû Cafer Muhammed Bin Cerir'üt-Taberi, *Tarih-i Taberi*. çev. M.Faruk Gürtunca (İstanbul: Sağlam Yayınevi. ?), C. 3, s. 332; Mehmed Said Hatiboğlu, *Hilafetin Kureysiliği*, 2 bs. (Ankara: OTTO Yayın, 2011), 74; İbni Hişam, *Siret-i İbn-i Hişam*, çev. Hasan Ege (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1985), C. 3, s. 415.

جرير, امام ابو جعفر محمد بن. تاريخ طبري كبير ترجمه سي, اخوت مطبعه سي: استانبول, 1328, 2/3.

⁴⁵ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: İrfan Yayıncılık ve Tanıtım, 1993), C. 1, s. 1106.

2.4. İlk Halifenin Seçilmesi ve Seçim Sırasında Yaşananlar

Peygamberin vefatından sonra ensardan bir topluluk, halife seçilmesi hususunda Sa'd bin Ubade'ye meylederek Beni Saide sofasında toplanmışlardır.⁴⁶ Beni Saide sofasında toplanan Medineli ensar, İslâmiyet'e evvel girdikleri ve İslâmiyet'i müdafaa ettikleri gerekçesiyle, hilâfet ve devlet idaresi konusunda daha liyakatli oldukları iddiasında bulunmuşlardır.⁴⁷ Benü Saide'de Hazrecli Sa'd bin Ubade etrafında toplanan Medineli ensardan*⁴⁸ ilk sözü Evs Kabilesinden Huzeyme bin Sabit alarak, hilâfet konusunda Kureyş'e öncelik tanınması durumunda bu işin kıyamet gününe kadar onların üzerinde kalacağını ifade etmiştir.⁴⁹

Ensardan bazı kimselerin hilâfet seçimi konusunda kendilerini hak sahibi göreberek muhacirlere* haber vermeden toplanmaları, lider olacak kişi hakkında görüş beyan etmeleri ve fiilen halife seçme aşamasına gelmiş olmaları hilâfet konusundaki iddiaları açısından önemli bir durumdur. Buna rağmen ensardan bazı kişilerin hilâfet konusunda Kureyş'i tercih etmeleri, bu yönde görüş bildirmeleri dikkatten kaçmamalıdır. Bu bağlamda Evs Kabilesinden Useyd bin Hudeyr, Ensar'a hitaben, devlet başkanlığı işinin Kureyşlilere ait olduğu uyarısını yapmışken,⁵⁰ Hazrecli Beşir bin Sa'd, hilâfet konusunda haklı olduklarına inandığı muhacirlerle anlaşmazlığa

⁴⁶ İbni Hişam, *Siret-i İbn-i Hişam*, çev. Hasan Ege (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1985), C. 3, s. 412.

⁴⁷ Muhammed Faruk en Nebhan, *İslam Anayasa ve İdare Hukukunun Genel Esasları*, çev. Servet Armağan (İstanbul: Sönmez Neşriyat A.Ş., 1980), 67.

* Sözlük anlamı yardımcıları demek olan Ensar, Peygamber ve ashabını Medine'ye kabul eden ve onlara her türlü yardımcı yapan Medineli Müslümanlara denir. (vd. 2015)s 149.

⁴⁸ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: İrfan Yayımcılık ve Tanıtım, 1993), C. 1, s. 1106; İsmail Karagöz, vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 6. bs. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015), 149.

⁴⁹ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: İrfan Yayımcılık ve Tanıtım, 1993), C. 1, s. 1106.

* Sözlükte hicret eden kimse anlamına gelmektedir. Mekke'den Habeşistan veya Medine'ye Hicret edenler için kullanılan Muhacir kelimesi mutlak manada kullanıldığında Mekkedden Medine'ye hicret eden Müslümanları kasteder. (vd. 2015)s 456.

⁵⁰ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 1106.

düşmek istemediğini ifade ederek⁵¹ Allah'ın nimetlerini nankörlükle değiştirenlerden olmamaları yönünde ensara uyarıda bulunmuştur.⁵² Evs Kabilesinden Uveym bin Saide ise, "Peygamberlik vazifesi kimler arasından gelmişse hilâfet onlara aittir," şeklinde görüş beyan etmiş,⁵³ yine Evs Kabilesinden Ma'n bin Adi, Peygamber'in, Hz. Ebu Bekir'i namazları kıldırmak üzere imam tayin ettiğini hatırlatarak onlara karşı çıkmıştır.⁵⁴

Ensarın, hilâfeti kendi aralarında tartıştıkları sırada ve Hazrec Kabilesinin reisi Sa'd bin Ubade halife seçilmek üzere iken,⁵⁵ Hz. Ebu Bekir yanında Hz. Ömer, Ebû Ubeyde⁵⁶ ve muhacirlerden bir toplulukla birlikte Benü Saide Sakifesine gelmişlerdir.⁵⁷ İlk etapta ensarın bir kısmının dile getirmediği, belki de o ana kadar hatırlamadıkları halifenin Kureyşli olması gereği gibi bazı hususlar, Hz. Ebu Bekir'in ortama gelmesi ve topluluğu ikaz etmesiyle ensarın içerisinde görüş farklılıklarının artmasına sebep olmuştur.⁵⁸

Hazrecli Sabit bin Kays bir konuşma yaparak, halkın idaresinin kendilerine ait olması gerektiğini söylemiş ve muhacirlerin fikrini sormuştur.⁵⁹ Akabinde Hz. Ebu Bekir yaptığı konuşmada ensarı övdükten sonra Kuran-ı Kerim'den muhacirlerle ilgili ayeti hatırlatarak Arapların, ancak ünlü ve şerefli bir kabile olan Kureyş'in

⁵¹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, çev. Ahmet Ağırakça vd. (İstanbul: Ocak Yayıncılık, . 2016), C. 2, s. 283.

⁵² Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: İrfan Yayıncılık ve Tanıtım, 1993), C. 1, s. 1106.

⁵³ A.g.e., 1107.

⁵⁴ A.g.e., 1107.

⁵⁵ Mehmed Said Hatiboğlu, *Hilafetin Kureyşliliği*, 2 bs. (Ankara: OTTO Yayın, 2011), 74; İbn Sa'd, *Kitabü't - Tabakati'l - Kebir*, çev. Abdurrahman Elmalı vd. (İstanbul: Siyer Yayınları, 2014), C. 3, s. 203.

⁵⁶ جرير , امام ابو جعفر محمد بن تاريخ طبرى كبير ترجمه سى. استانبول : اخوت مطبعه سى , ١٣٢٨ , ٢/٣

⁵⁷ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 1107.

⁵⁸ Ebû Cafer Muhammed Bin Cerir'üt-Taberi, *Tarih-i Taberi*. çev. M.Faruk Gürtunca . (İstanbul: Sağlam Yayınevi. ?), C. 3, s. 333.

⁵⁹ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 1107.

liderliğini kabul edeceğini, İbrahim Peygamber'in duasını da hatırlattıktan sonra Ömer veya Ebu Ubeyde'yi seçtiğini, diledikleri kişiye biat edebileceklerini söylemiştir.⁶⁰ Sabit bin Kays, Hz. Ömer veya Ebu Ubeyde'yi önererek hilâfet seçiminden çekilmesi durumunda, Hz. Ebu Bekir'in Peygamber'e itaatsizlik etmiş olacağını; Peygamber'in, Hz. Ebu Bekir'i halife tayin ettiğini bilen Ensar'ın, başka birisini halife seçmekle Allah'a itaatsizlikte bulunabileceklerini söyleyerek Hz. Ebubekir'in seçimden çekilmesine itiraz etmiştir.⁶¹

Hz. Ebu Bekir'in makul ve mantıklı hitabı, ensardan bazı kişilerin fikir değiştirmesini sağlamıştır. Hz. Ebu Bekir konuşmasında, günün şartları itibariyle sosyolojik bazı gerçekleri hatırlatarak, Kureyş Kabilesinin Araplar açısından ehemmiyetli konumunun ensar tarafından dikkate alınmasını sağlayabilmiştir. Kureyş'in etkinliğinin yanında Hz. Peygamber döneminde yaşanmış bazı olayların hilâfetle ilgili delil olarak hatırlatılması ise dini referans olarak önemli bir işlev görmüştür. Ensardan bazı kişilerin hilâfetin Kureyş'e ait olması yönünde tavır takınması, ihtilâf ve tartışmayı sonlandırmamıştır.

⁶⁰ İbni Hişam, *Siret-i İbn-i Hişam*, çev. Hasan Ege (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1985), C. 3, s. 416; Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: İrfan Yayıncılık ve Tanıtım, 1993), C. 1, s. 1108; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, çev. Ahmet Ağrakça vd. (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2016), C. 2, s. 278.

⁶¹ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: İrfan Yayıncılık ve Tanıtım, 1993), C. 1, s. 1108.

Ensardan Hazreclî Hubab ibni Münzir, bir emir bizden, bir emir muhacirinden şeklinde teklifte bulunmuş, ancak bu teklif birbirlerine muhalefet edebilecekleri gerekçesiyle, iki yeğeni tarafından reddedilmiştir.⁶² Hz. Ömer'in iki kişinin bir anda hüküm süremeyeceğini söylemesi üzerine⁶³ Münzir, hoşlarına gitmediği takdirde teklifini geri alabileceğini söyleyerek özür dilemiştir.⁶⁴ İki emir teklifi, hilâfet hakkı hususunda çıkmaza giren ve hilâfete talip olan ensarın belki de çözüm için son ümidi olarak düşünülmeledir.

Hz. Ömer ile Hubab arasında yaşanan ve Şair Hasan bin Sabit'inde karıştığı şiddetli münakaşa,⁶⁵ bir kısım ensarın hilâfet ümidini yitirmeme yönündeki gayreti şeklinde değerlendirilebilmelidir. Maün bin Adiy'in söz alarak ortamı teskin etmesi ve

⁶² الباقلانى, الإمام أبى بكر محمد بن الطيب بن التمهيد في الرد على الملحدة المعطلة والرافضة والخوارج والمعتزلة . القاهرة : مطبعة لجنة التأليف والترجمة والنشر , ١٩٤٧ , ص. ١٨٧ ; الحنبلي , أبى يعلى محمد بن الحسين الفرأ الاحكام لسلطانية . شركة مكتبة ومطبعة مصطفى البابى الحلبي واولاده , ١٩٦٦ , ١٩ . ص ; النسفي , لأبى المعين ميمون تبصرة لأدلة . ١٩٧٧ . ص , ٨٩٦ ; جرير , امام ابو جعفر محمد بن تاريخ طبرى كبير ترجمه سى . استانبول : اخوت مطبعة سى , ١٣٢٨ , ٣/٣ .

Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: İrfan Yayıncılık ve Tanıtım, 1993), C. 1, s. 1109; İbn Hazm, *El-Fasl* . çev. Halil İbrahim Bulut (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017), C. 3, s. 156; İbn-i Haldun, *Mukaddime*, çev. Halil Kendir (Ankara: Yeni Şafak Kültür Armağanı İmaj İç ve Dış Ticaret a.ş., 2004), C. 1, s. 274; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, çev. Ahmet Ağırakça vd. (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2016), C. 2, s. 282; İbni Hişam, *Siret-i İbn-i Hişam*, çev. Hasan Ege (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1985), C. 3, s. 416; İbn Sa'd, *Kitabü't - Tabakati'l - Kebir*, çev. Abdurrahman Elmalı vd. (İstanbul: Siyer Yayınları, 2014), C. 3, s. 203; Muhammed Faruk en Nebhan, *İslam Anayasa ve İdare Hukukunun Genel Esasları*, çev. Servet Armağan (İstanbul: Sönmez Neşriyat A.Ş., 1980), 433; Ebü'l-Feth Tacüddin (Lisanüddin) Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristani, *El-Milel Ve'n-Nihal*, çev. Mustafa Öz (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2015), 20.

⁶³ Muhammed Faruk en Nebhan, *İslam Anayasa ve İdare Hukukunun Genel Esasları*, çev. Servet Armağan (İstanbul: Sönmez Neşriyat A.Ş., 1980), 435; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, çev. Ahmet Ağırakça vd. (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2016), C. 2, s. 282.

⁶⁴ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: İrfan Yayıncılık ve Tanıtım, 1993), C. 1, s. 1109.

⁶⁵ A.g.e., 1109.

peygamberin, “İdareciler Kureyş’tendir,” sözünü hatırlatması üzerine⁶⁶ Beşir bin Sa’d, peygamberin liderler Kureyşten’dir hadisini hatırladığını ve bu konuda münakaşa etmeyeceğini, ensarın da artık bu konuyu muhacirlerle münakaşa etmemesi gerektiğini tavsiye etmiştir.⁶⁷

Hz. Ebu Bekir söz alarak Beşir bin Sa’dı övdükten sonra hilâfet için Hz. Ömer’i veya Ebu Ubeyde’yi teklif etmiş ancak her ikisi de bu durumu, Hz. Ebu Bekir muhacirunun en iyisidir diyerek reddetmişlerdir.⁶⁸ Hemen akabinde, biat etmek üzere Hz. Ebu Bekir’den elini uzatmasını istedikleri sırada Beşir bin Sa’d, ilk kendisinin biat etmek istediğini söyleyerek bu isteğini gerçekleştirmiştir.⁶⁹ Bazı itirazlar olduysa da orada bulunanların tümü biat etmek ve elini sıkmak için Hz. Ebu Bekir’in yanına gelmişlerdir.⁷⁰

Ensarın hilâfette hak iddiası ve en son bir emir bizden, bir emir sizden şeklindeki teklifi, Peygamber’in, “İmamlar Kureyş’tendir,” sözü hatırlatılarak kabul edilmemiş ve ensar, hilâfet iddiasından vazgeçmiştir.⁷¹ Medineli ensarın hilâfet için teklif

⁶⁶ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: İrfan Yayımcılık ve Tanıtım, 1993), C. 1, s. 1109.

⁶⁷ Muhammed Faruk en Nebhan, *İslam Anayasa ve İdare Hukukunun Genel Esasları*, çev. Servet Armağan (İstanbul: Sönmez Neşriyat A.Ş., 1980), 436; Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: İrfan Yayımcılık ve Tanıtım, 1993), C. 1, s. 1109.

⁶⁸ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: İrfan Yayımcılık ve Tanıtım, 1993), C. 1, s. 1110; Muhammed Faruk en Nebhan, *İslam Anayasa ve İdare Hukukunun Genel Esasları*, çev. Servet Armağan (İstanbul: Sönmez Neşriyat A.Ş., 1980), 436.

⁶⁹ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: İrfan Yayımcılık ve Tanıtım, 1993), C. 1, s. 1110; İbn Sa’d, *Kitabü't - Tabakati'l - Kebir*, çev. Abdurrahman Elmalı vd. (İstanbul: Siyer Yayınları, 2014), C. 3, s. 204.

⁷⁰ Kâdi Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*. çev. İlyas Çelebi. (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013), C.2, s. 696; Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: İrfan Yayımcılık ve Tanıtım, 1993), C. 1, s. 1110.

⁷¹ Ebü'l-Feth Tacüddin (Lisanüddin) Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristani, *El-Milel Ve'n-Nihal*, çev. Mustafa Öz (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2015), 20.

ettikleri aday olan Sa'd bin Ubade,⁷² Hazreclilerin eski rakibi Evs Kabilesinden Sa'd bin Ubade'nin halife seçilmesinden Hz. Ebu Bekir'i tercih etmesiyle azınlıkta bırakılmıştır.⁷³ İlk biat sırasında hasta olan ve halife seçilemeyen Sa'd bin Ubade'nin biatı kabul etmesi de pek kolay olmamıştır.⁷⁴

Müslüman toplumun menfaat ve maslahatını önceleyerek şahsi veya kabile menfaatlerini düşünmeyen ensarın çoğunluğunun tercih ve tutumları takdire şayandır. Muhacirlerin kararlı duruşu ve ensarın önemli bir kısmının gayretiyle şiddetli tartışmalara rağmen akliselim galip gelmiş ve halife seçimi yapılabilmıştır. Sakife biatından bir gün sonra Hz. Ebu Bekir'in Medine Mescidine gelmesiyle Hz. Ömer, hitapta bulunarak Hz. Ebu Bekir'in, Peygamber'in hem hicret hem de mağara arkadaşı olduğunu hatırlattıktan sonra⁷⁵ Hz. Ebu Bekir bir konuşma yapmış ve insanlar Bey'at-i âmme ile Hz. Ebu Bekir'e bey'at etmişlerdir.⁷⁶ Böylelikle Sakife biatından bir gün sonra yeni seçilen halife, tabir yerindeyse tüm halka ilan edilerek Sakife'de alınan sınırlı bey'atin genelleştirilmesi sağlanmış ve Mescid'de umumi biat alınarak Medine'deki Müslümanların kahir ekseriyetiyle Hz. Ebu Bekir ilk İslam halifesi seçilmiştir.⁷⁷ Seçilen halife, kimseye karşı cebir kullanmadığı gibi güttüğü siyasetle herkesin yumuşamasını sağlayarak Medine halkının umumiyetinden biat alabilmiş⁷⁸ ve yaşanan tartışmaların büyük bir krize dönüşmesini engellemiştir.

⁷² İbn-i Haldun, *Mukaddime*, çev. Halil Kendir (Ankara: Yeni Şafak Kültür Armağanı İmaj İç ve Dış Ticaret a.ş., 2004), C. 1, s. 274; Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: İrfan Yayıncılık ve Tanıtım, 1993), C. 1, s. 1110.

⁷³ Mehmed Said Hatiboğlu, *Hilafetin Kureyşiliği*, 2 bs. (Ankara: OTTO Yayın, 2011), s. 75.

⁷⁴ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: İrfan Yayıncılık ve Tanıtım, 1993), C. 1, s. 1110.

⁷⁵ Ebû Cafer Muhammed Bin Cerir'üt-Taberi, *Tarih-i Taberi*, çev. M.Faruk Gürtunca (İstanbul: Sağlam Yayınevi. ?), C. 3, s. 335.

⁷⁶ İbni Hişam, *Siret-i İbn-i Hişam*, çev. Hasan Ege (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1985), C. 3, s. 418; Muhammed Faruk en Nebhan, *İslam Anayasa ve İdare Hukukunun Genel Esasları*, çev. Servet Armağan (İstanbul: Sönmez Neşriyat A.Ş., 1980), 438.

⁷⁷ Hatiboğlu, *Hilafetin Kureyşiliği*, 76.

⁷⁸ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 1110.

Sa'd bin Ubade, Zübeyir bin el-Avvam ve Hz. Ali bin Ebi Talib, umumi biatten sonra da biat etmemişlerdir. Hamidullah, "İslam Peygamberi" isimli eserinde, Sa'd bin Ubade'nin süreç içerisinde biat ettiği anlamına gelecek ifadeler kullandığı halde⁷⁹ başka bir kaynakta Sa'd bin Ubade'nin biat etmediği ifade edilmiştir.⁸⁰ Sakife günü Hz. Ali'nin evinde, Hz. Ali'nin yanında bulunan Zübeyir bin el-Avvam, sakife günü ve sakife gününden bir gün sonra mescitte alınan biate katılmamış ancak daha sonra biat etmiştir.⁸¹ Hilâfet seçimi sırasında Peygamber'in defin işleriyle meşgul olan Peygamber'in damadı ve amcasının oğlu Hz. Ali, biat etmeyen tek kişi olarak kalmışsa da⁸² onun dışında kalan diğer tüm sahabeler seçilen halifeye biat etmişlerdir.⁸³ Benü Haşim'den olması,⁸⁴ Peygamber'in kızı Fâtıma ile evli oluşu, ilmi birikimi,⁸⁵ sahabe arasındaki saygınlığı; Peygamber'in, kendisi ile ilgili bazı söylemlerde bulunmuş olması⁸⁶ gibi hususiyetleri dikkate alındığında, tek başına da kalsa Hz. Ali'nin tutumu önem arz etmiştir.

⁷⁹ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: İrfan Yayıncılık ve Tanıtım, 1993), C. 1, s. 1110.

⁸⁰ Mehmet Azimli, "Sa'd b. Ubade", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 35, s. 377.

⁸¹ İbn Hazm, *El-Fasl* . çev. Halil İbrahim Bulut (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017), C. 3, s. 184.

⁸² İbn Hazm, *El-Fasl* . çev. Halil İbrahim Bulut (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017), C. 3, s. 184; Ebü'l-Feth Tacüddin (Lisanüddin) Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristani, *El-Milel Ve'n-Nihal*, çev. Mustafa Öz (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2015), 20; Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, 1 bs. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011), 57.

⁸³ Ebü'l-Feth Tacüddin (Lisanüddin) Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristani, *El-Milel Ve'n-Nihal*, çev. Mustafa Öz (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2015), 20.

⁸⁴ İbn Sa'd, *Kitabü't - Tabakati'l - Kebir*, çev. Abdurrahman Elmalı vd. (İstanbul: Siyer Yayınları, 2014), C. 3, s. 17.

⁸⁵ Ethem ruhi Fığlalı, "Ali", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 2, s. 371.

⁸⁶ Mehmet Keskin, *Caferi İlmihali*, 2 bs. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012), 68.

Hz. Ebû Bekir, Medinelilerin umumiyetinden biat aldıktan sonra Hz. Ali'yi yanına getirtmiş, ancak Hz. Ali kendisi ile istişare edilmemesinden ve seçimin oldubittiye getirilmesinden dolayı durumdan memnuniyetsizliğini açıkça beyan etmiştir.⁸⁷ Peygamber'in kızı olan eşine hürmeten Hz. Ebu Bekir'e devlet işlerinde yardımcı olmasına rağmen biat etmeyen Hz. Ali, eşinin vefatı üzerine herkesin huzurunda Hz. Ebu Bekir'e biat etmiştir.⁸⁸ Altı ay geç biat etmesine rağmen Hz. Ali'nin herhangi bir zorlamaya tabi tutulmamış olması⁸⁹ önemli bir ayrıntı olarak görülmektedir.

Hz. Ali'nin de biat etmiş olması, Hz. Ebu Bekir'in hilâfetine yönelik bir itiraz veya tartışmanın kalmaması hususunda önemli bir etken olarak görülmelidir. Hz. Ebu Bekir'in hilâfeti üzerinde ittifak edilmesiyle ilk hilâfet seçimi sırasında yaşanan tartışma ve itirazlar sona ermiş, muhacir ve ensarın tamamı Hz. Ebu Bekir'i, Allah Resulü'nün halifesi şeklinde isimlendirmek üzere ittifak etmişlerdir.⁹⁰

İlk halifeden sonra seçilen ikinci ve üçüncü halifelere de Hz. Ali, itaatsizlik etmemiş bilakis biat etmiştir.⁹¹ Süreç içerisinde ilk halife seçimi sırasında yaşanan Hz. Ali'nin hazır bulunmaması veya Medineli ensarın hilâfette hak iddia etmesi gibi sorunlar kalmamış, hilâfet seçimi için atama veya istişareye dayalı bir seçim şekli tercih edilmiştir. Hz. Ali'nin bu metoda göre halife atanmamış veya seçilmemiş olması önemli olmakla birlikte, hilâfete seçilmeyen Hz. Ali'nin, seçilen halifelere biat etmesi ise tüm taraflara derin bir mesaj taşımıştır. Hilâfetle ilgili ihtilaflar sadece ilk

⁸⁷ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: İrfan Yayıncılık ve Tanıtım, 1993), C. 1, s. 1110.

الباقلائی، الإمام أبی بکر محمد بن الطیب بن التمهید فی الرد علی الملحدۃ المعطلۃ والرافضة والخوارج والمعتزلة .
مطبعة لجنة التألیف والترجمة والنشر: القاهرة. ۱۹۴۷، ص. ۱۸۸.

⁸⁸ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: İrfan Yayıncılık ve Tanıtım, 1993), C. 1, s. 1111; Ramazn Şeşen, *İslam Medeniyeti Tarihi*, 1 bs. (İstanbul: İsar Vakfı, 2012), 26.

⁸⁹ İbn Hazm, *El-Fasl* . çev. Halil İbrahim Bulut (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017), C. 3, s. 180

⁹⁰ A.g.e., 216.

⁹¹ Mustafa Fayda, "Ebû Bekir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 10, s. 106.

halife seçimi sırasında yaşandığı halde sonra başlatılan ve günümüze kadar devam eden hilâfet tartışmaları ise ilk üç halife üzerinden sürdürülmüştür.

Mezhepler tarihi konusunda önemli bir çalışması bulunan Muhammed Ebu Zehra, hilâfet makamına seçilecek kişi hakkında, farklı düşüncelere sahip olanları üç grup şeklinde tasnif etmiştir. Ebu Zehra'nın bu tespitleri konuyu özetlemesi açısından önemli görülmektedir. Ebu Zehra'ya göre birinci grup Medinelî ensardır; kendilerini İslâm'ın hamisi, Peygamber'in yardımcısı, Müslümanları barındırma ve Müslümanlara yardım etmek gibi meziyetlere sahip gören Medinelî ensar, halifenin kendilerinden olması gerektiğini düşünerek Peygamber'in, hilâfeti herhangi bir Arap kabilesi veya bir aileye tahsis etmediği görüşünde olduklarını belirtmiştir.⁹² Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer başta olmak üzere diğer bir grup, hilâfetin muhacirlerde olması gerektiği düşüncesindedir. Onlara göre, kendileri İslâm'a daha önce girmiş ve Araplara ancak Kureyş Kabilesinin söz geçirebileceğini ifade ederek hilâfetin muhacirlerde olması gerektiğini söylemişlerdir.⁹³ Üçüncü grup ise; Peygamber'in ailesi olmaları hasebiyle hilâfetin Benû Haşim'de olması gerektiğini, Haşimoğulları'nın en seçkin siması olarak İslâm'a ilk girenlerden ve zor günlerde İslâm'ı savunmuş, ilim ve anlayış sahibi bir kişi olan Hz. Ali bin Ebi Talib'i öne sürmüşlerdir.⁹⁴

Ensarın hilâfet talebi ve bu konudaki ihtilâf kısa bir sürede tarihe karıştığı halde, üçüncü grup kabul edilen Benû Haşim'in görüşü, üçüncü halife döneminin sonuna kadar varlığını sürdürmüştür.⁹⁵ Benû Haşim'in hilâfet talebi konusu, üçüncü halifenin şehadetinden sonra Hz. Ali'nin halife seçilmesiyle sona ermediği gibi bu görüş dördüncü halifeden sonra da var olmuş, mezhepsel düşünce ve taassup dikkate alındığında bu sorun günümüze kadar varlığını devam ettirmiştir.

⁹² Muhammed Ebu Zehra, *İslamda İtikadi-Siyasi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, çev.

Sıbğatullah Kaya (İstanbul: Şura Yayınları, 1993), 33.

⁹³ A.g.e., 33.

⁹⁴ A.g.e., 33.

⁹⁵ A.g.e., 33.

2.5.Sakife Olayına Yönelik Tartışmalar

İlk halife seçimi sırasında, hilâfet makamı üzerinde münakaşa ve tartışmaların tarafı muhacirin ve ensar iken daha sonra taraflardan ensar devreden çıkmış, muhacirlerden Ehl-i Beyt'i temsil eden Hz. Ali ve soyu, tartışmalarda taraf olmuştur. Hz. Ali ve soyunun mutlaka halife olması gerektiğini iddia edenler Şîa, bu görüşün karşısında duranlar ise Ehl-i Sünnet olarak anılmışlardır. Bu aşamada hilâfet makamı üzerinde yaşanan tartışmalar ve sonraki ihtilâflarda Ehl-i Sünnet ve Şîa bir takım deliller kullanmışlardır.

2.6.Hz. Ebu Bekir'in Halife Seçilmesi

Hz. Ebu Bekir'in namaz kıldırmak için Peygamber tarafından görevlendirilmesi,⁹⁶ hicret yolculuğunda Peygamber'e refakat etmesi ve bu yolculuk sırasında vahye konu olan mağara arkadaşlıkları, yanında oturması için Peygamber'in, Hz. Ebu Bekir'e yer tahsis etmesi ve başkasının buraya oturmasına izin vermemesi⁹⁷ gibi konular Hz. Ebu Bekir'in hilâfeti için delil olarak gösterilmiştir. Hz. Ebu Bekir, Mekke'den Medine'ye olan hicret sırasında Peygamber'e yol arkadaşlığı yapmış,⁹⁸ bu yolculuk sırasında, gizlendikleri Sevr mağarasındaki arkadaşlıkları⁹⁹ ayete konu olmuştur.¹⁰⁰ Ayette açık bir şekilde ifade edilen mağara arkadaşlığı konusu, Amme biatından önce Sakife gününde Hz.Ebu Bekir'in meziyeti şeklinde dile getirilerek ashaba hatırlatılmıştır.¹⁰¹ Mağara arkadaşlıkları Kuran-ı Kerim'in Tevbe Suresi'nde şu şekilde ifade edilmiştir.

⁹⁶ Muhammed Abdulhay el-Kettânî, *Et-Teratibu'l İdariyye*. çev. Ahmet Özel. (İstanbul: İz Yayıncılık, 2003), C. 1, S. 132; Ebû Cafer Muhammed Bin Cerir'üt-Taberi, *Tarih-i Taberi*. çev. M.Faruk Gürtunca (İstanbul: Sağlam Yayınevi. ?), C. 3, s. 322.

⁹⁷ الباقلانى، الإمام أبى بكر محمد بن الطيب بن التمهيد في الرد على الملحدة المعطلة والرافضة والخوارج والمعتزلة. القاهرة: مطبعة لجنة التأليف والترجمة والنشر، ١٩٤٧. ص. ١٨٩.

⁹⁸ İbn Sa'd, *Kitabü't - Tabakati'l - Kebir*, çev. Abdurrahman Elmalı vd. (İstanbul: Siyer Yayınları, 2014), C. 3, s. 192.

⁹⁹ الباقلانى، الإمام أبى بكر محمد بن الطيب بن التمهيد في الرد على الملحدة المعطلة والرافضة والخوارج والمعتزلة. القاهرة: مطبعة لجنة التأليف والترجمة والنشر، ١٩٤٧. ص. ١٨٩.

¹⁰⁰ Tevbe 9/40.

¹⁰¹ Taberi, *Milletler ve hükümdarlar Tarihi*, Çev. Zâkir Kadiri Ugan ve Ahmet Temir (Ankara: Maarif Basımevi, 1955), C. 3, s. 30.

إِلَّا تَتَصَرَّوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ثَانِيًا إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَحْزَنْ
إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ وَأَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْهَا وَجَعَلَ كَلِمَةَ الَّذِينَ كَفَرُوا السُّفْلَى وَكَلِمَةُ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا
وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٤٠﴾

Mealên: “Eğer siz ona (peygambere) yardım etmezseniz, (biliyorsunuz ki) inkâr edenler onu iki kişiden biri olarak (Mekke’den) çıkardıkları zaman, ona bizzat Allah yardım etmişti. Hani onlar mağarada bulunuyorlardı. Hani o arkadaşına, ‘Üzülme, çünkü Allah bizimle berâber,’ diyordu. Allah da onun üzerine güven duygusu ve huzur indirmiş, sizin kendilerini görmediğiniz bir takım ordularla onu desteklemiş, böylece inkâr edenlerin sözünü alçaltmıştı. Allah’ın sözü ise en yücedir. Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”¹⁰²

Sakife biatından bir gün sonra mescitte toplanılarak tüm halkın biatının alınmasına Bey’at-i Âmme¹⁰³ denilmiştir.¹⁰⁴ Sakife biatından bir gün sonra mescidin içinde Hz. Ebu Bekir’den önce hitapta bulunan Hz. Ömer; Ebu Bekir, Peygamber’in arkadaşındır, Peygamber’le mağarada bulunduğu sırada ikinin ikincisidir,¹⁰⁵ şeklinde bir hitap ile¹⁰⁶ Hz. Ebu Bekir’in taltif edilerek ayette zikredildiğini söylemiş ve bu ayette Hz. Ebu Bekir’den söz edildiğini hatırlatmıştır. Hz. Ömer’in bu hitabından sonra Hz. Ebu Bekir’e Bey’at- i Âmme ile biat edilmiştir.¹⁰⁷

Hz. Ebu Bekir’in Peygamber tarafından görevlendirilerek namaz kıldırması konusu ayrıca önemlidir. Bu konuda Kettânî, değerli bir bilgi aktararak İbn Adi, Ebu Bekir Bin Ayyaş’tan rivayetle; Harun Reşid’in, “Ebu Bekir nasıl halife seçildi?” sorusu üzerine şu cevabı vermiştir: Peygamber sekiz gün hasta yattı. Bilal, peygambere gelip kimin namaz kıldıracağını sorunca Ebu Bekir’e uğra, namazı o kıldırısın diye

¹⁰² Kur’an-ı Kerim Meali, D.İ.B. Dini Yayınlar Başkanlığı, 8 bs. (Ankara: 2005), 192

¹⁰³ Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, 1 bs. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011), 79.

¹⁰⁴ جریر، امام ابو جعفر محمد بن تاریخ طبری کبیر ترجمه سی. استانبول: اخوت مطبعه سی، ۱۳۲۸، ۳/۴.

¹⁰⁵ İbni Hişam, *Siret-i İbn-i Hişam*, çev. Hasan Ege (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1985), C. 3, s. 418.

¹⁰⁶ جریر، امام ابو جعفر محمد بن تاریخ طبری کبیر ترجمه سی. استانبول: اخوت مطبعه سی، ۱۳۲۸، ۳/۴.

¹⁰⁷ Hişam, *Siret-i İbn-i Hişam*, 418.

buyurmuştur. Vahiy inmeye devam ettiği halde, Hz. Ebu Bekir sekiz gün namaz kıldırması olmasına rağmen Allah, bir hüküm bildirmemiş; Peygamber konu hakkında susmuş, Peygamber'in susması sebebiyle Müslümanlar da sükût etmişlerdir.¹⁰⁸ Hilâfete delil olarak; halifenin Kureyş'ten olduğunu ifade eden hadisler, ilk halifenin seçilmesinde belirleyici olmuşlardır. *"İmamlar Kureyş'tendir."*¹⁰⁹

*"Bu iş (yönetim), onlardan iki kişi dahi kalsa Kureyşliler arasında kalmaya devam edecektir."*¹¹⁰

*"Hükmedince, adaletten ayrılmadıkça imamlar Kureyş'ten olacaktır."*¹¹¹

Zenci köleye itaat edilmesi konusundaki hadis, farklı bir anlam ihtiva etmekle birlikte, lidere itaatin önemi açısından ayrıca önemlidir. *"Eğer üzerinize Habeşî ve burnu kulağı kesik bir köle, emir tayin edilse, sizi Allah'ın Kitabı ile sevk ve idare ettiği sürece, onun emirlerini dinleyiniz ve (ona) itaat ediniz."*¹¹²

*"Dinleyin ve itaat edin! Hattâ üstünüze, başı kuru üzüm dânesi gibi siyah Habeşli bir köle bile tayin edilmiş bile olsa, aranızda Kitâbullah'ı tatbik ettikçe... (itaatten ayrılmayın)."*¹¹³

*"Üzerinize başı kuru üzüm gibi siyah, Habeşli bir köle bile tâyin edilse dinleyin ve itaat edin."*¹¹⁴

İbni Haldun, halifenin Kureyş'ten olması konusunun asabiyetle ilgili bir durum olduğunu, o günün şartlarında üst soy olan Mudar Kabilesinin en güçlü ve en üstün

¹⁰⁸ Muhammed Abdulhay el-Kettânî, *Et-Teratibu'l İdariyye*. çev. Ahmet Özel. (İstanbul: İz Yayıncılık, 2003), C. 1, S. 132.

¹⁰⁹ Kütüb-i Sitte, *Kütüb-i Sitte*. çev. İbrahim Canan (Ankara: Akçağ Anonim, 1989), C. 6, s 460

¹¹⁰ İbn Hacer el-Askânî, *Fethu'l Bârî - Sahîh-i Buhârî Şerhi*. çev. Beşir Eryarsoy, vd. (İstanbul: Polen Yayınları, 2007), C. 7, s 214.

¹¹¹ Kütüb-i Sitte, *Kütüb-i Sitte*, 407.

¹¹² İbni Mâce, *Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve Şerhi*, çev. Haydar Hatipoğlu (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1983), C.8, s. 6.

¹¹³ Kütüb-i Sitte, *Kütüb-i Sitte*, 435.

¹¹⁴ Muhyiddin en-Nevevi, *Riyâzü's-Sâlihîn*. çev. M.Emin Özafşer ve Bünyamin Erul. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları. 2013), C. 2, s 96.

kabilesinin Kureyş Kabilesi olduğunu, bundan dolayı hilâfetin Kureyş'te olması gerektiği yönünde farklı bir görüş beyan etmiştir.¹¹⁵ Halifenin Kureyşten olmayabileceğini savunanlardan bazıları, tayin edilmiş Habeşli köleye itaat edilmesi ile ilgili olan hadisi gerekçe gösterecekler de İbni Haldun'un konuyu farklı ancak, isabetli yorumladığı düşünülmektedir. Kendisi de halifenin Kureyş'ten olmayabileceğini ifade etmekle birlikte, Habeşli köle hadisindeki maksadın; idarecileri dinlemek ve idarecilere itaat etmek gerekliliğinin vurgulu bir şekilde anlatıldığını beyan etmiştir.¹¹⁶

Son olarak İbni Haldun, Hz. Ömer'in, "*Şayet Huzeyfe'nin azatlısı Salim, sağ olsaydı onu halife yapardım veya onun bu hakkı hususunda şüphe etmezdim.*"¹¹⁷ Şeklindeki sözünü "*Halifenin Kureyş'ten olmasının şart olmadığı konusuna delil teşkil etmez,*" diye ifade ederek¹¹⁸ Hz. Ömer'in böyle bir söylemde bulunmasının sebebini, Müslümanların işlerine karşı gösterdikleri titizlik ve işlerini kendisinde hiçbir leke veya hiçbir kusurun bulunmadığı birilerine tevdi etme hırslarından kaynaklandığını beyan etmiştir.¹¹⁹

¹¹⁵ İbn-i Haldun, *Mukaddime*, çev. Halil Kendir (Ankara: Yeni Şafak Kültür Armağanı İmaj İç ve Dış Ticaret a.ş., 2004), C. 1, s. 276.

¹¹⁶ A.g.e., 275.

¹¹⁷ Muhammed Faruk en Nebhan, *İslam Anayasa ve İdare Hukukunun Genel Esasları*, çev. Servet Armağan (İstanbul: Sönmez Neşriyat A.Ş., 1980), 405.

¹¹⁸ Haldun, *Mukaddime*, 275.

¹¹⁹ A.g.e., 275.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HİLÂFET TARTIŞMALARINDAN KAYNAKLI İHTİLÂFLAR

3.1.Mezheplerin oluşumu

Peygamber'in vefat ettiği ilk günden itibaren hilâfet makamı üzerinde tartışmalar yaşanmış olmasına rağmen, ilk dört halife Kureyş'ten ancak, birbirlerine akraba olmayan kişilerden seçilmiştir. İlk seçilen Halife Hz. Ebu Bekir, Peygamber'in kabilesi Kureyş'ten olduğu halde, Kureyş Kabilesince hor görülen, hatta Kureyş Kabilesine uzak bir aile olan¹²⁰ Beni Teym'den,¹²¹ Hz. Ömer, Beni Adi bin Ka'b bin Lüey'den,¹²² Hz. Ömer'den sonra halife seçilen Hz. Osman, Beni Abdüşems bin Abdümenaf bin Kusay ailesindedir.¹²³ Hz.Osman'dan sonra halife olan Hz. Ali ise beni Haşimdendir.¹²⁴ Halifelerin kendi akrabalarını tercih etmedikleri, kendi aile hanedanlarını oluşturmaya çalışmadıkları konusu yedinci yüzyıl şartlarında çok önemli bir husus olarak dikkat çekmektedir.

İlk halife seçimi sırasında birtakım münakaşa ve ihtilâflar yaşanmasına rağmen lider seçimi tamamlanarak sükûnet ve istikrar kısa sürede temin edilebilmiştir. Sahabenin içinden geç biat eden tek kişi olan ve daha sonra dördüncü halife olarak devletin

¹²⁰ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: İrfan Yayıncılık ve Tanıtım, 1993), C. 1, s. 1113.

¹²¹ جرير، امام ابو جعفر محمد بن تاريخ طبري كبير ترجمه سي. استانبول: اخوت مطبعة سي، ۱۳۲۸، ۴/۳.

¹²² İbn Sa'd, *Kitabü't - Tabakati'l - Kebir*, çev. Abdurrahman Elmalı vd. (İstanbul: Siyer Yayınları, 2014), C. 3, s. 304; Mustafa Fayda, "Ömer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 34, s. 47; Ebû Cafer Muhammed Bin Cerir'üt-Taberi, *Tarih-i Taberi*. çev. M.Faruk Gürtunca (İstanbul: Sağlam Yayınevi. ?), C. 3, s. 523.

¹²³ İbn Sa'd, *Kitabü't - Tabakati'l - Kebir*, çev. Abdurrahman Elmalı vd. (İstanbul: Siyer Yayınları, 2014), C. 3, s. 56.

¹²⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, çev. Ahmet Ağırakça vd. (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2016), C. 3, s. 247; Ebû Cafer Muhammed Bin Cerir'üt-Taberi, *Tarih-i Taberi*. çev. M.Faruk Gürtunca (İstanbul: Sağlam Yayınevi. ?), C. 4, s. 72; İbn Sa'd, *Kitabü't - Tabakati'l - Kebir*, çev. Abdurrahman Elmalı vd. (İstanbul: Siyer Yayınları, 2014), C. 3, s. 17.

başına geçen Hz. Ali, kendi isteği ve dahli dışında hilâfet makamı ile ilgili en büyük ihtilâfın tarafı olarak görülmüştür. Bu ihtilâf, Hz. Ali'nin isteği veya arzusuyla gerçekleşmediği gibi, dördüncü halife Hz. Ali'nin biat ettiği ilk üç halifenin hilâfetlerinin meşruiyetinin, daha sonra Hz. Ali taraftarlarınca sorgulanıyor olması, durumun vahameti ve ne denli istismara açık olduğunu göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Süreç içerisinde yaşanan siyasi ihtilâflar, savaşlar, mücadeleler ve imâmet üzerindeki hak iddiaları başta olmak üzere birçok konu hakkında farklı görüşler türemeye başlamıştır. Bu görüşlerin tarafları kendi haklılıkları için gerekçelere ihtiyaç duymuş ve herbir grup veya fırkanın tuttuğu bir yol, bir mezhep oluşmuştur. Mezhep: *Kesin delillere nispetle tâli veya zanni kabul edilen, farklı anlamaya müsait olan dini metin ve deliller, mezhebe konu olacağı gibi, bunların değişik yorumlanması sonucu ulaşılan neticeler ise mezhebi teşkil eder,*” şeklinde tanımlanmıştır.¹²⁵

Mezhepler konularına göre sınıflandırıldığında, itikadî, siyasi ve fihhi olmak üzere üç ana bölümde ele alınabilirler.¹²⁶ İslâm toplumunda imâmet veya devlet başkanlığı meselesinden ortaya çıktığı kabul edilen siyasi mezhepler¹²⁷ bu çalışmanın konusunu daha çok ilgilendirmektedir. İtikadî, siyasi veya fihhi mezheplerin birbirleriyle ilgileri olmaması bir yana, tüm mezheplerin itikadi, siyasi ve fihhi manada birbiriyle daima düşünce bağlantıları olmuştur.¹²⁸ Yukarıdaki tanımlardan da anlaşıldığı üzere dini bir kurum olan hilâfet makamı üzerinde yaşanan ihtilâfın, dini bir ihtilâf olması kaçınılmazdır. Dini bir kurum olan hilâfet konusundaki ihtilâflarda taraflar meşruiyet ve haklılıklarını ispat için ortaya koydukları delilleri dini temellere dayandırmışlardır. Günümüze kadar süregelen ayrışımelerde taraflar, Ehl-i Sünnet ve Şîa olmak üzere, iki ana başlık altında toplanmıştır. Ehli Sünnet, kendilerini peygamberin yolundan gidenler şeklinde tanımlarken Şîa ise, kendilerini Hz. Ali'nin dolayısıyla Ehl-i Beyt'in tarafı ve taraftarları olarak kabul etmişlerdir.

¹²⁵ Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, 1 bs. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011), 75.

¹²⁶ A.g.e., 76.

¹²⁷ A.g.e., 77.

¹²⁸ A.g.e., 79.

Ehl-i Sünnet'in kendi içerisinde farklı mezhep ve fırkalar oluşmuşsa da Ehl-i Sünnet'in neredeyse tüm mezhep ve fırkaları hilâfet konusunda aynı düşünceye sahip olmuşlardır. Ehl-i Sünnet'in Şîa'dan ayrıldığı temel faktörlerden birisi, halifenin Kureyş'i veya halifenin Haşimi olması konusudur. Ehl-i Sünnet, halifenin Kureyş'ten olması gerektiğini savunmuş; Şîa ise halifenin Haşimi olması gerektiğine inanmıştır. Ehl-i Sünnet mezheplerinde halife veya hilâfet konusunda neredeyse aynı düşünce hâkim iken, Şîa fırkalara ayrılarak hilâfet konusunda kendi içinde ihtilâfa düşmüştür. Ehl-i Sünnet ile Şîa arasındaki temel ayrışım noktalarından birisi hilâfet konusudur. Ehl-i Sünnet, ilk üç halifenin başa gelme yöntemini doğru kabul ederek ilk üç halifeyi meşru halife olarak görmüş, Dördüncü Halife Hz. Ali'nin hilâfetinin meşruiyetini ise hiçbir zaman tartışmamıştır. Ancak Şîa, imâmetin Hz. Ali ile başladığı hususunda görüş birliği içerisinde bulunmasına rağmen, Hz. Ali'den sonraki imamlar hususunda ihtilâfa düşmüş ve her bir ihtilâftan bir mezhep veya bir fırka oluşmuştur. İmameti, nübüvvetin devamı gören ve imama bir nevi peygamber sıfatları yükleyerek ona inanmayı dini bir gereklilik olarak kabul eden Şîi gruplarla, imameti sadece dünyevi manada toplumun huzur ve sükunu için zaruri gören Şîa dışı grupların tartışmaları günümüze kadar devam etmiştir.¹²⁹

3.2. Mezhepsel Ayrışıma Sebep Teşkil Eden Olaylar

Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ebu Bekir, Beni Saide Sakifesinde halife seçilerek kendisine biat edilmiş, Hz. Ebu Bekir vefat etmeden önce de kendi yerine Hz. Ömer'i görevlendirmiştir. Hz. Ömer'in hilâfet için görevlendirilmesini Hz. Ebu Bekir, “*Eğer rabbim bana kıyamet gününde bunu sorarsa başlarına en iyilerini getirdim derim,*”¹³⁰ şeklinde ifade etmiştir.¹³¹

¹²⁹ Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, 1 bs. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011), 78.

¹³⁰ Ebü'l-Feth Tacüddin (Lisanüddin) Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristani, *El-Milel Ve'n-Nihal*, çev. Mustafa Öz (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2015), 22; Ebû Cafer Muhammed Bin Cerir'üt-Taberi, *Tarih-i Taberi*. çev. M.Faruk Görtunca (İstanbul: Sağlam Yayınevi. ?), C. 3, s. 408.

¹³¹ الباقلانى، الإمام أبى بكر محمد بن الطيب بن التمهيد في الرد على الملحدة المعطلة والرافضة والخوارج والمعتزلة. القاهرة: مطبعة لجنة التأليف والترجمة والنشر، ١٩٤٧. ص. ١٩٧.

Halife Hz. Ömer vefatından önce altı kişilik bir veliaht, şura grubu¹³² seçmiştir.¹³³ Kendi aralarında yaptıkları görüşmede sayıyı üçe indiren şura heyetinden Abdurrahman bin Avf'ın çekilmesiyle de aday sayısı iki kişiye inerek adaylardan Hz. Ali ve Hz. Osman kalmıştır.¹³⁴ Hz. Osman, üçüncü halife olarak seçilmiş ve Hz. Ali dâhil¹³⁵ herkes kendisine biat etmiştir.¹³⁶

İlk halife devrinden Hz. Osman'ın hilâfetinin ilk altı yılına kadar siyasi manada dâhili sıkıntılar pek yaşanmamıştır. Ancak, Üçüncü Halife Hz. Osman'ın hilâfetinin ikinci altı yılı ciddi sorun ve çalkantılarla geçmiş, bu çalkantıların neticesinde Üçüncü Halife Hz. Osman evinde şehit edilmiştir.¹³⁷ Üçüncü halife döneminde başlayan sorunlar, farklı boyutlara ulaşmış ve dördüncü halife döneminde de devam ederek en büyük sorun ve ihtilâfların sebebini oluşturmuştur.

¹³² النسفي, لأبي المعين ميمون تبصرة الأدلة. ١٩٧٧. ص. ٨٨٣.

¹³³ Ebû'l Hasan el - Mâverdi, *El - Ahkâmu's - Sultâniyye*, çev. Ali Şafak (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1976), 14; Kâdi Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*. çev. İlyas Çelebi. (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013), C.2, s. 696; Muhammed Faruk en Nebhan, *İslam Anayasa ve İdare Hukukunun Genel Esasları*, çev. Servet Armağan (İstanbul: Sönmez Neşriyat A.Ş., 1980), 418; Ebû Cafer Muhammed Bin Cerir'üt-Taberi, *Tarih-i Taberi*. çev. M.Faruk Görtunca (İstanbul: Sağlam Yayınevi. ?), C. 3, s. 520, s. 533.

¹³⁴ Ebû'l Hasan el - Mâverdi, *El - Ahkâmu's - Sultâniyye*, çev. Ali Şafak (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1976), 15.

¹³⁵ الباقلانى، الإمام أبى بكر محمد بن الطيب بن التمهيد في الرد على الملحدة المعطلة والرافضة والخوارج والمعتزلة. القاهرة: مطبعة لجنة التأليف والترجمة والنشر، ١٩٤٧. ص. ٢٠٨؛ النسفي، لأبي المعين ميمون تبصرة الأدلة. ١٩٧٧. ص. ٩١٨.

¹³⁶ Ebû'l-Feth Tacüddin (Lisanüddin) Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristani, *El-Milel Ve'n-Nihal*, çev. Mustafa Öz (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2015), 22; Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, 1 bs. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011), 59; İbn Sa'd, *Kitabü't - Tabakati'l - Kebir*, çev. Abdurrahman Elmalı vd. (İstanbul: Siyer Yayınları, 2014), C. 3, s. 66; Ebû Cafer Muhammed Bin Cerir'üt-Taberi, *Tarih-i Taberi*. çev. M.Faruk Görtunca (İstanbul: Sağlam Yayınevi. ?), C. 3, s. 538.

¹³⁷ Ebû Cafer Muhammed Bin Cerir'üt-Taberi, *Tarih-i Taberi*. çev. M.Faruk Görtunca (İstanbul: Sağlam Yayınevi. ?), C. 3, s. 564.

Halife Hz. Osman döneminde fetihler çoğalmış, beytülmal dolmuş; halife, insanlara güzel bir tarzda ve cömertçe davranmıştır. Ancak, Peygamber'in Medine'den uzaklaştırdığı Hz. Osman'ın akrabası olan Hakem bin Ümeyye'yi Medine'ye getirtmesi, Mervan bin Hakem'e kendi kızını vermesi, Ebu Zer el Gıfari'yi sürgün etmesi gibi olaylar Hz. Osman'a karşı büyük tepkilerin oluşmasına sebep teşkil etmiştir.¹³⁸ Bu sorunlara sebep olan Ümeyyeoğulları, zor gününde Hz. Osman'ı yalnız bırakmış ve huzursuzlukların oluşturduğu anarşi ortamıyla üçüncü halife, iç isyanla evinde mazlum bir şekilde şehit edilmiştir.¹³⁹ Üçüncü halifenin şehit edilmesinden bir gün sonra hilâfet makamına Peygamber'in damadı Hz. Ali, dördüncü halife olarak seçilmiş ve kendisine biat edilmiştir.¹⁴⁰ Hz. Ali, ilk üç halifenin verdiği hükümleri değiştirmedigi gibi, yaptıkları anlaşmaların hiçbirini de iptal etmemiştir.¹⁴¹ Hz. Ali çok büyük sorunların olduğu bir dönemde halife olmuş ve hilâfette bulunduğu süre zarfında bu sorunlarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu sorunlar dördüncü halife devrinde Müslümanlar arasında dâhili iki savaşın yaşanmasına ve bu savaşların doğurduğu sonuçlar ise aşırı bir fikir akımı olan

¹³⁸ Ebü'l-Feth Tacüddin (Lisanüddin) Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristani, *El-Milel Ve'n-Nihal*, çev. Mustafa Öz (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2015), 22.

¹³⁹ النسفي, لأبي المعين ميمون تبصرة الأدلة. ١٩٧٧. ص. ٩٢٤; الباقلائي, الإمام أبي بكر محمد بن الطيب بن التمهيد في الرد على الملحدة المعطلة والرافضة والخوارج والمعتزلة. القاهرة: مطبعة لجنة التأليف والترجمة والنشر, ١٩٤٧. ص. ٢١٣.

Ebü'l-Feth Tacüddin (Lisanüddin) Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristani, *El-Milel Ve'n-Nihal*, çev. Mustafa Öz (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2015), 24; İbn Sa'd, *Kitabü't - Tabakati'l - Kebir*, çev. Abdurrahman Elmalı vd. (İstanbul: Siyer Yayınları, 2014), C. 3, s.80.

¹⁴⁰ İbn Sa'd, *Kitabü't - Tabakati'l - Kebir*, çev. Abdurrahman Elmalı vd. (İstanbul: Siyer Yayınları, 2014), C. 3, s. 32; Ebû Cafer Muhammed Bin Cerir'üt-Taberi, *Tarih-i Taberi*. çev. M.Faruk Gürtunca (İstanbul: Sağlam Yayınevi. ?), C. 3, s. 569.

النسفي, تبصرة الأدلة. لأبي المعين ميمون. ص. ٩٢٧. ١٩٧٧; الباقلائي, الإمام أبي بكر محمد بن الطيب بن التمهيد في الرد على الملحدة المعطلة والرافضة والخوارج والمعتزلة, مطبعة لجنة التأليف والترجمة والنشر: القاهرة. ص. ٢٣٠. ١٩٤٧.

¹⁴¹ İbn Hazm, *El-Fasl*. çev. Halil İbrahim Bulut (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017), C. 3, s. 182.

Hariciliğin doğmasına sebep olmuştur. Hz. Ali, Haricilerle de savaşmış ve daha sonra bir Harici tarafından şehit edilmiştir. İslâm tarihi boyunca mezhep çekişmelerine sebep olacak olaylar, dördüncü halife döneminde âdetâ zirve yapmıştır.

Talha ve Zübeyir, Hz. Ali'ye muhalefet etmek ve kendisiyle mücadele etmek için istemeyerek biat ettiklerini söyleyerek Mekke'ye gitmişlerdir.¹⁴² Müminlerin annesi, Peygamber'in eşi Hz. Ayşe, Hz. Ali'ye karşı Talha ve Zübeyir'in tarafında saf tutmuş ve onlarla birlikte hareket etmiştir. Hz. Ali döneminde yaşanan büyük olaylar, Talha ile Zübeyir'in Medine'den Mekke'ye hareket etmesiyle başlamıştır. Talha ve Zübeyir, Osman'ın kanını talep ettikleri gerekçesiyle yanlarında peygamberin eşi Ayşe varken Basra'ya hareket etmişlerdir.¹⁴³ Müslümanlar arasında ilk defa bu ölçekte büyük bir ihtilâfla iki ordu karşı karşıya gelmiştir. Cemel gününde meydana gelen savaşta, Ali'ye karşı savaşan Talha ve Zübeyir'in de aralarında bulunduğu¹⁴⁴ 13.000 kişi hayatını kaybetmiştir.¹⁴⁵ Bu savaşta, her iki tarafta sahabenin güzide isimlerinin bulunuyor olması, durumu daha vahim ve daha üzüntü verici kılmıştır.

Cemel Vak'asıyla sorunlar bitmediği gibi Dördüncü Halife Hz. Ali, Şam'da Cemel Vak'asından daha büyük bir sorunla karşılaşmıştır. Üçüncü Halife Hz. Osman ile aynı kabileden olan Şam Valisi Muaviye, seçilen Dördüncü Halife Hz. Ali'ye, Hz.

¹⁴² İbn Sa'd, *Kitabü't - Tabakati'l - Kebir*, çev. Abdurrahman Elmalı vd. (İstanbul: Siyer Yayınları, 2014), C. 3, s. 32; Ebü'l-Feth Tacüddin (Lisanüddin) Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristani, *El-Milel Ve'n-Nihal*, çev. Mustafa Öz (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2015), 24.

¹⁴³ İbn Sa'd, *Kitabü't - Tabakati'l - Kebir*, çev. Abdurrahman Elmalı vd. (İstanbul: Siyer Yayınları, 2014), C. 3, s. 32; Ebû Cafer Muhammed Bin Cerir'üt-Taberi, *Tarih-i Taberi*. çev. M.Faruk Gürtunca (İstanbul: Sağlam Yayınevi. ?), C. 4, s. 12.

¹⁴⁴ Ebû Cafer Muhammed Bin Cerir'üt-Taberi, *Tarih-i Taberi*. çev. M.Faruk Gürtunca (İstanbul: Sağlam Yayınevi. ?), C. 4, s. 28.

¹⁴⁵ Ebü'l-Feth Tacüddin (Lisanüddin) Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristani, *El-Milel Ve'n-Nihal*, çev. Mustafa Öz (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2015), 24; İbn Sa'd, *Kitabü't - Tabakati'l - Kebir*, çev. Abdurrahman Elmalı vd. (İstanbul: Siyer Yayınları, 2014), C. 3, s. 33.

Osman'ın kanını gerekçe göstererek biat etmeyi reddetmiştir.¹⁴⁶ Muaviye, şehit edilen halifenin kanlı gömleğini minbere asarak halkı intikama teşvik etmiş,¹⁴⁷ akrabası sıfatıyla Osman'ın kanını dava etme hakkına sahip olduğunu iddia ederek, bu davayı gerçekleştirmek maksadıyla Şam halkından biat almıştır.¹⁴⁸ Üçüncü halife döneminde yaşanan olayların bahane edilmesiyle oluşturulan gerilim, Cemel Savaşı'na sebep olmuş ve bu gerilim Cemel Savaşı'yla sona ermediği gibi kısa bir süre sonra Müslümanları Sıffin'de karşı karşıya getirmiştir. İslam toplumunda ilk defa bu ölçekte bir ayrışma ve bölünme yaşanmış, Cemel Savaşı gibi büyük bir hadiseden kısa bir süre sonra Müslümanlar ikinci dahili savaş için Sıffin'de karşı karşıya gelmişlerdir. Sıffin Savaşı'nı kaybetmek üzere olan Şam ordusu, Amr bin el-As'ın tavsiyesi ile Kuran sayfalarını kaldırarak tarafları Kuran'ın hakemliğine davet emiş ve savaşın durmasını sağlamışlardır.¹⁴⁹ Yenilgiden kurtulmak üzere başvurdukları bir manevradan ibaret olan Kuran sayfalarının kaldırılarak tarafların hakeme davet edilmesi ile Şam tarafının oyunu tutmuş ve kaybedecekleri savaşı sonlandırmayı başarmışlardır.

Cemel Vak'ası olarak bilinen savaşla binlerce kişi hayatını kaybetmiş, Sıffin Savaşı ise Cemel Savaşı'ndan daha büyük kayıplarla sonuçlanarak on binlerce kişinin hayatına mal olmuştur.¹⁵⁰ Üçüncü halife devrinde yaşanan sorunlar üçüncü halifenin

¹⁴⁶ İrfan Aycan, "Muâviye b. Ebû Süfyân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 30, s. 332; Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, 1 bs. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011), 64.

¹⁴⁷ Ziya Kazıcı, *İslam Medeniyeti Müesseseleri Tarihi*, 17 bs. (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016), 116.

¹⁴⁸ Ebû Cafer Muhammed Bin Cerir'üt-Taberi, *Tarih-i Taberi*. çev. M.Faruk Gürtunca (İstanbul: Sağlam Yayınevi. ?), C. 4, s. 37; İrfan Aycan, "Muâviye b. Ebû Süfyân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 30, s. 332; Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, 1 bs. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011), 64.

¹⁴⁹ İbn Sa'd, *Kitabü't - Tabakati'l - Kebir*, çev. Abdurrahman Elmalı vd. (İstanbul: Siyer Yayınları, 2014), C. 3, s. 33; Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, 1 bs. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011), 120.

¹⁵⁰ Ebû Cafer Muhammed Bin Cerir'üt-Taberi, *Tarih-i Taberi*. çev. M.Faruk Gürtunca (İstanbul: Sağlam Yayınevi. ?), C. 4, s. 47; İsmail Yiğit, "Sıffin Savaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 37, s. 108.

şehit edilmesine; üçüncü halifenin şehit edilmesi ise dördüncü halife devrinde Cemel ve Sıffin Savaşlarına sebep olmuştur. Daha önceki olayların sonucu olan Sıffin Savaşı sorunları bitirmediği gibi yeni olaylara da sebep ve gerekçeler teşkil etmiştir. Sıffin'de yaşanan olaylar üzerine her iki taraf birer hakem tayin etmiş ve Muaviye, Şam'a dönmüştür.¹⁵¹ Sıffin Savaşı'nı sona erdiren hakem olayı, inanç temelli fikirsel ayrışmalara ve bu fikirlerin taraftarlarının çıkmasına sebep olmuştur.

Sıffin Savaşı'nın, hakeme tayin edilmesiyle Hz. Ali'nin taraftarlarından Hariciler diye isimlendirilen bir grup, Allah'tan başka bir hakem yoktur gerekçesiyle fikirsel ve itikadi bir ayrışım oluşturmuşlardır.¹⁵² Kufe'ye dönmekte olan Hz. Ali'nin ordusundan ayrılarak Harura'ya çekilen ve Harici olarak isimlendirilen bir (ilk) zümre meydana gelmiş¹⁵³ ve bu ayrışım Haricilerle Hz. Ali arasında savaşa sebep olmuştur.

Hakemin çağrısına uyması ve savaşı sonlandırması için baskı kuran Harici grubu, bu sefer hakemin çağrısına uyduğu için halifeyi düşman ilan etmişlerdir. Haricilerin oluşturdukları ihtilaf ve gerginlik savaşa sonuçlanmış ve Hz. Ali, Nehrevan'da savaşmak zorunda kaldığı Haricileri mağlup etmiştir.¹⁵⁴ Hz. Ali'yi hakeme zorlayan Hariciler, hakemi kabul eden başta Hz. Ali, Şam Valisi Muaviye ve Amr bin el-As'ın öldürülerek insanların bu kişilerden kurtarılması gerektiği yönünde karar

¹⁵¹ İbn Sa'd, *Kitabü't - Tabakati'l - Kebir*, çev. Abdurrahman Elmalı vd. (İstanbul: Siyer Yayınları, 2014), C. 3, s. 33.

¹⁵² İbn Sa'd, *Kitabü't - Tabakati'l - Kebir*, çev. Abdurrahman Elmalı vd. (İstanbul: Siyer Yayınları, 2014), C. 3, s. 33; Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, 1 bs. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011), 120.

¹⁵³ İsmail Yiğit, "Sıffin Savaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 37, s. 108; Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, 1 bs. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011), 120; İbn Sa'd, *Kitabü't - Tabakati'l - Kebir*, çev. Abdurrahman Elmalı vd. (İstanbul: Siyer Yayınları, 2014), C. 3, s. 33.

¹⁵⁴ Ebû Cafer Muhammed Bin Cerir'üt-Taberi, *Tarih-i Taberi*. çev. M.Faruk Gürtunca (İstanbul: Sağlam Yayınevi. ?), C. 4, s. 54; Ebü'l-Feth Tacüddin (Lisanüddin) Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristani, *El-Milel Ve'n-Nihal*, çev. Mustafa Öz (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2015), 24; İbn Sa'd, *Kitabü't - Tabakati'l - Kebir*, çev. Abdurrahman Elmalı vd. (İstanbul: Siyer Yayınları, 2014), C. 3, s. 33; Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, 1 bs. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011), 120.

almışlardır.¹⁵⁵ Sabah namazına giden 63 yaşındaki Dördüncü Halife Hz. Ali, Haricilerden Abdurrahman bin Mülcem ve Şebib bin Becere el-Eşcai'nin düzenledikleri suikastle hicri 40, miladi 661 yılında şehit edilmiştir.¹⁵⁶ Hz. Ali döneminde yaşanan siyasi sorunlar, kendisinden sonra yeni ve daha büyük sorunların çıkmasına sebep olmuştur.

Hz. Ali'nin şehit edilmesiyle Raşit Halifeler Dönemi ve peygamber ashabının o günkü şartlarda başardığı seçim, atama veya istişare esaslı devlet başkanlığı seçimi yöntemi bir daha başlamamak üzere sona ermiştir. İlk dört halife, hilâfet seçimi sırasında, çocuklarını veya başka bir yakınlarını aday göstermemişken iktidara gelen Emevi Hanedanı daha önce başarıyla uygulanan atama veya istişare esaslı hilâfet–devlet başkanlığı seçim yöntemini değiştirerek babadan oğula geçiş dönemini başlatmışlardır. Dördüncü halifenin şehit edilmesinden sonra Şam Valisi Muaviye, 661 yılında devletin başına geçerek 89 yıl iktidarda kalacak olan Emevi (Beni Umeyye) Hanedanı'nı tesis etmiştir.¹⁵⁷ Dördüncü Halife'nin şehid edilmesiyle Emevi Hanedanı ile Dördüncü Halife Hz. Ali'nin (Ehl-i Beyt'in) soyu arasında mücadeleler Emevi Hanedanı yıkılana kadar sürmüş ve Abbâsîler döneminde de devam etmiştir. Hz. Ali'nin soyunun daha sonraki mücadelelerde baskı, zulme ve katliama uğraması ise Müslümanların vicdanlarını yaralamış ve hilâfet müessesesinin başladığı ilk günden itibaren Hz. Ali'nin tarafını tutanların, davalarına daha sıkıya bağlanmalarına sebep olmuştur. Emevi iktidarının yanlış uygulamaları ile ikinci sınıf muameleye tabi tutulan ve mevali adı altında ezilenler,¹⁵⁸ Ali evladının sürdürdüğü mücadeleyi

¹⁵⁵ İbn Sa'd, *Kitabü't - Tabakati'l - Kebir*, çev. Abdurrahman Elmalı vd. (İstanbul: Siyer Yayınları, 2014), C. 3, s. 37.

¹⁵⁶ İbn Sa'd, *Kitabü't - Tabakati'l - Kebir*, çev. Abdurrahman Elmalı vd. (İstanbul: Siyer Yayınları, 2014), C. 3, s. 38 – 39; Ethem Ruhi Fıçlalı, “Ali”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 2, s. 374; Ebû Cafer Muhammed Bin Cerir'üt-Taberi, *Tarih-i Taberi*. çev. M.Faruk Gürtunca (İstanbul: Sağlam Yayınevi. ?), C.4, s. 71.

¹⁵⁷ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, çev. Ahmet Ağırakça vd. (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2016), C. 3, s. 256.

¹⁵⁸ Hamdi Şahin, *Emeviler ve Emevi Devleti*, çev. Kasım Koç (İstanbul: Beka Yayıncılık, 2019), 379; Aycan, İrfan. "Emeviler Dönemi İç Siyasi Gelişmeleri (41-132/661-750)". *Ankara Üniversitesi İlahiyat fakültesi Dergisi*, C.39, (1999): 147-174.

mazlumlar ve mazlumiyet adına sahiplenmişlerdir.¹⁵⁹ Ali ve Ehl-i Beyt'in tarafı olmak, mazlumlar tarafından bayraklaştırılmış ve yönetimlere karşı mücadelede bir kimliğe dönüştürülmüştür. Dördüncü Halife Ali'yi, dolayısıyla peygamber soyunu destekleyen gruplar kendilerine taraftar anlamına gelen Şîi ismini kullanmışlardır. Şîiler, peygamber soyuna yapılan zulmü bayraklaştırarak bu zulmü kendi mücadelelerinin vazgeçilmez bir sembolü haline getirmişlerdir. Bu mücadelede dördüncü halifenin taraftarı olduklarını söyleyenler, hilâfet makamının ilk günden beri Ali'nin hakkı olduğunu iddia ederek tartışmayı hilâfetin tesis edildiği güne kadar götürmüşlerdir.

Dördüncü halifenin soyundan gelenler ve dördüncü halifenin taraftarları, Emevileri hilâfet makamını gasp etmiş olarak görmüşlerdir. Hz. Ali'nin hakkını savunmak iddiasıyla, Şîa'nın ilk üç halifenin de hilâfetlerinin meşruiyetini tartışmaya açması, bitmeyecek bir soruna ve bölünmeye sebep olmuştur. Emevilerin, "Mevalî" ve benzeri yanlış uygulamaları uyguladıkları birtakım zalimane politikalar kendilerine karşı bir muhalefeti doğurduğu gibi ciddi bir kin ve düşmanlığın birikmesine de sebep olmuştur. Baskı ve zulme maruz kalan kitleler, Emevi yönetimine muhalif Abbâsîler'in oluşturduğu muhalefetle bir araya gelerek 89 yıllık Emevi iktidarına son vermişlerdir.¹⁶⁰ Emevi iktidarını sonlandıran Abbâsîler, Emevilerden ve Emevi hanedanından intikam alma yoluna giderek Emevi halifelerinin kabirlerinin açılmasına kadar varan taşkınlıkları yapmaktan geri durmamışlardır.¹⁶¹ Emevi iktidarının devrilmesinden sonra Hz. Ali'nin soyundan gelenlerin iktidarla mücadelesi sona ermediği gibi, Emevilerden iktidarı alan ve peygamberin akrabası olan Haşîmi Abbâsîler'le, Ehl-i Beyt imamaları ve Ehl-i Beyt'ten taraf olan Şîi gruplar arasında hilâfet konusunda ihtilaf ve mücadeleler yaşanmaya devam etmiştir.

¹⁵⁹ Hakyemez, Cemil. "Abbâsî Devletine Yönelik Ali Oğulları Veya Şîi Tehdidi". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 9, S. 1, (2007): 327-341.

¹⁶⁰ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, çev. Ahmet Ağırakça vd. (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2016), C. 4, s. 577.

¹⁶¹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, çev. Ahmet Ağırakça vd. (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2016), C. 4, s. 592; Hamdi Şahin, *Emeviler ve Emevi Devleti*, çev. Kasım Koç (İstanbul: Beka Yayıncılık, 2019), 45.

3.3.Ehli Sünnetin Hilâfet Hakkında Görüşleri

Sözlük tanımı itibariyle iman: İslam ve hak yol üzere olan, kitap ve sünnete uygunluğu kabul edilen bir mezhebe tabi olanlar için Ehli Sünnet kavramı kullanılmıştır.¹⁶² Selefiye, Maturidiye ve Eş'ariye mezhepleri ehl-i sünnet mezheplerdendir.¹⁶³

Gazzâlî, hilâfet için aranan şartları on;¹⁶⁴ Maverdi, yedi;¹⁶⁵ Ferra, dört¹⁶⁶ ve İbni Haldun, dört olarak kabul etmiştir.¹⁶⁷

Maturidi'ye göre, Allah katında en değerliniz Allah'tan en çok sakınanınızdır Hucurat süresi 13. Ayet'e istinaden, dini manada daha takvalı, daha basiretli, doğrular konusunda daha bilgili kişi hilâfete lâyıktır.¹⁶⁸

İmâm-ı Âzam'ın görüşüne göre halife, Nesefî'nin Tabsiratu'l Edille adlı eserinin halifenin kabilesi ve nesebi bölümünde; ehl-i sünnetin malum hadise dayanarak işi Kureyş'e hasredici görüşünü naklettikten sonra bu görüş Ebu Hanife'den mervidir (rivayet edilmiştir) demektedir.¹⁶⁹

İmâm-ı Şâfi'ye göre, imâmetin şartlarını sekiz maddede; Müslüman olmak, erkek olmak, reşid olmak, adil olmak, dini hükümleri ve delillerini bilmek, hassaları

¹⁶² İsmail Karagöz, vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 6. bs. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015), 140.

¹⁶³ A.g.e., 140.

¹⁶⁴ İmam Gazâlî, *Bâtınlığın İç Yüzü*, çev. Avni İlhan (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 113.

¹⁶⁵ Ebû'l Hasan el - Mâverdi, *El - Ahkâmu's - Sultâniyye*, çev. Ali Şafak (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1976), 6.

¹⁶⁶ الحنبلي, أبي يعلى محمد بن الحسين الفرّاء / الاحكام لسلطانية. شركة مكتبة ومطبعة مصطفى البابي الحلبي واولاده , ١٩٦٦.ص. ٢٠.

¹⁶⁷ İbn-i Haldun, *Mukaddime*, çev. Halil Kendir (Ankara: Yeni Şafak Kültür Armağanı İmaj İç ve Dış Ticaret a.ş., 2004), C. 1, s. 273.

¹⁶⁸ النسفي, لأبي المعين ميمون تبصرة الأدلة. ١٩٧٧.ص. ٨٧٨.

¹⁶⁹ النسفي, لأبي المعين ميمون تبصرة الأدلة. ١٩٧٧.ص. ٨٧٧.

(kulak, göz, dil) sağlam olmak, uyanık ve genel bir sezgiye sahip olmak ve Kureyş kabilesinden olmak şeklinde sıralar.¹⁷⁰

Ebu Yala el Hüseyin el Ferrâ, Halife olacak kişide birincisi, Kureyşli olması; ikincisi hürriyet, bülüğ, akıl, ilim, adalet vasıflarına sahip olması; üçüncüsü siyaseti, savaşı biliyor olması ve sınırları muhafaza edebilmesi gerektiğini; dördüncüsü ilmi ve dini açıdan efdal kişi olmak şeklinde dört şarta bağlamıştır.¹⁷¹

Bakillani, imamda aranacak şartları; Kureyşli olması, ilim sahibi olması, savaş idare edecek ve mazlumunu koruyacak kabiliyette olması, kanunları uygulayacak dirayete sahip olması gerektiğini söylerken masum olması, gaybı bilmesi veya mutlaka beni Haşim'den olması gerekmediğini ifade etmiştir.¹⁷²

Maverdi'ye göre halifede aranan şartlar: a) Her yönüyle adil olmak, b) İctihatta bulunabilecek derecede ilim sahibi olmak, c) Kulak, göz, dil gibi hassaların sağlam olması, d) Hareket etmeye, süratle oturup kalkmaya mani olacak organ sakatlığının bulunmaması, e) Amme işlerinde, halkın sevk ve idaresi için gerekli fikir ve bilgiye sahip olması, f) Düşmanla savaşa, topluluğu korumaya gerekli güç, kuvvet ve cesarete sahip olması, g) Soy bakımından Kureyş'ten olması şeklinde sıralamaktadır.¹⁷³

İmamı Gazzâlî, Halifelik makamına gelecek kişilerde aranan şartların altısının yaratılıştan, dördünün sonradan kazanımla ilgili olduğunu ifade etmiştir.¹⁷⁴ Yaratılıştan olanları: Bülüğ, akıl, hürriyet, erkeklik, işitme görme duyularının sağlamlığı ve Kureyş nesebinden olmak, sonradan kazanımla ilgili olanları da

¹⁷⁰ Mustafa el-Hin, Mustafa el-Buga & Ali el-Şerbeci, *Büyük Şafii Fıkhı*, çev. Ali Arslan (İstanbul: Huzur Yayın. 2010), C. 4, s. 357.

¹⁷¹ الحنبلي، أبي يعلى محمد بن الحسين الفراء، *الاحكام لسلطانية شركة مكتبة ومطبعة مصطفى البابي الحلبي واولاده*، ١٩٦٦ ص. ٢٠.

¹⁷² الباقلاني، الإمام أبي بكر محمد بن الطيب بن. *التمهيد في الرد على الملحدة المعطلة والرافضة والخوارج والمعتزلة*. القاهرة: مطبعة لجنة التأليف والترجمة والنشر، ١٩٤٧، ص. ١٨٢.

¹⁷³ Ebû'l Hasan el - Mâverdi, *El - Ahkâmu's - Sultâniyye*, çev. Ali Şafak (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1976), 6.

¹⁷⁴ İmam Gazâlî, *Bâtûnîliğin İç Yüzü*, çev. Avni İlhan (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 113.

yiğitlik, yeterlilik, ilim ve vera şeklinde dört şart daha sayarak imâmet için gerekli hasletleri on maddede toplamıştır.¹⁷⁵

İbni Haldun, halifelik makamına gelecek kişide aranan şartların dört olduğunu; bu şartların ilim, adalet, kifayet, duyu ve organlarının sağlam olması şeklinde sıralayarak¹⁷⁶ her bir şartı şu şekilde açıklamıştır.

İlim: Allah'ın hükümlerini tatbik için ilim gereklidir. Müctehid derecesinde ilme sahip olunmalıdır, aksi halde başkası taklit edilir ki başkasının taklit edilmesi eksikliğin ifadesidir.¹⁷⁷

Adalet: Başka makamlar için gerekli olan adil olma şartının dini bir makam olan hilâfet için aranması gerekli ve önceliklidir.¹⁷⁸

Kifayet: Halifenin korkmadan, çekinmeden cezaları tatbik edebilmesi; gerektiğinde savaflara girebilmesi, bu durumların neler götürüp neler getireceğini bilmesi, insanları buna göre yönlendirmesi, hangi durumların kötü sonuçlara sebep olabileceğini bilmesi, devleti idare etmenin zorluklarına katlanabilecek güçte olması şeklinde tanımlamıştır.¹⁷⁹

Duyu ve organlarının sağlam olması: Delilik, körlük, sağırlık, dilsizlik gibi işlevsizlikler, iki el veya iki ayağın yokluğu gibi eksiklikler, halifeye tevdi edilecek görevin icrasında büyük önem taşıdığından, İbni Haldun bunların tam olması şartını aramıştır.¹⁸⁰

İbni Haldun, halifenin Kureyş'ten olması konusunu farklı bir düşünceyle sosyolojik açıdan değerlendirerek asabiyet teorisine bağlamıştır. İbni Haldun, halifenin Kureyş'ten olma hikmetine bakıldığında bunun sadece peygamberle aynı soydan

¹⁷⁵ İmam Gazâlî, *Bâtınîliğin İç Yüzü*, çev. Avni İlhan (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 114-115.

¹⁷⁶ İbn-i Haldun, *Mukaddime*, çev. Halil Kendir (Ankara: Yeni Şafak Kültür Armağanı İmaj İç ve Dış Ticaret a.ş., 2004), C. 1, s. 273.

¹⁷⁷ A.g.e., 273.

¹⁷⁸ A.g.e., 273.

¹⁷⁹ A.g.e., 274.

¹⁸⁰ A.g.e., 274.

gelmenin getirdiği uğur ve bereket olmadığını,¹⁸¹ bu şartın konulmasındaki hikmetin toplumsal güç ve taban maksatlı asabiyet amacından başka bir şey olmadığını görürüz.¹⁸² Kureyş Kabilesi, üst soy ana gövde olan Mudar'ın en güçlü ve en üstün kabilesidir. Çokluğu, gücü, sahip olduğu şan ve şerefle Kureyş Kabilesi, Mudar'ın diğer kabilelerine üstünlük sağlamış ve diğer Arap kabileleri, Kureyş'in üstünlüğünü kabul etmişlerdir. Halifelik, Kureyş'ten başkasına verilseydi; onlara karşı çıkılır, itaat edilmez ve bölünmüşlük yaşanır. Kureyş'in dışında Mudar'ın hiçbir kabilesi insanları içine düşükleri bu durumdan geri çeviremez, Müslüman birliği bozulur ve Müslümanlar parçalanır. Hüküm koyucu ise, Müslümanların anlaşmazlığa düşüp parçalanmalarını yasakladığı gibi birlik, bütünlük ve güçlerinin korunmasına büyük bir önem vermiştir.¹⁸³

Bu makama gelecek kişilerin, birliği sağlayabilmeleri için güçlü bir asabiyyete sahip Kureyş'ten olması şartı aranmıştır; çünkü Kureyş'in birlik ve bütünlüğü sağlaması, Mudar'ın birliğinin sağlanmasını ve diğer Arapların da onlara itaat etmesini sağlayacaktı. Sonuçta; diğer milletler de onların yönetimine girecek ve uzak ülkelere fetihlere çıkabileceklerdi. Bu durum ise hilâfetin zayıflamasına ve Arapların asabiyetinin ortadan kalkmasına sebep olacaktır. Aynı durum, Emevi ve Abbâsî devletleri zamanında da devam etmiştir. Arapların tarihini okuyup araştıranlar, Kureyş Kabilesinin çokluğunu ve Mudar'ın diğer kabilelerine sağladığı üstünlüğü bilirler.¹⁸⁴

Halifenin Kureyş'ten olma şartı, Kureyş'in sahip olduğu asabiyet ve üstünlük nedeniyledir. Muhtemel anlaşmazlıkları engelleme amacına yönelik olduğu açığa kavuştuktan ve hüküm koyucunun, koymuş olduğu hükümleri belirli bir nesle, belirli bir dönem veya topluma has kılmadığını bildikten sonra aslında bu şartın kifayyetle ilgili olduğunu anlarız.¹⁸⁵ Buradaki kifayyet şartında, Kureyş'ten halife ile güdülen

¹⁸¹ İbn-i Haldun, *Mukaddime*, çev. Halil Kendir (Ankara: Yeni Şafak Kültür Armağanı İmaj İç ve Dış Ticaret a.ş., 2004), C. 1, s. 275.

¹⁸² A.g.e., 275.

¹⁸³ A.g.e., 276.

¹⁸⁴ A.g.e., 276.

¹⁸⁵ A.g.e., 276.

amacın; temelde asabiyet olduğu esas alınmalıdır. Dolayısıyla halifelik görevini üstlenecek kişinin, kendi çağındaki diğer asabiyetlere üstün gelecek, onları kendisine tabi kılacak, böylelikle birlik ve bütünlüğü en güzel haliyle sağlayabilecek, güçlü bir asabiyete mensup olmasının şart koşulması gerekir. O dönemde en güçlü asabiyete sahip olan Kureyş dikkate alındığında her dönemde halifelik, dönemin en güçlü asabiyetine sahip olan topluluğa ait olmalıdır.¹⁸⁶

Peygamber'in vefat ettiği tarihten, İbni Haldun'un yaşadığı tarihe kadar hilâfet makamına Kureyş'e mensup kişiler gelmiştir. İbni Haldun'un coğrafik olarak yaşadığı bölgenin halifenin yaşadığı mekâna yakın olmasına ve yaklaşık sekiz asırdan beri süregelen Kureyş'ten bir halifenin o dönemde hilâfet makamında bulunmasına rağmen, halifenin Kureyş'ten olma şartını asabiyete bağlaması; İbni Haldun'un konuyu tahlil etme yeteneği ve cesareti açısından dikkat çekicidir.

İbni Haldun'un bu tahlilinde ifade ettiği; "*Halifelik görevini üstlenecek kişinin, kendi çağındaki diğer asabiyetlere üstün gelecek, onları kendisine tâbi kılacak ve böylece birlik ve bütünlüğü en güzel şekilde sağlayacak güçlü bir asabiyete mensup olmasını şart koşmamız gerekir,*"¹⁸⁷ şeklindeki düşüncesine de şerh konulmasının uygun olduğu düşünülmektedir. Zira güçlü bir asabiyete sahip olan fertlerin bir süreliğine de olsa hilâfete liyakatli olamama ihtimali göz ardı edilmemelidir. Veya yukarıda İbni Haldun'un halife olacak kişide aranan şartlara haiz olacak kişilerin güçlü olmayan bir asabiyetten gelebileceği dikkate alınarak, güçlü asabiyetin hilâfete lâyık şahsiyetleri ayakta tutma veya onları destekleme hususunda sorumlu bir tutum sergilemesi konusuna dikkat çekilmelidir.

3.4.Şîa

Sözlükte dost, taraftar, yardımcı ve fırka anlamlarına gelen Şîa,¹⁸⁸ mezhepler tarihi açısından Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ali ve soyunu hilâfet makamına lâyık gören, onun nas ve tayinle meşru halife olarak kabul eden, ondan sonraki halifelerin

¹⁸⁶ İbn-i Haldun, *Mukaddime*, çev. Halil Kendir (Ankara: Yeni Şafak Kültür Armağanı İmaj İç ve Dış Ticaret a.ş., 2004), C. 1, s. 276.

¹⁸⁷ A.g.e., 276.

¹⁸⁸ İsmail Karagöz, vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 6. bs. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015), 618; İbn-i Haldun, *Mukaddime*, çev. Halil Kendir (Ankara: Yeni Şafak Kültür Armağanı İmaj İç ve Dış Ticaret a.ş., 2004), C. 1, s. 278.

de Hz. Ali'nin soyundan gelmesi gerektiğine inananların ortak adı olmuştur.¹⁸⁹ Devlet başkanlığı kurumu olan hilâfetle ilgili tartışmalarda Şîa, Hz. Ali'nin ilk halife olması gerektiğini, sonraki halifelerin de Ali'nin soyundan gelenlerden seçilmesi gerektiğini iddia ederek ilk üç halifenin hilâfetlerinin de meşruiyetini tartışmaya açmışlardır. Şîa, üçüncü halife Hz. Osman'ın son döneminde ortaya çıkmış ve Hz. Ali'nin döneminde gelişip yayılmışsa da bu yayılmada Hz. Ali'nin dahli olmamış; fakat Hz. Ali'nin sahip olduğu meziyetler, bu taraftarlığın gelişip yayılmasında önemli bir rol oynamıştır.¹⁹⁰ Hz. Ali'nin vefatıyla Şîilik, kimisi aşırı kimisi ılımlı birkaç kola ayrılmış olmakla birlikte tüm kollar, Peygamber'in Ehl-i Beyt'ine karşı muhabbette aşırı bir taassuba sahip olmuşlardır.¹⁹¹

3.5.Şîa'nın Hilâfet Konusundaki Görüşleri

Ehl-i sünnetin kullandığı delillerden farklı deliller kullanarak birden fazla fırkaya ayrılmış ve her bir fırka imamların sıralaması, ilk üç halifeye bakışları gibi konularda kendilerine has farklı bir düşünceye sahip olmuşlardır. İlk halife seçimi ve biat sırasında bazı münakaşalar yaşandığı halde yaşanan münakaşa veya ihtilâflar, herhangi bir krize sebep olmadan çözülebilmiştir. Ancak, daha sonraki siyasi olaylar ve bu olayların sebep olduğu kamplaşmalarda, ilk gün yaşanan ihtilaflar gündeme getirilmiş ve hilâfet makamı hakkında geriye dönük tartışmalar başlatılarak bu tartışmalara dair delillerin çık(arıl)masına tevessül edilmiştir. Halife kelimesi yerine daha çok imam vasfını tercih eden Şîa, Ehl-i Sünnet'ten farklı olarak bir takım söylem ve deliller öne sürmüşlerdir. Şîa, "imam" kelimesini, iktidara geçmiş olsun veya olmasın, Müslümanların başkanlığına şer'i hakkı olan kişiler için kullanırken hilâfet kelimesini ise, başkanlığa hakkı olmadan bu makama geçmiş olan fiili iktidar için kullanmıştır.¹⁹²

¹⁸⁹ İsmail Karagöz, vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 6. bs. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015), 618.

¹⁹⁰ Muhammed Ebu Zehra, *İslamda İtikadi-Siyasi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, çev. Sıbğatullah Kaya (İstanbul: Şura Yayınları, 1993), 43.

¹⁹¹ A.g.e., 42.

¹⁹² Muhammed Faruk en Nebhan, *İslam Anayasa ve İdare Hukukunun Genel Esasları*, çev. Servet Armağan (İstanbul: Sönmez Neşriyat A.Ş., 1980), 383.

Ehl-i Sünnet'te Hz. Ali'nin faziletli kişiliği hakkında olumsuz bir düşünceye sahip olunmadığı hususunda fazla örnek verilebilecekse de sadece Bakıllani ve Kadı Abdülcebbâr'ın görüşlerinin aktarılması yeterli görülmüştür. Bakıllani, Hz. Ali'nin faziletleri kısmında Peygamber'in, Ali'yi kızı Fâtıma ile evlendirmiş olmasını; halinden şikâyetle bulunan Fâtıma'ya, "Razı olmuyor musun ki Allah yeryüzünde iki kişi seçmiş ve bunların birini baban, birini kocan yapmış," demesini; müşriklere yönelik Tevbe Suresi'nin Peygamber tarafından Ali'ye okutulmasını; Peygamber'in dilinden Ali'ye hitaben, "Sen bana Musa'ya Harun gibisin" ve Peygamber'in, "Ben kimin mevlası isem Ali de onun mevlasıdır," demesini; Peygamber'in Hayber gününde sancağı Ali'ye vermesini şeklinde Ali ile ilgili hasletleri saymıştır.¹⁹³ Benzer görüşe sahip olan Kadı Abdülcebbâr ise; Ebu Abdullah el-Basri, Kadıkudat Şeyhayn Ebu Ali ve Ebu Haşimin sahabenin en faziletli kişisinin Ali olduğunu söylediklerini aktardıktan sonra kendisi de aynı fikirde olduğunu kesin olarak beyan etmiştir.¹⁹⁴

Şîa'nın öne sürdüğü şart veya inanışlara Ehl-i Sünnet tarafından cevaplar verilmiştir. Kadı Abdülcebbâr, imâmiyenin, "İmama ihtiyaç vardır; çünkü o dinde lütüftür," demelerine karşılık, bu hakkında delil olmayan bir iddiadır ki, dinde lütuf iken ve ona ihtiyaç varken imamın bu kadar uzun bir süreyle ümmetten saklanması nasıl caiz olabilir?¹⁹⁵ şeklinde bir soruyla Şîa'ya cevap vermiştir.

Şîa, imâmetin seçiminin ümmetin görüşüne bırakılacak işlerden olmayıp aksine İslâm dininin ana unsurlarından biri olduğu hususunda görüş birliğine varmış ve Peygamber'in, Hz. Ali'yi imam olarak belirlediğini iddia etmiştir.¹⁹⁶ Şîilere göre, Hz. Ali'nin imam olarak belirlendiğini gösteren nas'lar açık ve kapalı olmak üzere ikiye ayrılmıştır.¹⁹⁷ Peygamberin, "Ben kimin velisi isem Ali'de onun velisidir." ve "En iyi

¹⁹³ الباقلائی، الإمام أبی بکر محمد بن الطیب بن التمهید فی الرد علی الملحدۃ المعطلۃ والرافضة والخوارج والمعتزلة. القاهرة: مطبعة لجنة التألیف والترجمة والنشر، ۱۹۴۷، ص. ۲۳۷-۲۳۸

¹⁹⁴ Kâdi Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*. çev. İlyas Çelebi. (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013), C.2, s. 714.

¹⁹⁵ A.g.e., 690.

¹⁹⁶ İbn-i Haldun, *Mukaddime*, çev. Halil Kendir (Ankara: Yeni Şafak Kültür Armağanı İmaj İç ve Dış Ticaret a.ş., 2004), C. 1, s. 278.

¹⁹⁷ A.g.e., 278.

hüküm vereniniz Ali'dir." Hadisi, Şîa'ya göre Hz. Ali'nin imâmete tayin edildiğini gösteren açık delillerdendir.¹⁹⁸ Hac sırasında Tevbe Suresi'ni okumak üzere Peygamber'in Hz. Ali'yi görevlendirmesi, hiçbir savaşta peygamberin, Ali'nin önüne kimseyi geçirmediği gibi bazı deliller ise Şa'ya göre Ali'nin imam tayin edildiğini gösteren kapalı delillerdendir.¹⁹⁹

Hz. Ali'ye hutbelerden lânet okutmaları, muhalif duruşlarından dolayı bazı sahabeleri katletmeleri ve mevali gibi bir takım yanlış Emevi uygulamaları, Şîa'nın taraftarlarının çoğalmasına zemin hazırlamıştır. Peygamber'in vefatından sonra yerine damadı Hz. Ali'nin geçmesini isteyen ilk yılların sayılı taraftarlarını, zamanla bu arzuyu akide haline getiren zümreler takip etmiş ve Şîa, umumi ismi altında birçok fırka ve gruba ayrılmışlardır.²⁰⁰ Şîilerden Hz. Ali ve evlatlarını aşırı yüceltenler olmakla birlikte ılımlı davrananlar da olmuştur.²⁰¹

Hz. Ali'nin Peygamber tarafından hilâfete seçildiği ve en faziletli sahabe olduğu konusunda ittifak eden bütün Şîilerden²⁰² (gulat) aşırı gidenler diye bilinen fırkaların bir kısmı, Hz. Ali'yi ilahlık mertebesine çıkarmış bir kısmı da peygamberlik derecesi veya peygamberlik derecesinden daha yüksek bir mevkiye yükseltmişlerdir.²⁰³ Aşırı uçlarda bulunan bazı Şîî fırkaların büyük Şîa kitleleri tarafından da kabul görmediği, ifade edilmesi gereken önemli bir konudur.

3.6.Şîa'nın Kendi İçinde Bölünmesi

Şîiler kendi aralarında Zeydiye, İmâmiye, İmamiye bünyesinde başta İsnâaşeriye, İsmâiliyye, Bâtını gibi farklı hizip, anlayış ve gruplara ayrılmışlardır. Temelde Peygamber soyunu esas alan ve birinci imam olarak Peygamber'in damadı Hz. Ali'yi kabul eden Şîa, kendi içinde imamet silsilesi ile ilgili bölünmeler yaşamıştır.

¹⁹⁸ İbn-i Haldun, *Mukaddime*, çev. Halil Kendir (Ankara: Yeni Şafak Kültür Armağanı İmaj İç ve Dış Ticaret a.ş., 2004), C. 1, s. 278.

¹⁹⁹ A.g.e., 279.

²⁰⁰ Mehmed Said Hatiboğlu, *Hilafetin Kureysiliği*, 2 bs. (Ankara: OTTO Yayın, 2011), 86.

²⁰¹ Muhammed Ebu Zehra, *İslamda İtikadi-Siyasi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, çev. Sıbğatullah Kaya (İstanbul: Şura Yayınları, 1993), 42.

²⁰² A.g.e., 41.

²⁰³ A.g.e., 46.

Dördüncü İmam Zeynül Abidin'den sonra imametini Zeyd'e geçtiğini kabul edenler Zeydiyyeyi,²⁰⁴ Altıncı İmam Caferi Sadık'tan sonra imametini oğlu Musa Kazım'a geçtiğini kabul edenler İsneşeriyeyi,²⁰⁵ Cafer'i Sadık'tan sonra İmametin, oğlu İsmâil'e geçtiğini kabul edenler de Şîa'nın İsmâiliye kolunu oluşturmuşlardır.²⁰⁶ İslâm tarihinin önemli bir periyodunda zaman zaman sorun ve suikastlerle sesini duyurmayı başaran Şîi Bâtîni gruplara en iyi örnek Selçuklularla mücadele edip Vezir Nizamülmülkü suikastle öldüren Alamut merkezli Hasan Sabbah'ın başında bulunduğu oluşumdur.

İlk ihdas edilişi veya hayata geçirilişi sürecinde hem dini hem siyasi bir müessese olan hilâfet makamı üzerinde yaşanan tartışmalar; hem dini hem siyasi olarak varlığını devam ettirmektedir. Bazı Ehl-i Sünnet mezheplerde olduğu gibi, bazı Şîi fırkalar, varlıklarını günümüze kadar sürdürememişlerdir. Sebeiye, Gurabiye, Keysâniye, Zeydiye, İmamiye, İsmâiliye ve başka fırkalara da ayrılan Şîa'nın bazı gruplarında kabul edilmesi imkânsız akidevi düşünceler bulunmaktadır.

3.6.1. Sebeiye

Sebeiye Fırkası, eskiden bir Yahudi olan Abdullah bin Sebe'ye nispetle bu isimle anılan Abdullah bin Sebe'nin taraftarlarıdır.²⁰⁷ Tevrat'ta her nebinin bir vekili olduğu gibi, Ali'nin de Peygamber'in vekili olduğunu söyleyen Abdullah bin Sebe, Muhammed (s.a.v) nasıl peygamberlerin hayırlısı ise Ali de vekillerin hayırlısıdır, diyerek bu düşüncelerini Ali'nin ilahlığına kadar götürmüştür.²⁰⁸ Ali'nin ölmediğini

²⁰⁴ Ebü'l-Feth Tacüddin (Lisanüddin) Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristani, *El-Milel Ve'n-Nihal*, çev. Mustafa Öz (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2015), 26.

²⁰⁵ İbn-i Haldun, *Mukaddime*, çev. Halil Kendir (Ankara: Yeni Şafak Kültür Armağanı İmaj İç ve Dış Ticaret a.ş., 2004), C. 1, s. 284.

²⁰⁶ Abdülkerim eş-Şehristani, *El-Milel Ve'n-Nihal*, 28.

²⁰⁷ Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, 1 bs. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011), 298; Muhammed Ebu Zehra, *İslamda İtikadi-Siyasi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, çev. Sıbğatullah Kaya (İstanbul: Şura Yayınları, 1993), 46.

²⁰⁸ Muhammed Ebu Zehra, *İslamda İtikadi-Siyasi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, çev. Sıbğatullah Kaya (İstanbul: Şura Yayınları, 1993), 46.

ve geri döneceğini ileri süren bu fırka²⁰⁹ Hz. Ali hakkında dinen kabul edilmesi imkânsız başka görüşlere de sahiptir. Sebeiye Fırkasının imâmet hakkındaki bu düşüncesi ile “*İlâh, Ali’ye ve ondan sonra gelecek olan imamlara hulûl (geçiş) etmiştir,*” diyerek ilâhlığın imamdan imama geçtiğini iddia etmiştir.²¹⁰

Bir sahabe olan Hz. Ali’ye Sebeiye Fırkasınca İslâm’ın temel ilkelerine kesin olarak aykırı sıfatların yüklendiği görülmektedir. Hz. Ali’nin böyle bir durumu kabul edip tolere etmesi mümkün değildir. Dinin kriterlerine ve dinin sabitelerine uymak dinen bir gereklilik ve bir zorunluluk iken, İslâm’ın temel prensiplerine uyulmayarak temel kaidelere tamamen aykırı fikirsel ve ameli sapkınlığın geldiği nokta olması açısından Sebeiye Fırkasının düşüncesi ibret vericidir.

3.6.2.Gurabiye

Aşırı Şîî fırkalardan olan Gurabiye (Kargacılar) denmesinin sebebi; “Karganın kargaya benzediği gibi Hz. Ali de peygambere benzerdi,” demelerinden kaynaklanmaktadır.²¹¹ Cebrail’in vahyi, Ali yerine yanlışlıkla Peygamber’e getirdiğini iddia eden Gurabiye Fırkası, Sebeiye Fırkası gibi Hz. Ali’yi ilâhlaştırmamış ancak, Peygamber’den üstün tutmuştur.²¹²

3.6.3.Keysâniye

El-Muhtar b. Ebu Ubeyd ve Keysân Ebu Amre, başka kişilerle birlikte bu grubun liderleri kabul edilmiş²¹³ ve Keysân ismine nispetle Keysâniye Fırkası ortaya çıkmıştır.²¹⁴ Hz. Ali’nin ilâh veya Peygamber’in vâsisi olduğu, Hz. Ali, Hasan,

²⁰⁹ Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, 1 bs. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011), 298.

²¹⁰ Muhammed Ebu Zehra, *İslamda İtikadi-Siyasi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, çev. Sıbğatullah Kaya (İstanbul: Şura Yayınları, 1993), 47.

²¹¹ A.g.e., 47.

²¹² A.g.e., 47.

²¹³ İbn Hazm, *El-Fasl* . çev. Halil İbrahim Bulut (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017), C. 3, s. 172

²¹⁴ Ebu Zehra, *İslamda İtikadi-Siyasi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*,47.

Hüseyin ile Muhammed b. el-Hanefiye'nin kutsal oldukları kabul edilmiştir.²¹⁵ Keysâniye Fırkası, Muhammed bin el-Hanefiye hakkında, Şîu grupların ekseriyetinden farklı bir düşünceye sahiptir. Keysâniye, Hz. Ali'nin oğlu Muhammed bin el-Hanefiye'nin imâmeti hakkında nass bulunduğunu iddia ederek²¹⁶ Keysân'ın, Hz. Ali'nin kölesi veya Hz. Ali'nin oğlu Muhammed bin el-Hanefiye'nin talebesi olduğunu söylemişlerdir.²¹⁷

Keysânilerin inancı; imamın kutsal bir kişilik olduğu, ona tamamen itaat edileceği, ilmüne mutlak olarak güvenileceği esasına dayanmıştır.²¹⁸ İmamın, ilâhî bir sembol olduğunu, hata işlemediğini ve masum olarak kabul edildiği şeklinde bir inanca sahip olan Keysâniye,²¹⁹ İslam toplumunda ve imâmiye geleneğine göre aşırı bir fırka olarak kabul edilmiştir.²²⁰

3.6.4.Zeydiye

Sünni Müslüman topluma en yakın ve en mutedil görüşe sahip olan bu grubun lideri, Hişam bin Abdülmelik'e karşı başlattığı kıyamda katledilen, Zeyd bin Ali Zeyne'l Abidin'dir.²²¹ Diğer Şîu gruplara kıyasen daha mutedil bir düşünceye sahip olan Zeydiler, sahabeler konusunda da müspet bir inanca sahiptirler. Sahabeden kimseyi tekfir etmedikleri gibi Hz. Ali'nin imamlıklarını kabul ettiği sahabelere saygı göstermişlerdir.²²² Sahabenin en üstün ve imâmete en lâyık isminin Hz. Ali olduğu

²¹⁵ Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, 1 bs. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011), 298.

²¹⁶ Ebü'l-Feth Tacüddin (Lisanüddin) Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristani, *El-Milel Ve'n-Nihal*, çev. Mustafa Öz (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2015), 26.

²¹⁷ Muhammed Ebu Zehra, *İslamda İtikadi-Siyasi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, çev. Sıbğatullah Kaya (İstanbul: Şura Yayınları, 1993), 47.

²¹⁸ A.g.e., 47.

²¹⁹ A.g.e., 49.

²²⁰ Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, 1 bs. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011), 298.

²²¹ Ebu Zehra, *İslamda İtikadi-Siyasi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, 51.

²²² A.g.e., 51.

konusunda ittifak eden Zeydiye müntesiplerinin²²³ lideri İmam Zeyd, Hz. Ebubekir ile Hz. Ömer'in hilâfetlerini kabul etmiş ve sahabeden kimseyi tekfir etmemiştir.²²⁴ İmamet, diğer Şîî fırkalar gibi Zeydiler'de de siyasi olarak üzerinde en çok durulan konuların başında gelir.²²⁵ Zeydilerden bir grup, sahabenin Hz. Ali'ye haksızlık etmediğini, kendi hakkını kendi rızasıyla Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'e teslim ettiğini söylemişlerdir.²²⁶ Zeydiye; Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in imâmetlerinde gizli nas, diğerlerinin imametlerinin ise davet ve huruç yoluyla olduğu konusunda ittifak etmiştir.²²⁷

Zeydiler, peygamber tarafından vasiyet edilmiş olan imamın isim ve şahıs olarak belirtilmediğine,²²⁸ imam olacak kişinin sadece özelliklerinin belirtildiğine, bu özelliklerin ise peygamberden sonra Hz. Ali'yi imam kıldığına inanmışlardır.²²⁹

²²³ İbn Hazm, *El-Fasl* . çev. Halil İbrahim Bulut (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017), C. 3, s. 168; Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, 1 bs. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011), 145; İbn-i Haldun, *Mukaddime*, çev. Halil Kendir (Ankara: Yeni Şafak Kültür Armağanı İmaj İç ve Dış Ticaret a.ş., 2004), C. 1, s. 279.

²²⁴ İbn-i Haldun, *Mukaddime*, çev. Halil Kendir (Ankara: Yeni Şafak Kültür Armağanı İmaj İç ve Dış Ticaret a.ş., 2004), C. 1, s. 279; Muhammed Ebu Zehra, *İslamda İtikadi-Siyasi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, çev. Sıbğatullah Kaya (İstanbul: Şura Yayınları, 1993), 52.

²²⁵ Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, 1 bs. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011), 144.

²²⁶ İbn Hazm, *El-Fasl* . çev. Halil İbrahim Bulut (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017), C. 3, s. 168.

²²⁷ Kâdi Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*. çev. İlyas Çelebi. (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013), C.2, s. 704.

²²⁸ İbn-i Haldun, *Mukaddime*, çev. Halil Kendir (Ankara: Yeni Şafak Kültür Armağanı İmaj İç ve Dış Ticaret a.ş., 2004), C. 1, s. 279; Muhammed Ebu Zehra, *İslamda İtikadi-Siyasi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, çev. Sıbğatullah Kaya (İstanbul: Şura Yayınları, 1993), 52.

²²⁹ Muhammed Ebu Zehra, *İslamda İtikadi-Siyasi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, çev. Sıbğatullah Kaya (İstanbul: Şura Yayınları, 1993), 52.

Zeydilere göre bu özellikler, imamın Haşimi olmasını, Hz. Ali'den sonra ise “Fâtımî” olmasını, yani Fâtıma'nın soyundan gelmesini gerekli görmüşlerdir.²³⁰

İmamın, Fâtıma soyundan olması şartını aradıkları halde ilk üç halifenin, Fâtıma'nın soyundan olmadıkları gibi Haşimi bile olmamaları önemli bir durumdur. İlk üç halifenin Zeydilerin hilâfet kriterlerine uymamasına rağmen Zeydilerin ilk üç halifeyi kabul etmeleri veya kabul edecekleri bir yöntem geliştirmeleri, Zeydilerin itidalli duruşlarının önemli bir göstergesidir. İmam Zeyd, kendisinden daha lââyık birileri olduğu halde halife olan kişinin halifeliğini caiz görmüş,²³¹ imam için öne sürdüğü özellikleri de imâmetin sahih olması için değil, kâmil manada bir imamın özellikleri olarak kabul etmiştir.²³² Zeydiye'ye göre, kâmil manada özellikleri taşıyan kişi imâmete başkalarına kıyasen daha lââyık olmakla birlikte, ümmetin söz sahipleri “ehl-i hall ve'l akd”, bu özelliklerin tümüne sahip olmayan birilerini halife seçer ve ona biat ederlerse bu hilâfet caizdir ve bu halifeye biat etmek gereklidir.²³³ Hz. Ali'yi en faziletli sahabe kabul eden Zeydiye, sahabenin üzerinde ittifak ettiği hilâfet seçimine uyumlu bir kriter oluşturarak Hz. Ali'den önceki halifelerin hilâfetini sahih kabul etmiştir. Daha liyakatli birileri olsa bile bir başkasının hilâfetinin uygun

²³⁰ Ebü'l-Feth Tacüddin (Lisanüddin) Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristani, *El-Milel Ve'n-Nihal*, çev. Mustafa Öz (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2015), 26; İbn-i Haldun, *Mukaddime*, çev. Halil Kendir (Ankara: Yeni Şafak Kültür Armağanı İmaj İç ve Dış Ticaret a.ş., 2004), C. 1, s. 279; Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, 1 bs. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011), 144; Muhammed Ebu Zehra, *İslamda İtikadi-Siyasi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, çev. Sıbğatullah Kaya (İstanbul: Şura Yayınları, 1993), 52.

²³¹ İbn-i Haldun, *Mukaddime*, çev. Halil Kendir (Ankara: Yeni Şafak Kültür Armağanı İmaj İç ve Dış Ticaret a.ş., 2004), C. 1, s. 279; Muhammed Ebu Zehra, *İslamda İtikadi-Siyasi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, çev. Sıbğatullah Kaya (İstanbul: Şura Yayınları, 1993), 52; Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, 1 bs. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011), 145.

²³² Muhammed Ebu Zehra, *İslamda İtikadi-Siyasi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, çev. Sıbğatullah Kaya (İstanbul: Şura Yayınları, 1993), 52.

²³³ İbn-i Haldun, *Mukaddime*, çev. Halil Kendir (Ankara: Yeni Şafak Kültür Armağanı İmaj İç ve Dış Ticaret a.ş., 2004), C. 1, s. 279; Muhammed Ebu Zehra, *İslamda İtikadi-Siyasi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, çev. Sıbğatullah Kaya (İstanbul: Şura Yayınları, 1993), 52.

görüldüğü Zeydiye'deki kaide, ilk üç halifenin hilâfetinin hem kabulü hem de hilâfetlerinin meşruiyetinin sorgulanmaması açısından önemli bir referanstır.

Zeydiye, ilk hilâfet seçimini ve ilk üç halifeyi kendi görüşlerine uydurmaya çalışmayarak ilk halifelerin hilâfetlerini kendi görüşleri ile çelişmeyen, ancak ilk halifelerin hilâfetlerinin meşruiyetini de sorgulamayan bir görüş tercih etmiştir. Zeydiye, imamet hakkındaki görüşleri ile diğer çoğunluk Şîî gruplardan ayrılmıştır. İlk halifelerin meşruiyeti hakkında tereddüdü bulunmayan ve hakkaniyet ölçülerine riayet maksadıyla başkalarının yanlış bir fikre sapmasını önlemek için bu mutedil kriterleri koyan İmam Zeyd bu düşüncenin mimarı olarak takdir edilmeyi hak etmektedir.

Zeydiye mezhebi, aynı bölgede iki imamın bulunmasının caiz olmadığını kabul etmekle birlikte, saydıkları şartlara haiz olmaları ve seçilmiş olmaları kaydıyla, iki ayrı bölgede iki ayrı imama biat etmeyi, her bir imamın kendi bölgesinin imâmetini yapacağı gerekçesiyle caiz kabul etmiştir.²³⁴ Zamanla Zeydi mezhebinin zayıflaması ve başka görüşlerin Zeydi görüşlere galip gelmesiyle bir kısım Zeydiler, “tam liyakat” sahibi olmayanların imâmetinin caiz olmadığını öne sürerek, Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer'in hilâfetlerini kabul etmemiş ve Râfîzî olmuşlardır.²³⁵ Râfîzîlik kavramı, mezhepler tarihinde, daha çok Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer'in hilâfetlerini kabul etmeyip reddedenler için kullanılmıştır.²³⁶

Zeydilerin, Hz. Ebubekir ile Hz. Ömer'in hilâfetini reddetmeyip Râfîzî sayılmayan ilk Zeydiler, birde Hz. Ebubekir ile Hz. Ömer'in hilâfetini reddedip Râfîzî olan

²³⁴ Muhammed Ebu Zehra, *İslamda İtikadi-Siyasi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, çev.

Sıbğatullah Kaya (İstanbul: Şura Yayınları, 1993), 53; Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, 1 bs. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011), 146.

²³⁵ İbn Hazm, *El-Fasl* . çev. Halil İbrahim Bulut (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017), C. 3, s. 168; Muhammed Ebu Zehra, *İslamda İtikadi-Siyasi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, çev. Sıbğatullah Kaya (İstanbul: Şura Yayınları, 1993), 54.

²³⁶ İsmail Karagöz, vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 6. bs. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015), 541; Muhammed Ebu Zehra, *İslamda İtikadi-Siyasi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, çev. Sıbğatullah Kaya (İstanbul: Şura Yayınları, 1993), 54; Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, 1 bs. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011), 127.

sonraki Zeydiler şeklinde iki kısma ayrıldığı söylenebilir.²³⁷ Günümüzde daha çok Yemen’de yaşayan Zeydiler’in büyük bir kısmı Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer’in hilâfetini kabul eden ve Râfîzî sayılmayan Zeydilere daha yakındırlar.²³⁸

3.6.5. İmâmiye

İmâmiye, Peygamber’in vefatından sonra İslam toplumunun liderliği anlamında, imama inanıp ona tabi olmayı, dinin en önemli esası olarak kabul eden Zeydiye dışındaki Şîî gruplar için kullanılan bir isimdir.²³⁹ Halifenin, Fâtıma’nın evlatlarından olması gerektiğini, bunun nass’la belirlendiğini, imamların tayin edilmiş olduklarını ve bilinmeleri gerektiğini, imanın şartı olarak gördüklerinden kendilerine “İmâmiye” denilmiştir.²⁴⁰ İmâmiye grubu, bazı mezhepler tarihi kitaplarında Revâfız veya Râfîzî adıyla ele alınmış,²⁴¹ İmam Zeyd tarafından hilâfetleri kabul edilen Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer’in imâmiye tarafından hilâfetlerinin kabul edilmeyerek reddedilmesinden dolayı, reddedenler manasında Râfîzîler olarak isimlendirilmişlerdir.²⁴²

Varlığını sürdüren en büyük Şîî grup olan İsnâaşeriye için de kullanılan İmâmiye kelimesi, imam ilkesini benimseyen bütün Şîî gruplar için kullanılmıştır.²⁴³ İmâmiye’nin mezhepsel anlayışında, dinde zorunlu olarak anlaşılan temel bir ilkeye veya Kuran temelli bir nassa aykırı derecede itikadı bozulmamış gruplar dâhil olduğu gibi, itikatlarından endişe duyulan ve amelleri şiddetli bir sapmayla İslâm’ın dışına çıkmış bulunan gruplar da bulunmaktadır.²⁴⁴ Günümüz İslâm dünyasının en kalabalık

²³⁷ Muhammed Ebu Zehra, *İslamda İtikadi-Siyasi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, çev.

Sıbğatullah Kaya (İstanbul: Şura Yayınları, 1993), 54.

²³⁸ A.g.e., 54.

²³⁹ Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, 1 bs. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011), 195.

²⁴⁰ İbn-i Haldun, *Mukaddime*, çev. Halil Kendir (Ankara: Yeni Şafak Kültür Armağanı İmaj İç ve Dış Ticaret a.ş., 2004), C. 1, s. 279.

²⁴¹ Mustafa Öz, “İmâmiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 22, s. 208.

²⁴² Haldun, *Mukaddime*, 280.

²⁴³ Öz, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 208.

²⁴⁴ Muhammed Ebu Zehra, *İslamda İtikadi-Siyasi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, çev.

Sıbğatullah Kaya (İstanbul: Şura Yayınları, 1993), 54.

Şîi grupları İmâmiye mensuplarıdır. Bu grupların bazılarında dini manada sapma olduğu halde bazı gruplarda Kuran'ın temel ilkelerine aykırı bir durum bulunmayabilmektedir.

İmâmetin kime ait olması konusunu tartışmayan İmâmiye'ye göre; imâmet konusu, Allah ve Peygamber tarafından, kesin bir şekilde atanmak anlamında nassa dayandırılmıştır.²⁴⁵ İmâmiye'ye göre İmâmette sıra; Peygamber'den sonra Hz. Ali, sonra Hz. Hasan, sonra Hz. Hüseyin ve sırası ile on iki imam şeklindedir.²⁴⁶ İmâmiye'nin İsnâaşeriye grubuna göre, on iki imamın imâmetinde açık nas olduğuna, bunu inkâr edenin küfre düşeceğine ve tekfirinin gerektiğine inanılmıştır.²⁴⁷

İmamların, özellik olarak değil, bizzat belirttiklerine Hz. Ali'nin Peygamber tarafından imam olarak tayin edildiğine ve Hz. Ali'nin Peygamber'den aldığı vasiyetle kendisinden sonra birisini vasiyet ederek tayin ettiğine inanılan İmâmiye'de²⁴⁸ vasiyet yoluyla İmâmete gelen bu imamlara, “*Evsiya – vasiy'ler*” adı verilmiştir.²⁴⁹ İmâmiye, Ali'nin imâmetinin, Peygamber tarafında gelen nass'la özellik olarak değil zat olarak tespit edildiği konusunda ittifak etmiştir.²⁵⁰ Bu konuda, Şehristani'den nakille; dinde imamı tayin etmekten daha değerli bir iş yoktur.

²⁴⁵ Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, 1 bs. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011), 129.

²⁴⁶ Kâdi Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*. çev. İlyas Çelebi. (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013), C.2, s. 700.

²⁴⁷ Kâdi Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*. çev. İlyas Çelebi. (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013), C.2, s. 706; Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, 1 bs. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011), 249.

²⁴⁸ Muhammed Ebu Zehra, *İslamda İtikadi-Siyasi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, çev. Sıbğatullah Kaya (İstanbul: Şura Yayınları, 1993), 54; Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, 1 bs. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011), 243.

²⁴⁹ Muhammed Ebu Zehra, *İslamda İtikadi-Siyasi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, çev. Sıbğatullah Kaya (İstanbul: Şura Yayınları, 1993), 54.

²⁵⁰ İbn-i Haldun, *Mukaddime*, çev. Halil Kendir (Ankara: Yeni Şafak Kültür Armağanı İmaj İç ve Dış Ticaret a.ş., 2004), C. 1, s. 279; Muhammed Ebu Zehra, *İslamda İtikadi-Siyasi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, çev. Sıbğatullah Kaya (İstanbul: Şura Yayınları, 1993), 54.

Peygamber ümmetin bu işini ihmal ederek dünyadan nasıl ayrılısın. İhtilâfı kaldırmak ve birliği sağlamak üzere gönderilen Peygamberin, insanları bu konuda ihmal ederek dünyadan ayrılması caiz olmaz. İmamın tayin edilmemesi durumunda, herkes ayrı bir yol tutacak ve birbirlerine katılmayacaklardır. Peygamberin kendisine başvurulacak birisini tayin etmesi vaciptir.²⁵¹

İmâmiyye’de, imamın hata yapmayacağı ve imama kesin itaatın gerekliliği hususu kabul edilerek imamın şeriata aykırı bir davranışta bulunamayacağı gibi yasama açısından da imamın tam bir otorite sahibi olduğu ve söylediği her şeyin şeriattan sayıldığına inanılmıştır.²⁵² İmâmiyye, doğruluk ve senetlerine inandıkları bazı hadisleri, bazı ayetler ve peygamberin bazı uygulamalarını da delil göstererek Hz. Ali’nin bizzat tayin edildiğinin referansı olarak kabul etmişlerdir.

İmâmiyye taraftarları, peygamberin hiçbir sahabeyi Hz. Ali’ye emir tayin etmediğini, peygamberin bulunmadığı her bir savaş veya müfrezede Hz. Ali’nin emir olması gibi peygamber döneminde yaşanmış bazı vakalardan çıkardıkları sonuçları delil olarak kullanmışlardır.²⁵³ Bazen emir seçildikleri halde bazen emirliğin başkasına verildiği, Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve diğer sahabelerin durumu farklı kabul edilerek Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer’in içinde bulunduğu orduya, Usame Peygamber tarafından komutan olarak tayin edilmiştir.²⁵⁴ İmamiyede, hilâfet vasiyeti yapılan Hz. Ali’ye karşı çıkılmamasını sağlamak için Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer’in olduğu orduya Usame’nin komutan olarak tayin edildiğine inanılmıştır.²⁵⁵

Hz. Ebu Bekir, Hac emiri iken “Berâe” süresi nazil olduğunda, bu süreyi hac mevsiminde tebliğ etmek üzere Hz. Ali, peygamber tarafından görevlendirilmiştir. İmâmiyye, Hac emiri olduğu halde bu görevin Hz. Ebu Bekir’e değil de Hz. Ali’ye

²⁵¹ Ebü'l-Feth Tacüddin (Lisanüddin) Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristani, *El-Milel Ve'n-Nihal*, çev. Mustafa Öz (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2015), 210.

²⁵² Muhammed Ebu Zehra, *İslamda İtikadi-Siyasi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, çev. Sıbğatullah Kaya (İstanbul: Şura Yayınları, 1993), 57.

²⁵³ A.g.e., 55.

²⁵⁴ A.g.e., 55.

²⁵⁵ A.g.e., 55.

verilmesini, peygamberin uygulamalarından Hz. Ali'nin imâmetine referans olarak kabul edilmiştir.²⁵⁶

*"Ben kimin velisi (efendisi) isem Ali'de onun velisidir (efendisidir)".*²⁵⁷

Peygamber efendimiz, Hz. Ali r.a'nın elinden tutarak, *"İşte bu, ben kimin dostu isem, onun dostudur! Allah'ım, sen buna dost olana dost, düşman olana düşma ol!"*²⁵⁸

*"En iyi hüküm vereniniz Ali'dir."*²⁵⁹

İmâmiler kendi aralarında, Hz. Ali'nin nass yoluyla halife olduğu konusunda ittifak ettikleri gibi, Hz. Ali'den sonra gelen vasiyelerin de Hz. Ali'nin Fâtıma'dan doğma erkek çocukları oldukları konusunda ittifak etmişlerdir.²⁶⁰ Birçok kolu bulunan İmâmiyye mensubu fırkalar arasında, imâmette Hz. Ali'den sonra Hz. Hasan, sonra Hz. Hüseyin'in imam olduğu konusunda ittifak edilmişse de sonraki imamlar hususunda ihtilâfa düşülmüştür.²⁶¹ İmâmiyye birçok fırkaya bölünmüş olmakla birlikte bu fırkaların başlıcaları ve en büyükleri "İsnaaşeriye" ve "İsmâiliye" isimli fırkalardır.²⁶²

²⁵⁶ Muhammed Ebu Zehra, *İslamda İtikadi-Siyasi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, çev.

Sıbğatullah Kaya (İstanbul: Şura Yayınları, 1993), 55.

²⁵⁷ Ebu İsa Muhammed Bin İsa Bin Sevre et-Tirmizi, *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, çev.

Osman Zeki Mollamehmetoğlu (İstanbul: Yunus Emre Yayınları, 1971), C. 6. S. 267

²⁵⁸ Kütüb-i Sitte, *Kütüb-i Sitte*. çev. İbrahim Canan (Ankara: Akçağ Anonim, 1989), C. 16, s 510.

²⁵⁹ Güler, Zekeriya. "Ali B. Ebî Tâlib'in Günümüz Problemlerine Işık Tutan Bazı Ahlak

İlkeleri". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.13, S13, (2002): 1-46.

²⁶⁰ Muhammed Ebu Zehra, *İslamda İtikadi-Siyasi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, çev.

Sıbğatullah Kaya (İstanbul: Şura Yayınları, 1993), 56.

²⁶¹ A.g.e., 56.

²⁶² A.g.e., 56.

3.6.5.1.Hâkimiler ve Dürziler

İmam hakkında İslâm'la bağdaşmayan bir inanca sahip olan Hâkimliğin ortaya çıkma nedeni gizlilik prensibidir.²⁶³ “İlâhî İşrak” (İlâhî Aydınlatma) konusunda aşırı ileri gitmiş olan Hâkimiler; ilahın, imamın şahsında hulûl ettiğini ve ona tapınılması gerektiğini kabul etmişlerdir.²⁶⁴ Bu çalışmanın önemli bir kısmını oluşturan Fâtımî hilâfetin önemli simalarından ve nevi şahsına münhasır bir kişi olan el-Hâkim bi-emri'llah 30 Mayıs 1017 Perşembe günü ilâhlığını ilân etmiştir.²⁶⁵ Allah'ın kendisine geçtiğini iddia ederek kendisine ibadet edilmesini isteyen Fâtımî Halifesi “el-Hâkim bi-emri'llah” bu görüşte olanların başında gelmiştir.²⁶⁶ El-Hâkim bi-emri'llah'ı teşvik ederek onun bu görüşlerle insanların huzuruna çıkmasını sağlayan kişinin Fars asıllı “Hamza ed-Dürzi” adında biri olduğu ifade edilmektedir.²⁶⁷ El-Hâkim bi-emri'llah'ın uluhiyetini kabul eden Dürzilerden²⁶⁸ Şam bölgesinde olanların Hakimilerle yakın ilişki içerisinde buldukları bilinmektedir.²⁶⁹

3.6.5.2.Nusayriler

Kurucusunun ismine nisbetle Nemiriye olarak da adlandırılan Nusayriliğin kurucusu, Ebu Şuayb Muhammed b. Nusayr en-Nemiri'dir.²⁷⁰ Kufe ve Samarra'da yaşamış olan Muhammed b. Nusayr, Ehli Beyt'ten Ali En-Naki'nin ilâhlığını, kendisinin de onun peygamberi olduğunu iddia ederek tenasühü benimsemiş ve haramları helal

²⁶³ Muhammed Ebu Zehra, *İslamda İtikadi-Siyasi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, çev.

Sıbğatullah Kaya (İstanbul: Şura Yayınları, 1993), 63.

²⁶⁴ A.g.e., 63.

²⁶⁵ Öz, Mustafa. "Dürzilik". *Marmara Üniversitesi İlahiyat fakültesi Dergisi*, S. 7-8-9-10, (1995): 485-518.

²⁶⁶ Muhammed Ebu Zehra, *İslamda İtikadi-Siyasi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, çev.

Sıbğatullah Kaya (İstanbul: Şura Yayınları, 1993), 63.

²⁶⁷ A.g.e., 63.

²⁶⁸ Öz, Mustafa. "Dürzilik". *Marmara Üniversitesi İlahiyat fakültesi Dergisi*, S. 7-8-9-10, (1995): 485-518.

²⁶⁹ Ebu Zehra, *İslamda İtikadi-Siyasi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, 63.

²⁷⁰ İlyas Üzüm, “Nusayrîlik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 33, s. 270.

saymak gibi aşırı görüşler ileri sürmüştür.²⁷¹ Nusayriler, her ne kadar kendilerini İsmâîlî görmüyorlarsa da İsmâîliye'den ayrılmış grupların elinin altında yetişmişlerdir.²⁷² Aşırı sapkın bir inanca sahip olan Nusayriler, Hz. Ali'nin ölmediğine, onun ilâh veya ilaha yakın biri olduğuna inanmışlardır.²⁷³

Dini sabiteler açısından tolere edilmesi imkânsız bir inanca sahip olan bu fırkanın, aşırı görüşlerini farklı gruplardan alarak derledikleri görülmektedir. İlâh ve ebedi olarak Hz. Ali'nin tekrar döneceği yönündeki görüşlerini Sebeiye'den, Şeriatın bir zahiri bir de bâtını olduğu yönündeki görüşlerini de Bâtınilerden almışlardır.²⁷⁴ İlim bilgi konusunda zahir ve bâtın ayırımı yapan Nusayriler, şeriatın bir zahiri bir de bâtını yönünün olduğuna, bâtın ilminin imamda bulunduğu inancıyla da bâtınîlerle aynı noktada birleşmişlerdir.²⁷⁵ Bâtın ilminin imamda olduğu inancına göre, imamın alacağı kararın veya beyan edeceği görüşün sorgulanabilme veya itiraz edilebilmesi ihtimalinin kalmayacağı yönünde tehlikeli bir inanca sahip oldukları görülmektedir.

3.6.5.3. İsnâaşeriye İmâmiyesi

*“İsnâaşeriyye mensupları, imamları benimsemeyi inanç konusu haline getirdikleri için İmâmiyye, fıkhi görüşlerini Ca'fer es-Sadık'a nisbet ettiklerinden Ca'feriyye, on ikinci imamın gelişini beklemeleri sebebiyle Ashabü'l-intizar ve on ikinci imam için çokça kullanılan "kaim" (hayatta olan) unvanına nispetle Kaimiyye diye de anılmaktadır.”*²⁷⁶

Fıkhi yönünü tanımlamak maksadıyla Ca'fer es-Sâdık'a nispetle Caferiye, İmâmiye adından başka sadece İsnâaşeriye diye de anılmıştır.²⁷⁷ İsnâaşeriye'ye göre Caferi

²⁷¹ İlyas Üzüm, “Nusayrîlik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 33, s. 270.

²⁷² Muhammed Ebu Zehra, *İslamda İtikadi-Siyasi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, çev.

Sıbğatullah Kaya (İstanbul: Şura Yayınları, 1993), 63.

²⁷³ A.g.e., 63.

²⁷⁴ A.g.e., 63.

²⁷⁵ A.g.e., 63.

²⁷⁶ Ethem Ruhi Fıglalı, “İsnâaşeriyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 23, s. 142.

²⁷⁷ Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, 1 bs. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011), 199.

Sadık hayattayken büyük oğlu İsmâil ölmüş ve Cafer'i Sadık imâmet için diğer oğlu Musa Kazım'ı vasiyet etmiştir.²⁷⁸ İsnâaşeriye İmamiyesinde orijinal İmâmiye doktrini bünyesinde yapılan değişiklikle imamların sayısı on iki ile sınırlandırılarak on ikinci imamın önce küçük, sonra büyük gaybete girdiğine ve kendisiyle irtibat kurulamayan on ikinci imamın halen devam eden büyük gaybette olduğuna inanılmıştır.²⁷⁹

İsnâaşeriye'ye göre, insanların gerek din gerek dünya işlerinin şahsi karar ve tercihlere göre yürütülmeyip imamlara yahut onlardan gelen nakillere müracaat ederek emirlerini yerine getirmek ve nehiyelerinden sakınmak bir zorunluluktur.²⁸⁰ İmâmiye doktriniyle İsnâaşeriye arasındaki en önemli farkın, imamların sayısının sınırlandırılması ve iki gaybetin kabulü olduğu görülmektedir.²⁸¹

İsnâaşeriye'de çocuk yaşta gaybete giren on ikinci imam inancına göre İmâmet, Hasan el-Askeri'nin oğlu Muhammed'e geçmiş ve Muhammed'in babasının evinin bodrumuna gizlenmek için girdiğine ve bir daha dönmediğine inanılmıştır.²⁸² İsnâaşeriye'de, gaybete giren on ikinci imamın halen hayatta olduğuna ve kıyametten önce tekrar geleceğine inanılmıştır.²⁸³ İmâmiye'den ayrıldıkları bir takım düşünce ve inançlara sahip oldukları halde, İsnâaşeriye'de ve İmâmiye'de Peygamber'in vasiyeti

²⁷⁸ İbn-i Haldun, *Mukaddime*, çev. Halil Kendir (Ankara: Yeni Şafak Kültür Armağanı İmaj İç ve Dış Ticaret a.ş., 2004), C. 1, s. 284.

²⁷⁹ Ethem Ruhi Fırlalı, "İsnâaşeriyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 23, s. 143.

²⁸⁰ Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, 1 bs. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011), s. 249.

²⁸¹ Fırlalı, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 143.

²⁸² İbn-i Haldun, *Mukaddime*, çev. Halil Kendir (Ankara: Yeni Şafak Kültür Armağanı İmaj İç ve Dış Ticaret a.ş., 2004), C. 1, s. 281; Muhammed Ebu Zehra, *İslamda İtikadi-Siyasi ve Fikhi Mezhepler Tarihi*, çev. Sıbgatullah Kaya (İstanbul: Şura Yayınları, 1993), 56.

²⁸³ Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, 1 bs. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011), 249; İbn-i Haldun, *Mukaddime*, çev. Halil Kendir (Ankara: Yeni Şafak Kültür Armağanı İmaj İç ve Dış Ticaret a.ş., 2004), C. 1, s. 281.

ile imamda oluşan mukaddes bir otoriteye inanılmıştır.²⁸⁴ İsnaaşeriye İmamiyesi, imamın vahiy almıyor olmasını, vasiy'i (imamı) Peygamber'den ayıran tek konu olarak kabul etmiştir.²⁸⁵

İsnaaşeriyyeye göre, gaybete giren on ikinci imamın zuhur edeceğine ve ıslah görevini yerine getireceğine²⁸⁶ inanmak iman olmazsa olmaz esaslarındandır.²⁸⁷ İsnaaşeriye'de on ikinci imamın gaybeti ve zuhur edeceği konusunun imanın bir gereği olarak kabul ediliyor olması gelecekte oluşması muhtemel fikri, itikadi, mezhepsel mülâhaza ve münazaraların önündeki en büyük engellerden biri olduğu düşünülmektedir. Zira inanca ait bir konunun sorgulatılmayacağı gibi, bu konunun Müslüman toplumun liderliği olan imâmet veya hilâfetle ilgili olması ise durumu daha da hassas ve önemli kılmaktadır.

3.6.5.4. İsmâiliyye

Caferi Sadık'ın oğlu İsmâil'e nispetle İsmâiliyye diye anılan²⁸⁸ bu fırka İmamiye'nin bir koludur.²⁸⁹ Bu çalışmanın önemli bir kısmını oluşturan Fâtımîler, İsmâilî anlayışa sahiptirler.²⁹⁰ İmâmiyenin kollarından biri olan İsmâililik ile bir diğer fırka olan İsnaaşeriye, İmam Caferi Sadık'a kadar imâmet silsilesinde aynı inanca sahiptir. İsnaaşeriye İmametinin Caferi Sadık'ın oğlu Musa Kâzım'a geçtiğine inanırken,

²⁸⁴ Muhammed Ebu Zehra, *İslamda İtikadi-Siyasi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, çev.

Sıbğatullah Kaya (İstanbul: Şura Yayınları, 1993), 56.

²⁸⁵ Muhammed Ebu Zehra, *İslamda İtikadi-Siyasi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, çev.

Sıbğatullah Kaya (İstanbul: Şura Yayınları, 1993), 60.

²⁸⁶ İbn-i Haldun, *Mukaddime*, çev. Halil Kendir (Ankara: Yeni Şafak Kültür Armağanı İmaj

İç ve Dış Ticaret a.ş., 2004), C. 1, s. 281.

²⁸⁷ Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, 1 bs. (İstanbul: Ensar

Neşriyat, 2011), 249.

²⁸⁸ A.g.e., 165.

²⁸⁹ İbn-i Haldun, *Mukaddime*, çev. Halil Kendir (Ankara: Yeni Şafak Kültür Armağanı İmaj

İç ve Dış Ticaret a.ş., 2004), C. 1, s. 283.

²⁹⁰ Muhammed Ebu Zehra, *İslamda İtikadi-Siyasi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, çev.

Sıbğatullah Kaya (İstanbul: Şura Yayınları, 1993), 60.

İsmâîlîler ise İmâmetin Caferi Sadık'ın oğlu İsmâîl'e geçtiğine inanarak İsnâaşeriye'den ayrılmışlardır.²⁹¹

İsmâîlîler, İsmâîl'in İmâmetinin, İsmâîl'in babası Cafer es-Sadık'ın nassı ile sabit olduğunu kabul ederek²⁹² İsmâîl'in babasından önce vefat ettiğine inanmışlardır.²⁹³ İsmâîlîlerden bir kısmı, İsmâîl'in ölmediğini, imam olarak zuhur edeceğini iddia emiş olsa da²⁹⁴ çoğunlukta kalan kısım, İsmâîl'in öldüğünü ve imâmetin oğlu Muhammed b. İsmâîl'e geçtiğini kabul etmişlerdir.²⁹⁵

Zaman zaman değişikliğe uğrayıp ıslah edilen İsmâîliyye doktrininin ilk dönemlerde en belirgin özelliği, zahir ve bâtın ayırımı olmuştur.²⁹⁶ Gizliliği prensip olarak gören İsmâîlîlere, Bâtını denmesinin sebeplerinden birisi, "İmam gizlidir," demelerindendir.²⁹⁷ Bâtını denmesinin diğer bir sebebi ise, Kuran ve haberlerin

²⁹¹ Muhammed Ebu Zehra, *İslamda İtikadi-Siyasi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, çev.

Sıbğatullah Kaya (İstanbul: Şura Yayınları, 1993), 60.

²⁹² A.g.e., 60.

²⁹³ Ebü'l-Feth Tacüddin (Lisanüddin) Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristani, *El-Milel Ve'n-Nihal*, çev. Mustafa Öz (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2015), 28; Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, 1 bs. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011), 128; İbn-i Haldun, *Mukaddime*, çev. Halil Kendir (Ankara: Yeni Şafak Kültür Armağanı İmaj İç ve Dış Ticaret a.ş., 2004), C. 1, s. 283; Muhammed Ebu Zehra, *İslamda İtikadi-Siyasi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, çev. Sıbğatullah Kaya (İstanbul: Şura Yayınları, 1993), 60.

²⁹⁴ Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, 1 bs. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011), 128.

²⁹⁵ İbn-i Haldun, *Mukaddime*, çev. Halil Kendir (Ankara: Yeni Şafak Kültür Armağanı İmaj İç ve Dış Ticaret a.ş., 2004), C. 1, s. 283; Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, 1 bs. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011), 128.

²⁹⁶ Mustafa Öz ve Mustafa Muhammed Eş-Şek'a, "İsmâîliyye" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 23, s. 129; Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, 1 bs. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011), 173.

²⁹⁷ İbn-i Haldun, *Mukaddime*, çev. Halil Kendir (Ankara: Yeni Şafak Kültür Armağanı İmaj İç ve Dış Ticaret a.ş., 2004), C. 1, s. 284; Muhammed Ebu Zehra, *İslamda İtikadi-Siyasi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, çev. Sıbğatullah Kaya (İstanbul: Şura Yayınları, 1993), 61.

zahirlerinde bätını manalar bulunduğunu,²⁹⁸ bätını manaların zahire nispetle özü teşkil ettiğini,²⁹⁹ şeriatın bir zahiri bir de bätını olduğunu; imamın şeriatın bätın ilmini bilen yegâne kişi olarak kabul edildiği şeklindeki inançlarından dolayı da kendilerine Bätını denilmiştir.³⁰⁰

²⁹⁸ Şelebi, Abdülcélil. "Batmî Tefsirin Doğuşu ve Nedenleri". *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 9, S. 1, (2004): 99-108.

²⁹⁹ İmam Gazâlî, *Bätınıliğin İç Yüzü*, çev. Avni İlhan (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 7.

³⁰⁰ Muhammed Ebu Zehra, *İslamda İtikadi-Siyasi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, çev. Sıbğatullah Kaya (İstanbul: Şura Yayınları, 1993), 62.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İSLÂM DÜNYASININ SİYASAL YAPISI

4.1.İslâm Dünyasının Siyasal Yapısı

VII. yüzyılda İslâm Devleti'nin Roma İmparatorluğu ve Sasani toprakları aleyhinde büyümesi, Ortadoğu'da bu devletlerin topraklarını fethetmesi ile Sasani Devleti'nin yıkılmasına Roma İmparatorluğu'nun bölgeden çekilmesine ve bu bölgedeki gücünün ortadan kalkmasına zemin hazırlamıştır.³⁰¹ Müslümanlar bu bölgede VII. yüzyıldan XI. yüzyıla kadar herhangi bir dış tehdit olmadan yaşamışlardır. Buna karşın Batı'da yaşanan siyasal rekabet ve dinsel, mezhepsel bölünmelere Müslüman Türklerin batı istikametinde ilerleyişleri gibi gelişmeler, papa'lığın önderliğinde Avrupalı devletlerin dikkatinin yeniden Ortadoğu'ya yönelmesine sebep olmuştur.³⁰²

Abbâsî devlet ve hilâfeti, Harun Reşid, Memun ve Mutasım zamanlarında en parlak devrini yaşamış ancak devletin zayıflamasıyla, Abbâsî topraklarının bir bölümü Fâtımîler ve Şîî Büveyhoğullarının eline geçmiştir. Büveyhiler, 945'te Halife Müstekfi Billah'a biat etmişlerse de 946 yılında Halife Müstekfi'yi hal' ederek yerine el-Muti' Lillah'a bey'at etmişlerdir.³⁰³ Büveyhiler, kendilerini Bağdat'a davet eden halife Müstekfi Billah'ın gözlerine mil çektirip yerine el-Muti' Lillahı halife ilân ederek Abbâsî hilâfet merkezi olan başkent Bağdat'ı ele geçirmiş ve Abbâsî halifelerini pasifize etmeyi başarmışlardır.³⁰⁴ Bu dönemde Abbâsîler'in başkent Bağdat'ta bile siyasi etkinlikleri kalmamış, buna karşın dini manada liderlik olan hilâfet makamı Abbâsîler'in elinde kalmaya devam etmiştir. Bu sürecin en kritik safhası, Arslan el-Besâsirî'nin Bağdat'ta hutbeyi Fâtımî hilâfeti adına okutmuş

³⁰¹ Gürbüz, Osman. "Bizans ve Sasanilerdeki Dini Bşkılarının İlk Dönem İslam fetihlerine etkisi". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 7, S. 4, (2007): 159-178.

³⁰² Demirkent, Işın. "Haçlı Düşüncesinin Doğuşu ve Hedefleri". *Tarih Dergisi*, S.35, (1994): 65-78.

³⁰³ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, çev. Ahmet Ağırakça vd. (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2016), C. 7, s. 110.

³⁰⁴ Erdoğan Merçil, "Büveyhiler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 6, s. 497.

olmasıdır. Fâtımî Dâi'd-duât Müeyyed fi'd-dîn eş-Şîrâzî, ayaklanma başlatan Arslan el-Besâsîrî'yi desteklemiş, Arslan el-Besâsîrî muvaffak olunca Abbâsî Halifesi Kâim-Biemrillâh'ı alıkoyarak suretiyle 1058 yılında hutbeyi Fâtımî hilâfeti adına okutmuştur.³⁰⁵ Abbâsî Devleti'nin Büveyhoğulları karşısında zor duruma düştüğü bu dönemde, Horasan ve Maveraünnehir bölgelerinde yeni Müslüman devletler tarih sahnesine çıkmaya başlamıştır. Sünni olan Karahanlılar, Gazneliler ve Selçuklular, Abbâsî hilâfetinin dini liderliğini kabul ederek buldukları bölgelerde de Şîi ve Bâtîni gruplarla mücadele etmişlerdir.

Büveyhiler'in Bağdat'ı işgal ederek hutbeyi Fâtımî hilâfeti adına okutması üzerine³⁰⁶ Abbâsî Halifesi Kaim-Biemrillâh, Tuğrul Bey'i Bağdat'a davet etmiştir. Tuğrul Bey, halifenin ısrarlı daveti üzerine 18 Aralık 1055 Pazartesi günü Bağdat'a girerek³⁰⁷ Abbâsî halifesine itibarını iade etmiştir.³⁰⁸ Bu dönem itibarıyla Abbâsî halifeleri Selçukluların gölgesinde varlıklarını sürdürebilmişlerdir. Tuğrul Bey'in 1060 yılında Arslan el-Besâsîrî'yi bertaraf etmesiyle yaklaşık bir yıl boyunca Fâtımîler adına okutulan hutbe, Abbâsîler adına okutulmaya başlanmıştır.³⁰⁹ Tuğrul Bey'in Arslan el-Besâsîrî'yi bertaraf ettikten sonra Abbâsî halifesini yok saymayarak halifenin itibarını iade etmesi, hilâfet makamına ve halifeye karşı olan saygıyı göstermektedir. Tuğrul Bey'in halifeyi himaye etmek uğruna Arslan el-Besâsîrîyle mücadele etmeyi göze alması o günün siyasal ortamı ve devletler açısından hilâfet makamının arz ettiği ehemmiyete önemli bir örnektir. Abbâsî hilâfetini Büveyhi baskı ve

³⁰⁵ Ali Muhammed Sallabi, *Selahaddin Eyyubi ve Kudüsün Yeniden Fethi*, çev. Şerafettin Şenaslan (İstanbul: Ravza Yayınları, 2016), 168; Aydın Çelik, *Fâtımiler Devleti Tarihi*:(Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), 323.

³⁰⁶ Güner, Ahmet. "Mâverdî'nin Hilâfet Kuramının Tarihsel Arkaplanına Bir Bakış (II)". *D. E. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 17, (2003): 227-252.

³⁰⁷ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, çev. Ahmet Ağırakça vd. (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2016), C. 8, s. 179; Kaya, Selim. "Büyük Selçuklular Döneminde Bağdat". *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, S. 15, (2008): 1-16.

³⁰⁸ Aydın Çelik, *Fâtımiler Devleti Tarihi*:(Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), 322.

³⁰⁹ Aydın Çelik, *Fâtımiler Devleti Tarihi*:(Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), 325.

tehdidinden, hatta yok olmaktan kurtaran ve Irak topraklarının bir kısmını ele geçiren Selçuklular,³¹⁰ hilâfet makamına asıl tehdit olarak gördükleri Fâtımîler'le mücadele etmek durumunda kalmışlardır. Tuğrul Bey'in hilâfeti himaye etmesiyle başlayan süreç, Tuğrul Bey'den sonra Alparslan döneminde de devam etmiştir. Alparslan'ın Fâtımîler'e yönelik düzenlediği seferde Halep Kalesi kuşatılmış, kale komutanı itaat bildirince Selçuklu ordusu Fâtımîler'in merkezi Mısır'a doğru yürüyüşe geçmiştir.³¹¹ Ancak, Bizans kuvvetlerinin Romanos Diogenes komutasında Anadolu'ya girdiği ve Malazgirt yönüne ilerlediği haberi üzerine Selçuklu ordusu, Mısır seferini yarıda keserek Anadolu'ya doğru hareket etmek durumunda kalmıştır. Selçuklu ordusu, Mısır seferini yarıda keserek Anadolu'ya hareket etmesine rağmen Fâtımîleri Filistin bölgesinden çıkarmayı başarmış ve Selçukluların önemli kumandanlarından Atsız bin Uvak 1071 yılında Kudüs'ü Fâtımîler'den alarak Fâtımî valisini bölgeden uzaklaştırmıştır.³¹² Atsız'ın Kudüs'ü ele geçirmesiyle Fâtımî Halifesi Müstansır Billah adına okutulan hutbe, Abbâsî Halifesi ve Sultan Alparslan adına okutulmaya başlanmıştır.³¹³

Mısır'a doğru sefer düzenlediği bir sırada Bizans ordusunu karşılamak üzere Anadolu'ya dönen Selçuklu ordusu, 1071 yılında Malazgirt Savaşı'yla Bizans'a karşı önemli bir zafer kazanarak³¹⁴ batı istikametinde güçlü bir yürüyüş sergilemiş ve

³¹⁰ Şen, Mehmet Emin. "Abbâsîlerde Türk Nüfuzu Döneminin Çöküşü ve Türklerin Akıbeti". *International Journal of Social Science*, C. 5, S. 6, (2012): 464-477.

³¹¹ Alican, Mustafa. "Fâtımî Hlifesi El Mustansır Billah Döneminde Mısırda Yaşanan Sosyo Ekonomik ve Siyasi Buhran Üzerine Bir İnceleme". *Tarih Dergisi*. S.59 (2014): 1-26.

³¹² Alican, Mustafa. "Fâtımî Hlifesi El Mustansır Billah Döneminde Mısırda Yaşanan Sosyo Ekonomik ve Siyasi Buhran Üzerine Bir İnceleme". *Tarih Dergisi*. S.59 (2014): 1-26; Doğdu, Yunus Emre. "El Efdal Bin Bedr'ül Cemali Ve Ortadoğu Siyasetine Etkisi". *Journal of History and Future*, C.1, S.1, (2015): 71-77.

³¹³ Casim Avcı, "Hilâfet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 26, s 328; Alican, Mustafa. "Fâtımî Halifesi El Mustansır Billah Döneminde Mısırda Yaşanan Sosyo Ekonomik ve Siyasi Buhran Üzerine Bir İnceleme". *Tarih Dergisi*. S.59 (2014): 1-26.

³¹⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, çev. Ahmet Ağırakça vd. (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2016), C. 8, s. 257.

Selçuklu beylerinden Süleyman Şah 1075 yılında İznik'i fethedip başkent olarak kullanmıştır.³¹⁵

XI. yüzyılın en güçlü devleti olan Büyük Selçukluların, 1071 yılında Malazgirt'te Bizans'a karşı kesin ve parlak bir zafer kazanması,³¹⁶ İslâm dünyasının siyasi yapısını etkilemiştir. Selçuklular, Malazgirt zaferinden sonra Anadolu üzerinden batıya doğru yürüyüşe devam edeceklerine, iç tehdit olarak görülen Fâtımîlere karşı mücadele sebebiyle güney istikametine yönelmişlerdir. Fâtımî devlet ve hilâfetinin Abbâsî hilâfetini düşman ve rakip olarak görmesi, Selçukluların batı yönündeki yürüyüşlerinin yavaşlamasına ve Fâtımîler'e yönelik güneye doğru odaklanmalarına sebep teşkil ettiği göz ardı edilmemelidir. Öyle ki, Malazgirt Savaşı'ndan sonra uzun bir süre boyunca batıdan çok, doğuda askeri hareketliliğin yaşanmış olması tesadüf olarak değerlendirilmemelidir. Alparslan'ın, Mısır'a yönelik seferini Malazgirt Savaşı'ndan dolayı Suriye topraklarından dönerek yarıda bırakmak zorunda kalması, Selçukluların bu bölgede hem nüfuz hem hilâfet odaklı mücadeleden çekildikleri anlamına gelmemektedir. Bilakis hilâfet makamına ve bölgeye daha fazla ilgi göstermek zorunda kalan Selçuklular, bu bölgeye Tuğrul Bey'le başlayan ilgilerini Alparslan'la devam ettirmiş, Melikşah döneminde de Türkmen beylerinin faaliyetleri ve Atsız'ın başarılı fetihleriyle bölgede varlıklarını etkin bir şekilde devam ettirmişlerdir.³¹⁷ Sultan Melikşah, Bağdat'a ikinci gelişinde beylerini toplayarak Tutuş, Aksungur ve Bozan'ı, Fâtımî hâkimiyetindeki Mısır ve Suriye'nin fethiyle görevlendirdiği gibi; Hicaz'daki hutbenin zaman zaman Fâtımîler adına okunması sebebiyle de Sa'düddeve Gevherâyin ile Emîr Çubuk'u, Hicaz'ın kontrol edilmesi

³¹⁵ Şeker, Mehmet. "Süleyman Şah (I) Rükned-din Süleyman Şah bin Kutalmış (Ö.479/1086)". *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, S. 1, (2016): 39-51.

³¹⁶ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999), 319.

³¹⁷ Kuşçu, Ayşe D. "Büyük Selçuklu Devletinin Suriye, Filistin ve Mısır Politikasına Dair Bazı Tespitler". *Türkiyat Araştırmaları dergisi*, S. 27, (2010): 638-664.

ve Yemen ile Aden'in zaptı için görevlendirmiştir.³¹⁸ Nitekim Gevherâyin'in emriyle Türşek, Çubuk ve Yarınkuş, Mekke ve Medine'de Selçuklu hâkimiyetini teyit ederek hutbenin Halife Muktedî-Biemrillâh ve Melikşah adına okutulmasını sağlamıştır.³¹⁹

Ortadoğu'nun önemli bir kısmı ile birlikte Maveraünnehir'den Batı Anadolu'ya kadar çok geniş bir coğrafyada hüküm süren Büyük Selçukluların XI. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde neredeyse rakip tanımaz bir güce sahip oldukları görülmektedir. Siyasal ve askeri güçlerinin yanında kervansaraylarla güçlü bir ticari ağa sahip olan Selçuklular, kurdukları medreselerle de ilmi alanda önemli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Ancak, beklenmedik bir şekilde suikastlerle önemli devlet adalarını peş peşe kaybeden Selçuklular, yaşadıkları taht mücadeleleri ve iç karışıklık sebebiyle büyük ölçüde güç kaybına uğramışlardır.

Alparslan'ın 10 Rebiyülevvel 465 / 24 Kasım 1072'de bir suikastle öldürülmesi³²⁰ krize sebep olmadıysa da Büyük Selçukluların ünlü veziri Nizamulmülk'ün 14 Ekim 1092 yılında bir haşhaşi tarafından düzenlenen suikastle öldürülmesi³²¹ ve yaklaşık bir ay sonra da büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın beklenmedik vefatı, Büyük Selçuklu Devleti'nin istikrarına büyük bir darbe indirmiştir.³²²

³¹⁸ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, çev. Ahmet Ağırakça vd. (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2016), C. 8, s. 359; Bezer, Gülay Öğün. "Harput'ta Bir Türkmen Beyliği Çubukoğulları". <https://www.ttk.gov.tr/yayinlarimiz/dergi/belleten-cilt-lxi-sayi-230-yil-1997-nisan/>, [1997]: 67-92.

³¹⁹ Abdülkerim Özaydın, "Melikşah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 29, s.56; Kaya, Selim. "Büyük Selçuklular Döneminde Bağdat". *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, S. 15, (2008): 1-16.

³²⁰ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, çev. Ahmet Ağırakça vd. (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2016), C. 8, s. 264.

³²¹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, çev. Ahmet Ağırakça vd. (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2016), C. 8, s. 360; Jawad Sıddıqı, "Nizamiye Medreseleri ve Eğitim Felsefesi Açısından Değerlendirilmesi"(Yayınlanmamış Doktora Tezi. T.C. Ankara üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, 2012), 59; Bernard Levis, *Alamut Kalesi*, çev. Müberra Güney (İstanbul: Nokta Kitap, 2012), 41.

³²² İbnü'l-Esir, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, çev. Ahmet Ağırakça vd. (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2016), C. 8, s. 357.

Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın 18-19 Kasım 1092'deki ölümüyle³²³ başlayan taht mücadelesi Selçuklu merkezi idaresinin zayıflamasına sebep olmuştur. Sultan olan Berkyaruk, çok yönlü taht kavgası ve iç mücadelelerle uğraşmak zorunda kalmıştır.³²⁴ Berkyaruk, üvey annesi Terken Hatun'un da içinde bulunduğu bu kavgada; Muhammed Tapar, Sencer ve Tutuşla mücadele etmek zorunda kalmıştır.³²⁵ Sadece, Muhammed Tapar'la beş defa karşı karşıya gelmesi hem büyük yıkımlara sebep olmuş hem de şehirler talan edilmiştir.³²⁶ Büyük Selçuklularda on iki yıl devam eden bu karışıklık süresince Batı Anadolu, Antakya, Urfa, Suriye ve Filistin bölgesi kaybedilmiştir.

Yaklaşık yirmi beş yıl içerisinde yaşanan iç mücadeleler; hem Selçuklu Devleti'nin hem de bölgenin kaosa sürüklenmesine sebep olmuştur. Berkyaruk'la Muhammed Tapar'ın on iki yıl süren taht kavgası,³²⁷ Süleyman Şah'ın, Büyük Selçuklularla 1086 yılında yaptığı mücadelede hayatını kaybetmesi,³²⁸ daha sonra Süleyman Şah'ın oğlu I. Kılıçarslan'ın yine Büyük Selçuklularla mücadele ederken Habur'da hayatını kaybetmesi; hem Anadolu Selçuklu Devleti'nin sarsılması hem de iç mücadelelerde tüketilen enerjiye yönelik önemli bir örnek olarak görülmelidir. Antakya'nın haçlılardan kurtarılması için Berkyaruk'un görevlendirdiği Kürboğa'nın

³²³ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, çev. Ahmet Ağırakça vd. (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2016), C. 8, s. 364; Merçil, Erdoğan. "Selçuklularda Zengin Emirler". *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. 28, C. 1, (2013): 193-207.

³²⁴ Yazar, Nurullah. "Büyük Selçuklular Döneminde İsfahan'ın Siyasî Durumu". *Journal of Islamic Research*, C. 24, S. 1, (2014): 25-38.

³²⁵ Yazar, Nurullah. "Melikşah'ın Ölümünden Sonra Terken Hatun'un Oğlu Mahmudu Sultan Yapma Çabaları". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 10, S. 20, (2011): 211-219.

³²⁶ Özaydın, Abdülkerim. "I. Haçlı Seferinin Başarıya Ulaşmasında Büyük Selçuklular'ın İçinde Bulunduğu Siyasî ve İçtimai Şartların Rolü". *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, S. 5, (2016): 1 - 18.

³²⁷ A.g.m.

³²⁸ Karaca, Sevtap Gölgesiz. "I. Haçlı Seferi (1096) Öncesinde Bizans İmparatorluğunun Siyasi Durumuna Bakış". *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.2, S. 4, (2012): 141-153.

komutasındaki ordunun haçlıları yenilgiye uğratmak üzereyken emirler arasında çıkan ihtilâflardan dolayı savaşı kaybetmeleri³²⁹ ve Antakya'nın haçlıların eline geçmesi, iç mücadelelerin haçlılara sunduğu imkânlar açısından ibret vericidir. Büyük emir ve kumandanların tahakküm ve zorbalıklarını sürdürebilmek için karışıklığın devamından yana olduklarını gören Sultan Berkyaruk ve Muhammed Tapar, uzun müzakerelerden sonra 1104 yılında ülkenin topraklarının taksimi konusunda anlaşarak ihtilâfa son vermişlerdir.³³⁰

Müslüman devletlerin birbirleriyle mücadeleleri ve İslâm dünyasında yaşanan dini bölünmüşlük haçlıların bölgeye girebilmelerinin sebeplerinden biri iken haçlıların işgal ettikleri bölgelerde kalabilmeleri de yine Müslüman devletlerin birlikte hareket edip edememelerine bağlı olarak değişiklik göstermiştir. Kudüs'ü kurtarma hedefiyle yola çıkan haçlılar, Kudüs'e varmadan Urfa ve Antakya'da devletler kurmuş ve ele geçirdikleri bölgelerde katliamlar yapmışlardır.³³¹ Haçlılar işgal ettikleri yerlerde, yaklaşık beş asırdır Müslüman devletlerin egemenliği dışında bir yönetim görmeyen bu bölgenin insanları tarafından; hem dini hem siyasi manada düşman olarak görülmüşlerdir. İslâm dünyasında buldukları süre ve coğrafik olarak olayların cereyan ettiği geniş alanlar dikkate alındığında, haçlı seferlerinin dünya tarihi açısından önemli bir alan ve önemli bir zaman dilimini ifade ettiği görülmektedir.

Vatikan, dini gerekçeler ve bahanelerle İslâm dünyasını hedef alan Haçlı Savaşlarını başlatma kararını almıştır. Haçlı seferlerine yönelik çağrılarını, dini motiflerle süslenmesine rağmen gerçekte amacın dinsel olmadığı, bilâkis dini duyguların kullanılarak büyük insan kitlelerinin ve kalabalık orduların doğuya hareket etmeleri

³²⁹ Özer, Serkan. "Haçlıların Antakya'yı Zaptına İslam Dünyasının Tepkileri". *ETÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. I, S. 1, (2015): 65-92; Genç, Özlem, ve Harun Korunur.

"Antakya'nın Haçlılar Tarafından Ele Geçirilişi". *Studies of The Ottoman Domain*, C.6, S.10, (2016): 60-83.

³³⁰ Koca, Salim. "Sultan Sancar ve Büyük Selçuklu Devletinin". *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 1, (2017): 31-80.

³³¹ Özaydın, Abdülkerim. "I. Haçlı Seferinin Başarıya Ulaşmasında Büyük Selçuklular'ın İçinde Bulunduğu Siyâsî ve İçtimai Şartların Rolü". *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, S. 5, (2016): 1 - 18.

sağlanmıştır.³³² Beş asır aradan sonra ilk defa büyük çaplı işgal orduları İslam dünyasına doğru hareket etmiş ve İslam dünyasının bir kısmını işgal ve istila ederek bu işgali yaklaşık iki asır sürdürebilmişlerdir.³³³ Dünya tarihi ve dünya siyasetinin en önemli şehirlerinden, semavi dinlerin en kutsal merkezlerinden biri olan Kudüs şehri, Avrupa'dan gelen haçlılar tarafından 15 Temmuz 1099'da³³⁴ işgal edilmiştir.

Haçlıların, İslâm dünyasının önemli bir kısmını istila edebilmiş olmasında ve yaklaşık iki asır İslam coğrafyasında var olmayı başarabilmelerinde, İslam dünyasındaki siyasi ve dini bölünmüşlüğü önemli bir payı bulunmaktadır. Abbâsî hilâfetini, Selçukluları, Fâtımîleri, Zengîleri, Eyyûbîleri, Danişmendîleri, Artukluları ve Memlûklüleri uğraştıracak kadar büyük bir alanda ve uzun bir süre devam eden haçlı varlığı sorunu; hem coğrafik hem siyasi hem de süre olarak ayrı ayrı incelenmeyi hak eden geniş bir konudur. Adı geçen siyasi yapıların tümünü ilgilendiren ve uğraştıran haçlıların, gerek bölgeyi işgal etmeleri gerek bölgede yaklaşık iki asır kalabilmeleri, İslam dünyasının bölünmüşlüğü ve başlangıçta İslam dünyasının tehlikenin farkında olmadığı göstergesidir. Devletlerle emirler arasında zaman zaman bölünmüşlükler veya rekabetler yaşanmış olsa da en büyük bölünmenin Fâtımî hilâfetinin tesis edilmesiyle ortaya çıktığı dikkatlerden kaçmamalıdır; çünkü İslâm dünyası genelde siyasi bölünmeler yaşarken Fâtımî hilâfetinin kurulmasıyla bölünme; hem siyasi hem de dini bir mahiyet almıştır.

Avrupa'daki farklı bir takım sosyal ve ekonomik durumların yanısıra, Selçukluların Anadolu'ya girişi, haçlı seferlerinin gerekçelerinden bir kısmını oluştursa da Büyük Selçukluların merkezi otoritesinin sarsılması haçlı seferlerinin başlamasına fırsat sunmuş ve haçlı seferlerinin başarısına da zemin hazırlamıştır.³³⁵ İki tecrübeli devlet

³³² Demirkent, Işın. "Haçlı Düşüncesinin Doğuşu ve Hedefleri". *Tarih Dergisi*, S.35, (1994): 65-78.

³³³ Pringle, R. Denys. "Haçlı Krallığı Döneminde Filistin'de Hristiyan Nüfus Kiliselerinin tanıklığı." *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 3, (2002): 101-114.

³³⁴ Bahadır, Gürhan. "1101 Yılında Türk-Haçlı Mücadelelerinin Anadolu Tarihindeki Önemi". *Capadocia Journal Of History And Social Sciences*, S. 5, (2015): 77-108.

³³⁵ Özaydın, Abdülkerim. "I. Haçlı Seferinin Başarıya Ulaşmasında Büyük Selçuklular'ın İçinde Bulunduğu Siyâsî ve İctimai Şartların Rolü". *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, S. 5, (2016): 1 - 18.

adamını ard arda kaybeden büyük Selçuklularda başlayan taht kavgaları ve emirlerin birbirleriyle mücadelesinin sunduğu fırsata, Bizans İmparatoru I. Aleksios'un Papalık'tan yardım talep etmesi, Hıristiyan Avrupa'yı umutlandırmış ve 27 Kasım 1095 Clermont Konsili ile Papa II. Urbanus'un önderliğinde haçlı seferlerinin kararının alınmasının yolunu açmıştır.³³⁶

Haçlı seferlerinin başlamasına doğudaki Hristiyan kardeşlerinin³³⁷ ve kutsal şehir Kudüs'ün kurtarılması aynı zamanda bir hac yolculuğu temalarıyla Papa II. Urbanus'un önderliğindeki Clermont Konsili'nde yapılmış olan sefer çağrısı, asıl maksadı İslam dünyasını hedef alan bu çağrının gerçek niyetini yansıtmamıştır.³³⁸ Büyük kitlelerin hareket ettirilmesiyle Anadolu'nun batı ve kıyı sahilleri; Urfa, Antakya ve Filistin topraklarının neredeyse tamamı, Lübnan ve Suriye'nin batısı haçlılar tarafından işgal edilmiş; kutsal şehir Kudüs, haçlı ordularının eline geçmiştir.³³⁹ Böylelikle Müslümanların VII. yüzyılın ilk yarısında fethettiği topraklar, yaklaşık beş asır sonra haçlı işgaline maruz kalmıştır.

1086 yılında Süleyman Şah'ın 1092 yılında Melikşah'ın ölümüyle önemli devlet adamlarını kaybeden Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu Devleti'nde oluşan siyasal boşlukla birlikte yaşanan iç karışıklık ve taht kavgaları,³⁴⁰ beyler ve emirler arasındaki mücadeleler, Selçukluların dikkatlerini dışarıdan çok içeriye doğru yöneltmiştir. İstikrarlı bir Selçuklu Devleti düşünülecek olsa bile Fâtımîler'le olan

³³⁶ Ocak, Ahmet. "Haçlı Seferlerinin Ortaya Çıkışı ve (Doğu - Batı Dünyaları Açısından) Doğurduğu Sonuçlar". *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 14, S. 3, (2014): 133-155; Karaca, Sevtap Gölgesiz. "I. Haçlı Seferi (1096) Öncesinde Bizans İmparatorluğunun Siyasi Durumuna Bakış". *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.2, S. 4, (2012): 141-153.

³³⁷ Karaca, Sevtap Gölgesiz. "I. Haçlı Seferi (1096) Öncesinde Bizans İmparatorluğunun Siyasi Durumuna Bakış". *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.2, S. 4, (2012): 141-153.

³³⁸ Demirkent, Işın. "Haçlı Düşüncesinin Doğuşu ve Hedefleri". *Tarih Dergisi*, S.35, (1994): 65-78.

³³⁹ Carole Hillenbrand, *Müslümanların Gözünden Haçlı Seferleri*, çev. Nurettin Elhüseyni (İstanbul: Alfa Basım Yayın Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti., 2015), 49.

³⁴⁰ Karaca, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 141-153.

mücadele dikkate alındığında, İslâm dünyasının dış tehditlere karşı teyakkuzda olmadığı görülmektedir. Devrin en güçlü Müslüman ülkesi olan Selçuklularda yaşanan taht kavgası, Fâtımîler'in Abbâsîlerle rekabetlerinden dolayı dini liderlik makamı, hilâfetin bölünmüşlüğü gibi sorunlar, Kudüs'ü kurtarma bahanesiyle Avrupa'dan gelen haçlıların başta Anadolu'nun batısı, Suriye ve Filistin topraklarını işgal etmelerine zemin oluşturmuştur.

Kudüs'ü kurtarmak sloganıyla yola çıkan haçlılar, Anadolu Selçuklularının Anadolu'nun batısından çekilmesine ve başkentleri İznik'i kaybetmesine sebep olmuşlardır.³⁴¹ Haçlılar, Kudüs'e varmadan önce 1098 yılında Ermeni Hanedanı'nın yönetiminde bulunan Urfa'da³⁴² Baudouin liderliğinde Haçlı Kontluğu kurmuş,³⁴³ Urfa'dan kısa bir süre sonra da Antakya'da büyük bir katliam yaparak Antakya şehrini işgal etmiş ve burada da bir Haçlı Prenslüğü kurmuşlardır.³⁴⁴ Urfa ve Antakya'yı ele geçiren haçlılar 15 Temmuz 1099'da Kudüs'ü Fâtımîler'den alarak işgal etmişlerdir.³⁴⁵

Kudüs için yollara çıkan haçlıların henüz Kudüs'e varmadan, hatta Kudüs'e varacakları veya Kudüs'ü ele geçirecekleri belli değilken ilki Urfa, ikincisi Antakya'da olmak üzere iki Haçlı Devleti kurmuş olmaları, Kılıçarslan'ın haçlı ordularından birisini Amasya Merzifon'da durdurup mağlûp etmesi,³⁴⁶ haçlıların ilân ettikleri gibi, amaçlarının Kudüs'ü kurtarmaktan ibaret olmadığını göstermektedir.

³⁴¹ Carole Hillenbrand, *Müslümanların Gözünden Haçlı Seferleri*, çev. Nurettin Elhüseyni (İstanbul: Alfa Basım Yayın Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti., 2015), 49.

³⁴² Hitti, Philip K. "Haçlı Seferlerinin Doğu Hristiyanları Üzerindeki Etkileri". *folklor/edebiyat*, C. 16, S. 61, (2010): 227-232.

³⁴³ Hillenbrand, *Müslümanların Gözünden Haçlı Seferleri*, 49.

³⁴⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, çev. Ahmet Ağırakça vd. (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2016), C. 8, s. 413; Genç, Özlem, ve Harun Korunur. "Antakya'nın Haçlılar Tarafından Ele Geçirilişi". *Studies of The Ottoman Domain*, C.6, S.10, (2016): 60-83.

³⁴⁵ Bahadır, Gürhan. "1101 Yılında Türk-Haçlı Mücadelelerinin Anadolu Tarihindeki Önemi". *Capadocia Journal Of History And Social Sciences*, S. 5, (2015): 77-108.

³⁴⁶ Işın demirkent, "Haçlılar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 14, s. 532; Bahadır, Gürhan. "1101 Yılında Türk-Haçlı Mücadelelerinin Anadolu Tarihindeki Önemi". *Capadocia Journal Of History And Social Sciences*, S. 5, (2015): 77-108.

Selçukluların, haçlılarla mücadele ettikleri bir sırada, Fâtımîler'in Kudüs'e saldırmaları, haçlılarla meşgul olan Selçukluların Kudüs Emirlerine yardım gönderememesine ve Artuklu ailesinden Sökmen ile kardeşi İlgazi'nin idaresindeki Kudüs'ün 1097'de Fâtımîler'in eline geçmesine sebep olmuştur.³⁴⁷ Fâtımî Veziri Efdal bin Bedr el Cemali tarafından ele geçirilen Kudüs şehri³⁴⁸ haçlılara karşı savunulamamış ve 15 Temmuz 1099'da Avrupa'dan gelen haçlı ordularının işgaline maruz kalmıştır.³⁴⁹ Haçlı işgalini önleyemeyen ve her şeyin kaybedildiğini gören Fâtımî yöneticisi İftiharuddevle kendisi ve ailesinin canının bağışlanması şartıyla Kudüs'ü ve Kudüs halkını haçlıların insafsızlığına terk etmiştir.³⁵⁰ Haçlıların şehre girişiyle büyük bir katliam yapması, başta kutsal Mescid-i Aksa'yı ve bölgedeki dini önemi yüksek mekânlarla birlikte tüm camileri kiliseye çevirmeleri veya başka bir amaçla kullanmaları, Haçlıların sergiledikleri vahşeti gösterirken bu durum İslam dünyasında derin bir üzüntü ve sarsıntıya sebep olmuştur. Müslüman devlet ve emirlerin birbirleriyle mücadele etmesi, hilâfet makamı üzerinde yaşanan Abbâsî - Fâtımî mücadelesi, dışarıdan gelen Haçlı tehdidinin bertaraf edilemeyişinin en önemli sebebinin teşkil etmiş ve muhtelif bölgelerle birlikte kutsal şehir Kudüs müdafaa edilememiştir.

Bu dönemde Kudüs'le motive olan haçlılara karşılık, Kudüs'le motive olan Müslüman topluluklar ve devletler karşımıza çıkmıştır. Müslüman devletler, haçlılarla mücadelede Kudüs'ü kurtarmak maksadıyla dini manada motive olmuş ve Kudüs motivasyonu haçlılarla mücadelenin en önemli noktasını teşkil etmiştir. Kudüs'ü merkez olarak kullanan ve en büyük gücünü Kudüs'te bulduran haçlılara karşı mücadele etmek için Müslümanlar geç de olsa birlikte hareket etme gereğinin farkına varmışlardır; zira haçlıların İslam dünyasındaki bölünmüşlükten istifadeyle

³⁴⁷ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, çev. Ahmet Ağırakça vd. (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2016), C. 8, s. 418; Tekin, Tuğba. "MÖ.5000-MS.1967 Aerası Dönemde Kudüs'ün El Değiştirmesi". *Akademik Bakış Dergisi*, S. 60, (2017): 324-336.

³⁴⁸ المقریزی, لتقي الدين أحمد بن علي بن عبد القادر. *المواعظ والاعتبار في نكر الخطط والآثار*. لندن: مؤسسة الفرقان للتراث الإسلامي مركز دراسات المخطوطات الإسلامية, 2013. ص. 198.

³⁴⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, çev. Ahmet Ağırakça vd. (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2016), C. 8, s. 419.

³⁵⁰ Casim Avcı, "Hilâfet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 26, s. 330.

bu coğrafyaya girebildikleri ve gelecekte bu bölgede tutunabilmelerinin de İslam dünyasındaki bölünmüşlük ve dağılımıya bağlı olduğunun farkına varılmıştır.

Anadolu'ya ve Ortadoğu'ya giren haçlılar, yürüdükleri ve hükmettikleri bölgeler itibariyle birden fazla Müslüman devleti ilgilendirmiş, bölgeye girdikleri tarihten bölgeden çıkarıldıkları tarihe kadar, farklı ve muhtelif Müslüman devletlerle mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Müslüman devletlerin birbirleriyle olan mücadelelerinden faydalanan haçlılar,³⁵¹ Müslümanlara hem askeri hem coğrafik hem siyasi hem de ekonomik manada büyük bir darbe indirerek büyük toprak ve can kayıplarının yaşanmasına sebep olmuşlardır. Müslüman devlet ve emirler, geç de olsa birlikte hareket etme gereğinin farkına varmış ve buldukları bölgelerden haçlıların çıkarılması için olağanüstü bir mücadeleye girişmişlerdir. Neredeyse bütün Avrupa'dan toparlanarak gelen Haçlılarla mücadele sınırlı değil; birlikte ve yerine göre top yekûn bir şekilde yapılması gerektiğinden Müslümanların birlikte hareket etmeleri hayati derecede önem arz etmiştir.

4.2.Haçlılara Karşı Yürütülen Mücadeleler

İslâm dünyasında yaşanan dağınıklık, bölünmüşlük ve taht kavgaları, haçlılara karşı tepkisiz kalındığı veya mücadele edilmediği anlamına gelmemektedir. Bilakis lokal manada Müslüman devletler, emirler ve beyler bazen yalnız bazen ittifak ederek haçlılara karşı kararlı ve neredeyse kesintisiz bir mücadele içine girerek dini, siyasi ve askeri manada doğru reflekslerle cevap vermişlerdir. Coğrafik olarak uzakta bulunmasına rağmen bazı Müslüman Türk beyliklerinin haçlılara karşı mücadele etmiş olmaları Müslümanların haçlılara karşı duruş ve tutumlarına önemli bir örnek olarak görülmelidir.

Başlangıçta haçlı tehlikesinin farkında olmayan ve birbirleriyle mücadele eden Müslüman devletler, haçlıların İslâm coğrafyasını işgaliyle daha uzun vadeli planlar üzerinde çalışmaya başlamışlardır. Uzun süre devam eden ve geniş bir alana yayılan bu mücadelede, ilerleyen zaman zarfında Müslüman liderlerin daha sorumlu davrandıkları ifade edilebilmektedir. Bu mücadelenin kazandırdığı tecrübe ile ileride daha üst bir safhaya geçilerek, haçlıların İslâm dünyasındaki varlıklarına yardımcı

³⁵¹ Özaydın, Abdülkerim. "I. Haçlı Seferinin Başarıya Ulaşmasında Büyük Selçuklular'ın İçinde Bulunduğu Siyâsî ve İctimai Şartların Rolü". *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, S. 5, (2016): 1 - 18.

olan sebeplere karşı tedbir alınması yönünde harekete geçilmiştir. Fâtımî hilâfetine yönelik mücadele, bu minvalden değerlendirildiğinde sebep sonuç ilişkisi bağlamında doğru bir neticeye varılacaktır.

Kudüs'ün kaybedilmesi zamanla İslâm devletlerinin ve emirlerin, daha doğru ve daha stratejik adımlar atmalarına sebep olmuş ve süreç içerisinde Zengîler, Kudüs'ün haçlılardan kurtarılması için harekete geçmişlerdir. Müslümanların kutsal şehir Kudüs'ü kurtarabilmeleri, hatta bölgedeki haçlı varlığını sonlandırabilmeleri, büyük ölçüde İslâm dünyasındaki bölünmüşlüğü bitirebilmelerine ve birlikte hareket edebilmelerine bağlı görünmekteydi.

Birlik içinde hareket etme bilincine ulaşan Müslüman devletler, haçlılarla birlikte hareket eden, hatta haçlılarla ittifak etmekten çekinmeyen Fâtımîler'le hesaplaşmak durumunda kalmışlardır. Sonuç olarak; Müslüman devletlerin Fâtımîler'le mücadelesini Kudüs'ün kurtarılması ve büyük ölçüde İslâm dünyasındaki bölünmüşlüğün bitirilmesine yönelik çaba ve mücadele olarak ta görmek gerekir. Süreç içerisinde ortak düşman olarak gördükleri Haçlılara karşı büyük ölçüde birliği sağlayan Müslümanlar; gerek siyasi, gerek stratejik konuları dikkate alındığında, Haçlılarla birlikte hareket etmekten çekinmeyen ve Kudüs'ün batısında bulunan Fâtımîler'in bölgesini ele geçirmeyi gerekli görmüşlerdir. Nitekim Nureddin'in önemli bir komutanı olan Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin amcası Eseduddîn Şirkuh'un "Fâtımî bölgesinin her zaman haçlı işgaline müsait bir durumda olduğu" yönündeki beyanı³⁵² durumun izahı için önemli bir referans olarak görülmelidir. Haçlılarla birlikte hareket edebilmeleri, hükmettikleri bölgenin haçlı işgaline müsait olması, siyasal istikrarsızlıkları, coğrafi konuları ve belki de en önemlisi dini manada İslam dünyasının hilâfet makamı itibariyle bölünmüşlüğünde oynadıkları rol, Fâtımî Devleti'nin hedef olarak görülmesinin sebepleri arasında sayılabilir.

4.3.Dinsel Bölünmüşlüğün İslâm Dünyasında Oluşturduğu Sorunlar

İslâm dünyası, Müslüman devletler ve Müslüman toplum açısından hayati önem arz eden dini ve siyasi bir müessese olarak, "*Hilâfet diğer bütün müesseselerin*

³⁵² Aydın Çelik, *Fâtımîler Devleti Tarihi*: (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018),

temelidir.”³⁵³ İslâm peygamberi, yaşadığı topluma önderlik etmiş, peygamberden sonra dört halife 632 – 661, dört halifeden sonra Emeviler 661 – 750³⁵⁴ yılları arasında hüküm sürmüşlerdir. Emevilerle mücadele eden ve 750 yılında Emevi iktidarının yerine geçen Abbâsîler,³⁵⁵ İslâm dünyasının X. yüzyıla kadar hem siyasal hem dinsel; X. yüzyıl itibariyle de sadece dinsel manada önderi olmuşlardır.

Hilâfet müessesesine başka bir devletin veya hanedanın rakip olması, rakip olarak müdahale ve mücadele etmesi, hatta ortadan kaldırmaya yönelik düşmanca bir siyaset izlemesi açısından Fâtımîler bir ilk olarak görülebilir. İsmâîlî, Fâtımî hilâfetinin doğuşunun en büyük sebeplerinden birisi, Hz. Ali taraftarlarına karşı Emeviler devrinden başlayarak³⁵⁶ Abbâsîler tarafından da sürdürülen baskı³⁵⁷ politikalarıdır.³⁵⁸ Mezhep temelli bir düşünce üzerine tesis edilen Fâtımî Devleti, İsmâîlî mezhep anlayışına göre halifenin kendi neseplerinden olması gerektiği inancıyla hilâfetin kendi hakları olduğu düşüncesi inançlarının temel esaslarından birisini teşkil etmiştir.³⁵⁹ Siyasi yönü olan hilâfet makamını ele geçirmek için meseleyi dini emirlerden sayan Fâtımîler, Abbâsîler devrinde yaşanan baskılardan dolayı yer altına inerek gizli faaliyetler yürütmüş ve İslam âleminin çeşitli bölgelerine dâîler göndermişlerdir. Dâîler eliyle İslâm dünyasının birçok bölgesinde

³⁵³ el-Faruki, İsmail Raci, & Luis Leyla el-faruki. *İslam Kültür Atlası*. çev. Mustafa Okan Kibaroglu ve Zerrin Kibaroglu. (İstanbul: İnkılap Yayınları. 1999), 178.

³⁵⁴ Ziya Kazıcı, *İslam Medeniyeti Müesseseleri Tarihi*, 17 bs. (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016), 121; Aycan, İrfan. "Emeviler Dönemi İç Siyasi Gelişmeleri (41-132/661-750)". *Ankara Üniversitesi İlahiyat fakültesi Dergisi*, C.39, (1999): 147-174.

³⁵⁵ Ziya Kazıcı, *İslam Medeniyeti Müesseseleri Tarihi*, 17 bs. (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016), 121; Aycan, İrfan. "Emeviler Dönemi İç Siyasi Gelişmeleri (41-132/661-750)". *Ankara Üniversitesi İlahiyat fakültesi Dergisi*, C.39, (1999): 147-174.

³⁵⁶ Aycan, İrfan. "Emeviler Dönemi İç Siyasi Gelişmeleri (41-132/661-750)". *Ankara Üniversitesi İlahiyat fakültesi Dergisi*, C.39, (1999): 147-174.

³⁵⁷ Hakyemez, Cemil. "Abbasî Devletine Yönelik Ali Oğulları Veya Şîî Tehdidî". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 9, S. 1, (2007): 327-341.

³⁵⁸ Çelik, Aydın. "Fâtımîler Devletinin Kuruluşu". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 15, S. 2, (2005): 433-453.

³⁵⁹ Çelik, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 433-453.

yürütülen gizli faaliyetlerle oluşan mezhepsel örgütün, Abbâsîlerin uyguladığı baskılardan kaynaklı oluştuğu dikkatlerden kaçmamalıdır.³⁶⁰

Abbâsî hilâfetine karşı tesis edilen Fâtımî hilâfeti, dini liderlik makamının bölünerek İslâm dünyasında karşılıklı rekabet ve mücadele ortamına sebep olmuştur. Fâtımî hilâfetinin tesis edilmesiyle bölünen İslâm dünyasının yaşadığı sıkıntılar, bölünmüşlüğün sebep olabileceği sorunlar açısından önemli bir ders niteliğindedir.

Fâtımî hilâfetinin tesisiyle hilâfet makamı üzerinde, taraflardan biri Şîî – İsmâîlî – Fâtımîler iken karşılarında rakip ve düşman kabul ettikleri Sünni Abbâsîler'le mücadele başlamıştır. 750 yılında Emevi Hanedanı'nın yıkılmasıyla kurulan Abbâsî hilâfeti,³⁶¹ Fâtımîler'den önce kurulduğu halde Fâtımîlerin yıkılışından sonra da varlığını sürdürebilmiştir. Abbâsî hilâfeti ile Fâtımî hilâfeti arasında süren mücadelelerde taraflar; Abbâsî hilâfetini tanıyıp Abbâsî hilâfetine tabi olan Sünni devletler ile Mısır merkezli siyasal yapı olan Fâtımîler şeklinde kamplaşmışlardır. İslâm dünyasının kahir ekseriyeti Sünniliği benimsemiş ve Sünni İslam devletlerinin bir kısmı dini liderlik makamı olan Abbâsî hilâfetini koruyarak Fâtımî Devleti'yle rakip veya mücadele halinde olmuşlardır.

4.4.Fâtımî Devleti

Fâtımî Devleti 909 yılında Kuzey Afrika'da Tunus sınırları içerisinde bulunan Rakkade şehrinde³⁶² Abbâsî hilâfetine rakip, muhalif ve hilâfet makamını ele geçirmek amacıyla kurulmuştur.³⁶³ Fâtımî hilâfetinin tesis edilmesi, Abbâsî hilâfet

³⁶⁰ Çelik, Aydın. "Fâtımîler Devletinin Kuruluşu". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 15, S. 2, (2005): 433-453.

³⁶¹ Ziya Kazıcı, *İslam Medeniyeti Müesseseleri Tarihi*, 17 bs. (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016), 12.1- 122.

³⁶² المقريري, لتقي الدين أحمد بن علي بن عبد القادر. *المواعظ والاعتبار في ذكر الخطط والآثار*. لندن: مؤسسة الفرقان للتراث الإسلامي مركز دراسات المخطوطات الإسلامية، ٢٠١٣، ٣١/٣.

Ali Muhammed Sallabi, *Selahaddin Eyyubi ve Kudüsün Yeniden Fethi*, çev. Şerafettin Şenaslan (İstanbul: Ravza Yayınları, 2016), 145; Tokuş, Ömer. "Fâtımîler İle Sicilya ve Güney İtalya Arasındaki Münasebetler". *Tarih Dergisi*, S. 59, (2014): 27-55.

³⁶³ Özkan, Mustafa. "Mâverdî'nin Hilâfet Nazariyesinin Siyaset Felsefesi". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat fakültesi dergisi*, C. 8, S. 17, (2017): 85-99.

makamına ciddi bir tehdit oluşturarak³⁶⁴ İslam dünyasında bölünmüşlüğe sebep olmuş ve İslam dünyasının dikkatini dış etkenlerden ziyade iç tehdit ve dinamiklere yöneltmiştir. Asıl ismi Said olan ancak, o dönemde Şîî dâîlerin yaptığı gibi müstear isim kullanan³⁶⁵ Ubeydullah el-Mehdî Fâtımî devletinin kurucusudur. İslâm tarihinin ilk Şîî Fâtımî halifesi Ubeydullah el-Mehdî³⁶⁶ Hicri 260 yılında Kufe’de dünyaya gelmiştir.³⁶⁷ Ubeydullah el-Mehdî, Eskiden beri görüştüğü Ebu Abdullah eş-Şîî’nin daveti ile Mısır’a giderken önce Abbâsîler sonra Sicilmâse valisi el-Yesa’ b. Midrâr tarafından ev hapsinde tutulmuştur.³⁶⁸ Ebu Abdullah eş-Şîî, Ağlebi devletinin merkezi Rakkade’yi ele geçirdikten sonra Sicilmase’de Ubeydullah el-Mehdî’yi hapisten kurtararak 909 yılında Ubeydullah’ın halifeliğini ilan etmiştir.³⁶⁹

Kuzey Afrika’da ortaya çıkan İsmâîlî Fâtımî hilâfeti, siyasi bir hareket olmakla birlikte halifenin Hz. Ali ve Hz. Peygamber’in soyundan geldiği inancıyla, hilâfet hususunda hak iddia etmişlerdir.³⁷⁰ Köken olarak kendilerini Hz. Peygamber’in kızı Hz. Fâtıma’ya dayandıran ve Afrika’da ortaya çıkan Fâtımîler’in kurduğu devletin siyaseten fikirsel temeli İsmâîliyye mezhebidir.³⁷¹ Ca’fer es-Sadık’ın ikinci oğlu Musa el-Kâzım’ı yedinci imam kabul edip sonradan on iki imam olarak bilinen İsmâîliyye’den ayrılan İsmâîlî fırkası, 762 yılında babası hayatta iken vefat eden

³⁶⁴ Güner, Ahmet. "Mâverdî'nin Hilâfet Kuramının Tarihsel Arkaplanına Bir Bakış (II)". *D. E. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 17, (2003): 227-252.

³⁶⁵ Azimli, Mehmet. "İlk Şîî Halife Ubeydullah El-Mehdî ve Fâtımî Halifeliği Üzerine Bazı Değerlendirmeler". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C.VII, S.1, (2005): 59-73.

³⁶⁶ Aydın Çelik, *Fâtımîler Devleti Tarihi*: (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), 66.

³⁶⁷ Ali Muhammed Sallabi, *Selahaddin Eyyubi ve Kudüsün Yeniden Fethi*, çev. Şerafettin Şenaslan (İstanbul: Ravza Yayınları, 2016), 145.

³⁶⁸ Aydın Çelik, *Fâtımîler Devleti Tarihi*: (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), 64.

³⁶⁹ Çelik, *Fâtımîler Devleti Tarihi*, 65- 66.

³⁷⁰ A. g. e., 27 - 67.

³⁷¹ Çelik, Aydın. "Fâtımîler Devletinin Kuruluşu". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 15, S. 2, (2005): 433-453.

Ca'fer es-Sadık'ın oğlu İsmâil'in nass yoluyla halef olarak imam tayin edildiği iddia ve inancıyla doğmuştur.³⁷²

Şîi İsmâilî olan Fâtımî Hilâfeti Devleti³⁷³ 909 – 1171 yılları arasında Mısır merkez³⁷⁴ olmak üzere kuzey Afrika, Suriye, Diyarbakır, Hicaz ve Yemen'de hüküm sürmüşlerdir.³⁷⁵ Peygamber soyundan geldikleri; hem eski hem yeni tarihçiler arasında tartışma konusu olmaya devam eden Fâtımîler,³⁷⁶ hanedan olarak İslâm Peygamberi'nin amcasının oğlu ve sahabelen Hz. Ali bin Ebi Talib ve eşi, Peygamber'in kızı Hz. Fâtıma'dan, dolayısıyla peygamber soyundan geldiklerini iddia etmişlerdir.³⁷⁷ Diğer Şîi mezheplerden imametle ilgili konuda ayrılan Fâtımîler, İmam Caferi Sadık'ın oğlu İsmâil'i halife tayin ettiğine ve imametin İsmâil'in soyundan yürüdüğüne inandıklarından³⁷⁸ kendilerine İsmâilî denilmiştir.³⁷⁹

³⁷² Çelik, Aydın. "Fâtımîler Devletinin Kuruluşu". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 15, S. 2, (2005): 433-453.

³⁷³ المقریزی, لتقي الدين أحمد بن علي بن عبد القادر. *المواعظ والاعتبار في نكر الخطط والآثار*. لندن: مؤسسة الفرقان للتراث الإسلامي مركز دراسات المخطوطات الإسلامية، ٢٠١٣، ٤٥٢/٤.

³⁷⁴ Olgun, Hakan. "Yahudilerin Kahire Genizası". *İslami İlimler Dergisi*, C. 8, S. 2, (2013): 7-29.

³⁷⁵ المقریزی, لتقي الدين أحمد بن علي بن عبد القادر. *المواعظ والاعتبار في نكر الخطط والآثار*. لندن: مؤسسة الفرقان للتراث الإسلامي مركز دراسات المخطوطات الإسلامية، ٢٠١٣، ١٧٤/٢.

Alican, Mustafa. "Fâtımî Hlifesi El Mustansır Billah Döneminde Mısırda Yaşanan Sosyo Ekonomik ve Siyasi Buhran Üzerine Bir İnceleme". *Tarih Dergisi*. S.59 (2014): 1-26.

³⁷⁶ Azimli, Mehmet. "İlk Şîi Halife Ubeydullah El-Mehdî ve Fâtımî Halifeliği Üzerine Bazı Değerlendirmeler". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C.VII, S.1, (2005): 59-73;

Alican, Mustafa. "Fâtımî Hlifesi El Mustansır Billah Döneminde Mısırda Yaşanan Sosyo Ekonomik ve Siyasi Buhran Üzerine Bir İnceleme". *Tarih Dergisi*. S.59 (2014): 1-26.

³⁷⁷ Alican, Mustafa. "Fâtımî Hlifesi El Mustansır Billah Döneminde Mısırda Yaşanan Sosyo Ekonomik ve Siyasi Buhran Üzerine Bir İnceleme". *Tarih Dergisi*. S.59 (2014): 1-26.

³⁷⁸ Ali Muhammed Sallabi, *Selahaddin Eyyubi ve Kudüsün Yeniden Fethi*, çev. Şerafettin Şenaslan (İstanbul: Ravza Yayınları, 2016), 144.

³⁷⁹ Ebü'l-Feth Tacüddin (Lisanüddin) Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristani, *El-Milel Ve'n-Nihal*, çev. Mustafa Öz (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2015), 28.

Halis İsmâiliyye ve Mübarekiye şeklinde iki kola ayrılan İsmâilî fırkalardan Halis İsmâiliyye, İsmâil'in ölmediğini iddia etmiştir.³⁸⁰ İsmâililikte, Caferi Sadık'ın oğlu İsmâil'in yedinci ve son imam olduğuna³⁸¹ ve bir gün Mehdî olarak döneceğine inanılmıştır.³⁸² Peygamber soyundan olmadıkları iddiaları bir yana, Mecusi hatta Yahudi oldukları yönünde Fâtımîler'in soyuna yönelik ağır eleştiriler³⁸³ de yapılmıştır.³⁸⁴

4.4.1.Fâtımîler'in Davet – İlmi Çalışmaları

Fâtımîler ilim adamlarına her türlü imkânı sağlayarak ilmi çevreler oluşturmayı başarmış ve yüzbinlerce kitabı kapsayan kütüphaneler kurmuşlardır.³⁸⁵ İlmi çalışmalarda bir dönem mezhep ve milliyet farkı gözetmeyen Fâtımîler zamanla sünni hocaları uzaklaştırarak kimisini de öldürerek medreselerini Fâtımî resmi mezhebinin yayılması için dâîlerin toplandığı bir merkez haline getirmişlerdir.³⁸⁶ Bu tutumlarıyla Şîa mezhebine ters düşülmediği müddetçe³⁸⁷ diğer ilmi alanlarda da faaliyet gösterilmesine müsaade eden Fâtımîler, Mısır'ı ilmi alanda ihtiva ettiği kütüphanelerle Bağdat'la yarışır, hatta daha iyi bir hale getirmeyi başarmışlardır.³⁸⁸

³⁸⁰ Tan, Muzaffer. "Erken Dönem İsmaililik ve Temel Görüşleri". *Akev Akademi Dergisi*, S. 39, (2009): 73-86..

³⁸¹ A.g.m.

³⁸² Aydın Çelik, *Fâtımîler Devleti Tarihi*:(Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), 28; Avcu, Ali. "Fâtımî-Karmati ilişkisine Dair Bazı Mülâhazalar". *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XIII/2, (2009): 243-265.

³⁸³ المقريري، لتقي الدين أحمد بن علي بن عبد القادر. *المواعظ والاعتبار في ذكر الخطط والآثار*. لندن: مؤسسة الفرقان للتراث الإسلامي مركز دراسات المخطوطات الإسلامية، ٢٠١٣، ١٧٤/٢.

³⁸⁴ Celaleddin Suyuti, *Halifeler Tarih*, çev. Onur Özatağ (Ankara: Ötüken. 2014), 26.

³⁸⁵ Ramazan Şeşen, *Salâhaddin Eyyübî ve Devlet*, 1 bs. (İstanbul: Çağ Yayınları, 1987), 332.

³⁸⁶ Aydın Çelik, *Fâtımîler Döneminde Kahire Şehri*, 1 bs. (Elazığ: T.C. Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2008), 209.

³⁸⁷ A.g.e., 209.

³⁸⁸ A.g.e., 206.

Fâtımîler, siyasal egemenliklerinin yanında Şîa mezhebini yaymak ve bu mezhebin esaslarını ele geçirdikleri bölgelerde yerleştirmek için medreselerde ilim adamları ve dâîler yetiştirmişlerdir.³⁸⁹ Sünni mezhep âlimleri susturulmuş, sürgün edilmiş veya katledilmişlerdir.³⁹⁰ Sünni ulemaya uygulanan tecrit ve baskıya karşılık Fâtımîler'in kurdukları büyük medrese ve kütüphanelerde Fâtımî İsmâîlî düşünceye zıtlık oluşturmadıkları müddetçe ilim adamları değer ve saygı görmüşlerdir.³⁹¹

Davet çalışmaları yöntemiyle taraftar toplayan Fâtımîler'in, Fâtımî Devleti öncesi ve Fâtımî Devleti dönemi tetkik edildiğinde iki farklı davet metodu uyguladıkları görülmektedir.³⁹² Irak, Bahreyn, Yemen, Suriye ve Kuzey Afrika'da öbeklenen İsmâîlî dâîler, genellikle çok sayıda Müslüman'ı bir anda mezheplerine kazandırarak mezhebe giren kitleleri kışkırtmak suretiyle mevcut yönetimlere isyan ettirip güçlü oldukları bölgeleri denetimlerine alma yöntemini uygulamışlardır.³⁹³ Mısır'da Fâtımî, Bahreyn'de Karmati Devletleri ile Yemen'de bağımsız İsmâîli derebeyliklerinin kurulması hep bu metodu yürütülen da'vet çalışmalarının bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır.³⁹⁴ Fakat İran, Horasan ve Maveraünnehir'deki davet çalışmaları daha çok gizlilik ilkesine göre yürütülerek kitlelerle muhatap olmaktan ziyade yönetici sınıfın mezhebe kazandırılması amaçlanmıştır.³⁹⁵

³⁸⁹ Aydın Çelik, *Fâtımîler Devleti Tarihi*:(Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), 207.

³⁹⁰ Ali Muhammed Sallabi, *Zengiler Dönemi*, çev. Turgut Akyüz (İstanbul: Ravza Yayınları, 2014), 465-466; Ali Muhammed Sallabi, *Selahaddin Eyyubi ve Kudüsün Yeniden Fethi*, çev. Şerafettin Şenaslan (İstanbul: Ravza Yayınları, 2016), 148.

³⁹¹ Mahmut Dünder, "Mısır Eyyubilerinde Eğitim ve Öğretim faaliyetleri"(Yayımlanmamış Doktora Tezi. T.C. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014), 24.

³⁹² Büyükkara, M. Ali. "İsmâîlî Dâî ve Fâtımî Davet". *İLAM aştırma Dergisi*, C.3, S.1, (1998): 9-35.

³⁹³ A.g.m.

³⁹⁴ A.g.m.

³⁹⁵ A.g.m.

4.4.2.Fâtımîler'in Kuzey Afrika'daki uygulamaları

Fâtımîler, Kuzey Afrika'da ele geçirdikleri bölgelerde kabul edilmesi imkânsız uygulamalarla halka zulmedip halkı sindirmeye çalışmışlardır. Cuma namazlarında minberlerden sahabelere küfredilmesinden dolayı namazlar boykot edilmiş bu boykotlar sebebiyle Kayravan'da bir süre cuma namazları kılınmamıştır.³⁹⁶ Fâtımîler, içlerinde âlimlerin bulunduğu binlerce kişinin öldürülmesi,³⁹⁷ Maliki mezhebine uygun fetva verilmesinin yasaklanarak buna uymayıp fetva verenlerin dövülmesi, hapsedilmesi bazen de öldürülmesi gibi baskı ve zulümler işlemişlerdir.³⁹⁸ Teravih namazının kılınmasını yasaklayarak ezana "Hayya ala hayril amel" sözünü eklemiş ve ezanda, "Hayya ala hayril amel" sözünü terkeden müezzinleri cezalandırmışlardır.³⁹⁹ İnsanların bir araya gelmelerini engelleyerek vefat eden âlimlerin cenaze merasimlerine katılanları dağıtmış, Sünnilere ait kitapların yayılmasını engelleyerek bazı kitaplara da el koymuşlardır.⁴⁰⁰ Sünni âlimlerin ders vermelerini yasaklamış, hilalin görülmeden bayramın başlamasına muvafakat etmeyen bir âlim ise işkence edilerek öldürülmüştür.⁴⁰¹ Fâtımîler, siyasetlerini Abbâsîler'e rakip olma temelleri üzerinde inşa ederek İslâm âleminin liderliği için Abbâsîler'le mücadele etmişlerdir.⁴⁰²

Muiz Lidinillah'ın ordunun başına getirdiği Cevher es-Sıkıllî İhşidileri ortadan kaldırarak Mısır'ı hâkimiyeti altına almış⁴⁰³ ve Kahire'de el-Ezher'i inşa

³⁹⁶ Ali Muhammed Sallabi, *Selahaddin Eyyubi ve Kudüsün Yeniden Fethi*, çev. Şerafettin Şenaslan (İstanbul: Ravza Yayınları, 2016), 146, 148, 152.

³⁹⁷ A.g.e., 148.

³⁹⁸ A.g.e., 148.

³⁹⁹ A.g.e., 148 - 149.

⁴⁰⁰ A.g.e., 149.

⁴⁰¹ A.g.e., 151.

⁴⁰² Alican, Mustafa. "Fâtımî Hlifesi El Mustansır Billah Döneminde Mısırda Yaşanan Sosyo Ekonomik ve Siyasi Buhran Üzerine Bir İnceleme". *Tarih Dergisi*. S.59 (2014): 1-26.

⁴⁰³ المقرئزي، لتقي الدين أحمد بن علي بن عبد القادر. *المواعظ والاعتبار في ذكر الخطط والآثار*. لندن: مؤسسة الفرقان للتراث الإسلامي مركز دراسات المخطوطات الإسلامية، ٢٠١٣، ١٨٥/٢.

ettirmiştir.⁴⁰⁴ Kuzey Afrika'da Şîî bir hilâfet tesis ederek 358/969 yılında hakimiyetleri altına aldıkları Mısır'da Kahire'yi inşa edip merkez olarak kullanan İsmâîlî Fâtımîler, kısa sürede faaliyet alanlarını genişleterek büyük bir devlet haline gelmişlerdir.

Fâtımîler kısa bir sürede geniş bir coğrafyada egemenlik kurmuş, İslâm dünyasının önemli merkezlerini ellerine geçirmeyi başarmış ve bu merkezlerde kendi adlarına hutbe okutmuşlardır. X. yüzyılın son çeyreğine girildiğinde İslâm'ın kutsal şehirleri Mekke ve Medine'nin mescitlerindeki cuma hutbelerinde adları okunan Fâtımîler, 377/987 yılında Bizans İmparatoru ile yapmış oldukları anlaşmada, İstanbul'daki mescitte, "O güne kadar Abbâsîler adına okunan cuma hutbelerinin bundan böyle Fâtımî Halifesi adına okunmasını sağlayabilmişlerdir."⁴⁰⁵ Dini alandaki etkinliklerinin yanında, yarım asır içerisinde Arabistan'ın batı kesimlerinden Sicilya'ya, Kuzey Afrika'dan Suriye'ye kadar uzanan geniş bir alanda siyasî egemenlik alanı oluşturmayı başarmışlardır.⁴⁰⁶

4.4.3.Fâtımî Devleti'nin Gelişmesi

Mısır'da kurulan ilk Türk Devleti olan Tolonoğullarından 868-905,⁴⁰⁷ sonra Mısır'da Muhammed bin Toğuç'un önderliğinde İhşidiler, ikinci Türk devletini kurarak 935 - 969 yılları arası hüküm sürmüşlerdir.⁴⁰⁸ Fâtımî Devleti'nin kurucusu ve ilk halifesi

⁴⁰⁴ Aydın Çelik, *Fâtımîler Devleti Tarihi*:(Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), 185.

⁴⁰⁵ Alican, Mustafa. "Fâtımî Hlifesi El Mustansır Billah Döneminde Mısırdaki Yaşanan Sosyo Ekonomik ve Siyasi Buhran Üzerine Bir İnceleme". *Tarih Dergisi*. S.59 (2014): 1-26.

⁴⁰⁶ A.g.m.

⁴⁰⁷ Saim, Yılmaz. «Halife Müktefi Döneminde (289-295/902-908) Mısır ve Suriyenin Abbâsî hakimiyeti Altına Alınması.» *sakarya üniversitesi ilahiyat fakültesi dergisi*, S.12, 2005: 71-100; Yüce, Nuri. "Mısır'da Türk Dili ve Kültürünün İlk İzleri". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, S. 41, 2009: 91-106.

⁴⁰⁸ Yüce, Nuri. "Mısır'da Türk Dili ve Kültürünün İlk İzleri". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, S. 41, 2009: 91-106.

Ubeydullah⁴⁰⁹ Mısır'ı ele geçirmek için defalarca seferler düzenlediği halde başarılı olamamış karada devam eden bu mücadele, deniz savaşlarıyla da devam etmiştir.⁴¹⁰ Mısır'ı kaybetmek istemeyen Abbâsîler buradaki karışıklıkları önlenmesi ve Fâtımîler'e karşı mücadele etmesi için 925 yılında Dımaşk Valisi Muhammed bin Tuğuş'u Mısır yönetimine getirerek huzur ve istikrarı temin etmişlerdir.⁴¹¹

Ubeydullah döneminde Mısır'ı ele geçiremeyen Fâtımîler, Cevher es-Sıkkîli komutasındaki ordu ile 06 Temmuz 969 tarihinde Fustat'a girerek⁴¹² İhşid Devleti'ne son vermiş⁴¹³ ve Mısır'ın hâkimiyetini ele geçirmişlerdir. Fâtımîler, Halife Muiz (953-975) döneminde 969 yılında Mısır'ı⁴¹⁴ ele geçirek İslâm tarihinde ilk kez Bağdat'la alâkası olmayan bağımsız bir devlet olarak Kahire şehrini kurmuşlardır.⁴¹⁵ 14 Ekim 970 tarihinde Dımaşk'ta hâkimiyeti ele geçirek⁴¹⁶ Mısır ve Suriye'de hutbeyi Fâtımî Halifesi Muiz Lidinillah adına okutmaya başlayan Fâtımîler, Abbâsî hilâfetini yıkma girişimlerini gizleme ihtiyacı duymamışlardır.⁴¹⁷ Büveyhilerin Bağdat'ı ele geçirek Abbâsî Halifesini göz hapsinde tutmaları ve hutbeyi Fâtımî

⁴⁰⁹ Azimli, Mehmet. "İlk Şîh Halife Ubeydullah El-Mehdî ve Fâtımî Halifeliği Üzerine Bazı Değerlendirmeler". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C.VII, S.1, (2005): 59-73.

⁴¹⁰ Aydın Çelik, *Fâtımîler Devleti Tarihi*: (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), 86.

⁴¹¹ Cengiz Tomar, "Mısır", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 29, s. 560; Ahmet Ağırakça, "İhşidîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 21, s. 551.

⁴¹² Yüce, Nuri. "Mısır'da Türk Dili ve Kültürünün İlk İzleri". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, S. 41, 2009: 91-106; Alican, Mustafa. "Fâtımî Hlifesi El Mustansır Billah Döneminde Mısırdaki Yaşanan SosyoEkonomik ve Siyasi Buhran Üzerine Bir İnceleme". *Tarih Dergisi*. S.59 (2014):1-26.

⁴¹³ Kırkız, Mustafa. "El-Ezher Özelinde Klasik ve Modern Eğitim". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 14, S. 1, (2014): 167-189.

⁴¹⁴ Kuşçu, Ayşe D. "Büyük Selçuklu Devletinin Suriye, Filistin ve Mısır Politikasına Dair Bazı Tespitler". *Türkiyat Araştırmaları dergisi*, S. 27, (2010): 638-664.

⁴¹⁵ Çelik, *Fâtımîler Devleti Tarihi*, 183.

⁴¹⁶ A.g.e., 189.

⁴¹⁷ Kaya, Selim. "Büyük Selçuklular Döneminde Bağdat". *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, S. 15, (2008): 1-16.

Halifesi adına okutmalarından dolayı⁴¹⁸ Abbâsî Halifesinin Selçuklulardan yardım talep etmesi üzerine Tuğrul Bey, Bağdat'a girerek Büveyhoğulları Devletine son vermiştir.⁴¹⁹ Tuğrul Bey'den sonra da Selçuklular Abbâsî Halifeliğini korumaya devam ederek Suriye ve ardından Filistin topraklarına akınlar düzenlemişlerdir.⁴²⁰ Bölgeyle ilgilenen Selçukluların bölgedeki etkin ve önemli komutanı Atsız 1071 yılında Suriye ve Filistin'de hâkimiyet kurmasına rağmen Mısır'ı ele geçirememiştir.⁴²¹ Atsız'dan sonra bölgenin idaresi Tutuş'a geçince Kudüs'ün yönetimi Artuk Bey'e verilmiştir. Artuk Bey'in vefatı üzerine oğulları İlğazi ve Sökmen Kudüs'ü yönetmiş, Selçuklu beylerinin arasındaki mücadelelerden istifade eden Fâtımî veziri ve başkumandanı Efdal bin Bedr el-Cemâlî Kudüs'ü kuşatarak Temmuz 1098'de ele geçirmiştir.⁴²² Selçukluların Antakya Emîri Yağısıyan, şehri Fâtımîler'den almak için Kudüs üzerine yürüdüyse de başarı sağlayamamış,⁴²³ beyler arasında mücadelelerin yaşandığı bir sırada Fâtımîler'le de mücadele eden Selçuklular bir taraftan başlayan Haçlı Seferlerine karşı koymaya çalışmışlarsa da başarılı olamamışlardır.

⁴¹⁸ Güner, Ahmet. "Mâverdi'nin Hilâfet Kuramının Tarihsel Arkaplanına Bir Bakış (II)". *D. E. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 17, (2003): 227-252.

⁴¹⁹ Kaya, Selim. "Büyük Selçuklular Döneminde Bağdat". *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, S. 15, (2008): 1-16.

⁴²⁰ Kuşçu, Ayşe D. "Büyük Selçuklu Devletinin Suriye, Filistin ve Mısır Politikasına Dair Bazı Tespitler". *Türkiyat Araştırmaları dergisi*, S. 27, (2010): 638-664.

⁴²¹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, çev. Ahmet Ağırakça vd. (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2016), C. 8, s. 259; Kuşçu, Ayşe D. "Büyük Selçuklu Devletinin Suriye, Filistin ve Mısır Politikasına Dair Bazı Tespitler". *Türkiyat Araştırmaları dergisi*, S. 27, (2010): 638-664.

⁴²² Casim Avcı, "Kudüs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 26, s 329.

المقريزي، إلتقي الدين أحمد بن علي بن عبد القادر. *المواعظ والاعتبار في نكر الخطط والآثار*. لندن: مؤسسة الفرقان للتراث الإسلامي مركز دراسات المخطوطات الإسلامية، ٢٠١٣، ١٩٨/٢.

⁴²³ Casim Avcı, "Kudüs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 26, s 329.

4.4.4.Fâtımî Devleti'nin Çöküş Dönemi Olayları

Fâtımî Halifesi Mustansır Billah döneminde yaşanan ve Arslan el Besasiri'nin Bağdat'ı işgal ederek hutbeyi Fâtımî halifesi adına okutması⁴²⁴ gerek Abbâsî gerek Fâtımîler adına en kritik süreç olarak kabul edilebilir. Bu süreçte Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in müdahalesi ile Abbâsî hilâfet makamı yok olmaktan kurtarılmıştır. Büyük Selçuklular Tuğrul Bey'den sonra da Fâtımîler'le mücadeleye devam ederek Irak, Suriye ve Filistin topraklarında hâkimiyet kurmuşlardır. Selçuklular, ele geçirdikleri bölgelerden Filistin topraklarında bir takım kayıplar yaşamış olsalar da genel olarak diğer bölgelerde hâkimiyeti ellerinde tutmayı başarmışlardır.

Fâtımî düşüncesi ve devletine karşı yürütülen siyasi ve askeri mücadelelerin yanında âlimler de aktif rol almışlardır. Kurumsal manada âlimlerin çalışabilmelerini sağlamak adına Selçuklular döneminde dünya eğitim tarihi açısından önemli bir adım olarak görülmesi gereken Nizamiye Medreseleri kurulmuştur. Selçuklu veziri Nizamulmülk tarafından kurularak, gelecekte varlıklarını sürdürebilmeleri için medreselere vakıflar oluşturulmuş, böylelikle Şiî Bâtını düşüncesine karşı ilmi alanda da mücadele başlatılmıştır. Kuzey Afrika'da Fâtımî Devleti'nin varlığına ilk büyük darbe, Allame Ebu'l Hasan ez-Zeccalin yetiştirdiği Emir Muiz Bâdis es-Sanhaci eliyle vurulmuştur. Ehli Sünnet düşüncesi üzere yetiştirilen Muiz, ordu ve devlet teşkilatında güçlendikten sonra hicri 405 yılında kimliğini ortaya koyarak hicri 406 yılında Afrika'ya hâkim olmuş ve buradaki Fâtımî düşüncesine son vermiştir. Emir Muiz Bâdis es-Sanhaci, Fâtımî Halifesi Mustansır'ın tehditlerine aldırmayarak Abbâsî halifesi Kaim Biemrillah adına hutbe okutmuştur.⁴²⁵ Maliki mezhebini devletin resmi mezhebi yaparak Abbâsî halifesine bağlılığını ilân etmiş ve Fâtımîler'e ait bayrak para ve benzeri alâmetleri kaldırıp⁴²⁶ yerine Abbâsîler'e ait

⁴²⁴ المقريري, لتقي الدين أحمد بن علي بن عبد القادر. المواعظ والاعتبار في نكر الخطط والآثار. لندن: مؤسسة الفرقان للتراث الإسلامي مركز دراسات المخطوطات الإسلامية، ٢٠١٣، ٢/١٩٦.

⁴²⁵ Ali Muhammed Sallabi, *Selahaddin Eyyubi ve Kudüsün Yeniden Fethi*, çev. Şerafettin Şenaslan (İstanbul: Ravza Yayınları, 2016), 166.

⁴²⁶ قلنجي، قديري. صلاح الدين الأيوبي قصة الصراع بين الشرق والغرب خلال القرنين الثاني عشر والثالث عشر للميلاد. بيروت: شركة المطبوعات للتوزيع والنشر، ١٩٩٢، ص. ٢١٠.

alâmetleri yerleştirmiştir.⁴²⁷ Böylelikle Büyük Selçuklulardan yedikleri darbe ile doğudaki topraklarının önemli bir kısmını kaybeden Fâtımîler, Emir Muiz Bâdis es-Sanhaci eliyle de batıda önemli bir darbe yiyerek Kuzey Afrika'nın önemli bir kısmını kaybetmişlerdir.

4.4.4.1.Haçlı Saldırılarının Fâtımî Devleti'ne Etkisi

Kudüs istikametinde Selçuklu sınırlarını geçen Haçlılar, Fâtımîlerin elinde bulunan Suriye, Lübnan ve Filistin bölgelerini de ele geçirmişlerdir. Haçlılara karşı duramayan Fâtımîler, 1098'de Selçuklulardan aldıkları Kudüs'ü savunamamış, 15 Temmuz 1099'da vezir İftiharuddevle'nin şehri teslim etmesiyle İslâm dünyası için dini önemi fevkelade yüksek olan Kudüs şehri, Haçlılar tarafından işgal edilmiştir.⁴²⁸ Büyük toprak kaybına uğrayan ve Kudüs'ü savunamayarak manevi manada ciddi bir prestij kaybı yaşayan Fâtımîler, hükmettikleri geniş coğrafyanın kuzey ve doğuda kalan kısımlarının tamamını kaybederek Mısır'a sıkışmışlardır. Fâtımîler'in haçlı saldırıları karşısında ne denli sarsıldıkları yaşadıkları toprak kayıplarından anlaşılmaktadır.

Haçlıların Ortadoğu bölgesine geldiği sırada Fâtımîler'in kudretli veziri Efdal Bin Bedrül Cemali haçlılarla mücadele etmişse de pek başarılı olamamıştır.⁴²⁹ Fâtımîler'in son kudretli veziri olan Efdal bin Bedrülcemali'den sonra vezirler arasında siyasi çekişmeler başlamış ve vezirlik müessesesi bir nevi siyasi yarış arenasına dönüşmüştür.⁴³⁰ Vezirlik makamında yaşanan mücadeleler bir türlü

⁴²⁷ Ali Muhammed Sallabi, *Selahaddin Eyyubi ve Kudüsün Yeniden Fethi*, çev. Şerafettin Şenaslan (İstanbul: Ravza Yayınları, 2016), 167.

⁴²⁸ Aydın Çelik, *Fâtımîler Devleti Tarihi*:(Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), 390, 391; Yazılıtaş, Nihat. "Fâtımî Ordusunu Meydana Getiren Etnik Unsurlar." *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 18, (2005): 189-210.

⁴²⁹ Doğdu, Yunus Emre. "El Efdal Bin Bedr'ül Cemali Ve Ortadoğu Siyasetine Etkisi". *Journal of History and Future*, C.1, S.1, (2015): 71-77.

⁴³⁰ Kök, Bahattin. "Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi". *Nuruddin Mahmud'un Mısır'ı ele geçirmesi ve Fatimilerin yıkılışı*, S. 9, 1990: 165-187.

sonlandırılmamış ve devletin siyaseten istikrarsızlaşarak zafiyete düşmesine sebep olmuştur.⁴³¹

Nitekim son Fâtımî veziri Şaver, memleketinden kaçarak Nureddin Mahmut Zengî'den yardım istemiş, kendisinin tekrar vezirlik makamına getirilmesi şartıyla Nureddin'e yardım edeceğini ve Nureddin'in ordusunun masrafını karşılayacağı gibi Mısır'ın gelirlerinin bir kısmını vergi olarak ödeyeceğini vadedince; Nureddin önemli emirlerinden Eseduddin'i seçkin bir orduyla göndererek Mısır'a müdahale etmiştir.⁴³² Bu askeri müdahale neticesinde Fâtımî veziri Dırgam öldürülmüş Mayıs 1164'te Vezir Şaver görevine geldiği halde sözünde durmayarak Eseduddin'e karşı haçlılardan yardım talep etmiştir.⁴³³ 13 Kasım 1164 günü Suriye'ye dönen Eseduddin, Mısır'ın Haçlı işgaline maruz kalabileceğini ifade ederek ve bu konuda Nureddin'i teşvik ederek Nureddin'in tekrar Mısır'a ordu göndermesini sağlamış ve Kahire'yi muhtemel bir Haçlı istilasına karşı ele geçirmeyi tercih etmiştir.⁴³⁴ Eseduddin Mısır'a ikinci defa giderek Haçlı ve Fâtımîler'le yaşanan şiddetli savaşlardan sonra yapılan anlaşma üzerine geri dönmüş ve ordusu 5 Eylül 1167 günü Dımaşk'a ulaşmıştır.⁴³⁵ Haçlıların beklenmedik bir sırada Mısır'a saldırmaları ve durumun Fâtımîler açısından umutsuz olması üzerine Fâtımî Halifesi el-Âdîd Nureddin'e mektup göndererek Nureddin'den yardım talep etmiştir.⁴³⁶ Nureddin'in Mısır'a üçüncü kez gönderdiği ordunun 8 Ocak 1169 günü Kahire'ye ulaşarak

⁴³¹ Kök, Bahattin. "Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi". *Nuruddin Mahmud'un Mısır'ı ele geçirmesi ve Fatimilerin yıkılışı*, S. 9, 1990: 165-187.

⁴³² Aydın Çelik, *Fâtımîler Devleti Tarihi*:(Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), 419.

⁴³³ Çelik, *Fâtımîler Devleti Tarihi*, 420.

⁴³⁴ Kök, *Nuruddin Mahmud'un Mısır'ı ele geçirmesi ve Fâtımîlerin yıkılışı*, 165-187.

⁴³⁵ A.g.m.

⁴³⁶ Aydın Çelik, *Fâtımîler Devleti Tarihi*:(Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018),428; Kök, Bahattin. "Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi". *Nuruddin Mahmud'un Mısır'ı ele geçirmesi ve Fâtımîlerin yıkılışı*, S. 9, 1990: 165-187; Oflaz, Abdülhalim. "Eyyübî Ailesinin İlk Dönem Tarihleri". *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 7, (2016): 37-60.

Mısır'da hâkimiyeti ele geçirmesi üzerine,⁴³⁷ Fâtımî halifesi el-Âdîd, vezir Şaver'i yaptıklarından dolayı 18 Ocak 1169'da idam ettirmiştir.⁴³⁸ Nureddin'in Mısır'a gönderdiği ordunun komutanı ve Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin amcası Eseduddin Şirkuh, Şaver'in idamından sonra Halife el-Âdîd tarafından kendisine el-Melikü'l-Mansûr lakabı verilerek vezirlik makamına getirilmiştir.⁴³⁹ Vezirlik makamına getirildikten iki ay beş gün sonra vefat eden Eseduddin Şirkuh'un yerine, Fâtımî vezirlik makamına el-Melikü'n-Nâsır ünvanı ile Selâhaddîn-i Eyyûbî getirilmiştir.⁴⁴⁰ Nureddin'e bağlı olan Selahaddin'in vezir olmasıyla Fâtımî Devleti'nin en önemli makamlarından biri olan vezirlik Nureddin'e bağlı olmuş ve deyim yerindeyse Fâtımî Devleti siyaseten bağımsızlığını yitirmiştir.

⁴³⁷ Aydın Çelik, *Fâtımîler Devleti Tarihi*:(Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), 429; Kök, Bahattin. "Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi". *Nuruddin Mahmud'un Mısır'ı ele geçirmesi ve Fâtımîlerin yıkılışı*, S. 9, 1990: 165-187.

⁴³⁸ Aydın Çelik, *Fâtımîler Devleti Tarihi*:(Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), 430; Oflaz, Abdülhalim. "Eyyûbî Ailesinin İlk Dönem Tarihleri". *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 7, (2016): 37-60; Kök, Bahattin. "Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi". *Nuruddin Mahmud'un Mısır'ı ele geçirmesi ve Fâtımîlerin yıkılışı*, S. 9, 1990: 165-187.

⁴³⁹ Aydın Çelik, *Fâtımîler Devleti Tarihi*:(Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), 430; Oflaz, Abdülhalim. "Eyyûbî Ailesinin İlk Dönem Tarihleri". *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 7, (2016): 37-60; Kök, Bahattin. "Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi". *Nuruddin Mahmud'un Mısır'ı ele geçirmesi ve Fâtımîlerin yıkılışı*, S. 9, 1990: 165-187; Cemal Toksoy, ve Fatma Toksoy, *Şarkın En Sevgili Sultanı Selahaddin Eyyubi*. 1 bs. (İstanbul: Şule Yayınları, 2015), 82.

⁴⁴⁰ Aydın Çelik, *Fâtımîler Devleti Tarihi*:(Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), s. 430; Oflaz, Abdülhalim. "Eyyûbî Ailesinin İlk Dönem Tarihleri". *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 7, (2016): 37-60; Cemal Toksoy, ve Fatma Toksoy, *Şarkın En Sevgili Sultanı Selahaddin Eyyubi*. 1 bs. (İstanbul: Şule Yayınları, 2015), 84.

BEŞİNCİ BÖLÜM

MÜSLÜMAN DEVLETLERİN GENEL DURUMU

5.1.Müslüman Devletlerin Haçlılara Karşı Tutumları

Haçlıların bölgeye yerleşmesiyle kısmen de olsa Sünni devletlerin birbirlerine olan düşmanlık ve mücadeleleri azalmış, hatta yer yer düşmanlıklar yerini ittifaka bırakmıştır. Başta mezhepsel bir ayrışımından dolayı, Abbâsî hilâfetini koruma refleksiyle yaşanan mücadele, haçlıların İslâm coğrafyasının bir kısmını işgaliyle kesin bir şekilde kamplara veya taraflara ayrışılarak farklı bir boyut kazanmıştır. Fâtımî ve Sünni devletlerin arasında hilâfet odaklı eskiden beri süregelen düşmanlık, haçlıların bölgeye gelişiyle yeni bir boyut kazanmıştır. Hilâfet merkezli olan Fâtımî-Abbâsî rekabetine, Fâtımîler'in Haçlılarla birlikte hareket etmeleri, Fâtımîler'e karşı mücadelede yeni ve önemli bir gerekçe olarak görülmüştür.

Haçlılara karşı Müslüman devletlerin başlangıçta dağınık bir şekilde mücadele etme tavrı, süreç içerisinde birlikte hareket etmeye yönelik adımlar atılarak haçlıların düşman telâkki edilmesiyle sonuçlanmıştır. İlk etapta haçlıları ciddiye almayan veya haçlılara karşı birleş(e)meyen Müslüman devlet ve emirler büyük bir bedel ödemek zorunda kalmışlardır. Haçlıların İslâm dünyasında önemli bir bölgeyi işgal etmesiyle geç de olsa tehlikenin farkına varan İslâm dünyası, daha büyük zararlara uğramamak adına daha sorumlu davranma yolunu tercih etmiştir. Harici düşman gözüyle baktıkları haçlılara karşı neredeyse bölgedeki tüm emir ve devletler bazen tek başlarına bazen birlikte hareket ederek mücadeleye girişmişlerdir.

Ortak düşman olarak görülen haçlılarla mücadele, haçlıların bulunduğu yerlerde neredeyse kesintisiz ve sürekli devam etmiştir. Antakya, haçlılarının liderlerinin peş peşe farklı Müslüman yöneticiler tarafından savaş meydanlarında öldürülmeleri veya esir edilmeleri konuya dair önemli bir örnek olarak görülmelidir. Bölgedeki birçok siyasi hareket veya askeri harekât haçlıların varlığı ve haçlıların düşman olduğu düşüncesi üzerine şekillenmiştir. Bu duruma en iyi örneklerden birisi; 1104 yılı Harran Savaşı, bir diğeri ise savaş meydanında karşı karşıya gelen Müslüman devletlerin savaştan vazgeçmeleri konusudur. Aralarının açık olmasına rağmen Musul Emîri Çökürmüş ile Artukoğlu Sökmen Urfa haçlı kontluğuna karşı birlikte

hareket ederek 1104 yılında Harran Savaşı'yla Urfa Haçlı Kontu Boudouin du Bourg ile Telbaşir Senyörü Joscelin'i esir almayı başarmışlardır.⁴⁴¹ Bu durum, Müslüman yöneticilerin ihtilâf döneminde bile ortak düşman diye telakki ettikleri haçlılara karşı yer yer birlikte hareket etme başarılarına önemli bir örnektir. Nureddin Mahmut Zengî ve yanındaki beyler, Kayseri'de Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan'la savaş meydanında karşılaştıkları halde din adamları ve âlimlerin yoğun çabası üzerine savaştan vazgeçmişlerdir.⁴⁴² Âlimlerin, Müslümanlar arasında cereyan edecek bir savaşın, Müslümanların can kaybından ve haçlılara fayda sağlamaktan başka bir işe yaramayacağı telkini karşılık bulmuştur.⁴⁴³ Savaş meydanında karşılaşan iki Müslüman ordunun haçlılara karşı zayıf düşmemek adına savaştan vazgeçmeleri asıl düşman olarak haçlıların kabul edildiği ve haçlılara karşı İslâm dünyasının hassasiyetini göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Ulemanın çabalarıyla karşı karşıya gelmiş iki ordunun savaştan vazgeçmesi, bir yandan ulemanın o günün şartlarında saygınlığına işaret ederken diğer yandan dini temsil konumunda bulunan ulemanın, başka bir dine mensup olan istilacı haçlıları hedef göstermesi açısından anlamlıdır. Dini saiklerle Avrupa'dan hareket edip İslâm dünyasının bazı yerlerini işgal eden haçlılara karşı dini Saiklerle hareket etmek gayet tabii ve normal karşılanmalıdır. Bu ayrıntılar dikkate alındığında zaman içerisinde Müslüman emir ve beylerin haçlılara karşı mücadele konusunda daha hassas davrandıkları görülmektedir. Bölgede yaşayan gayri müslimlere haçlılar gibi bakılmadığı gerçeği ayrıca ve özellikle göz ardı edilmemelidir. Haçlılara karşı dini reflekslerle hareket eden Müslüman emir ve devletlerin, dini manada en yüksek makam olan hilâfeti hedef alan ve haçlılarla birlikte hareket etmekten çekinmeyen Fâtımîler'le mücadele etmeleri anlaşılabilir bir durumdur.

⁴⁴¹ Ceran, İsmail. "Osmanlı Dönemine Kadar Türk-Fransız İlişkileri ve Haçlı Seferleri". *The Journal of Academic Social Science Studies*, C.6, S.4, (2013): 191-228.

⁴⁴² Abdülkerim Özaydın, "Kılıçarslan II", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 25, s. 400.

⁴⁴³ Halil Arslan, "II.Kılıçarslanın Çocukları Arasındaki Mücadeleler ve Bu Mücadelelerin Neticeleri". (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. T.C. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008), 1-119.

Müslüman devletler, haçlılara karşı buldukları bölgelerde çok yönlü ve neredeyse kesintisiz bir mücadele başlatmışlardır. İslâm dünyasında, Anadolu Selçukluları ile Danişmentliler; Anadolu ve Anadolu'nun güneyinde, Harput Artukluları Belek bin Behrâm'ın önderliğinde Menbiç ve Haleb'e kadar uzanan bölgede haçlılarla mücadele etmişlerdir. Bunun yanında Mardin Artukluları, Urfa ile Antakya Haçlılarına karşı mücadele yürütmüş; Çökürmüş ile başlayan Musul Atabeki İmâduddin Zengî'nin sürdürdüğü ve Nureddin'le devam eden haçlılara karşı çok yönlü bir mücadele yaşanmıştır. Bu mücadeleler ile haçlılara karşı ciddi bir kazanım elde edildiği gibi, yenilmez zannedilen haçlıların yenilebileceği umudunun İslam dünyasında yeşermesi de sağlanmıştır.

5.2.Haçlılarla Mücadeleye Örnekler

Haçlılar Anadolu'ya girdiklerinde, Anadolu Selçuklu Devleti'nin başında Süleyman Şah'ın oğlu I. Kılıçaslan bulunmaktaydı. Haçlılar büyük ordularla hareket etmiş, Anadolu'nun batı kısmı ve Anadolu'daki ilk Türk başkenti İznik'in kaybına sebep olmuşlardır. İlk haçlı seferi; hem Müslümanlar hem de Türkler adına hüsrana ve yenilgiye, haçlılar adına ise kazanım ve zaferlerle sonuçlanmıştır. Ancak bu yenilgi ve kayıplar; hem Türk hem İslâm dünyasına haçlılara karşı birlikte ve daha tedbirli davranılması gereğini hatırlatmıştır.

5.3.Büyük Selçuklular

Dandanakan Savaşı'nın akabinde halifeye fetihname gönderen Tuğrul Bey, Abbâsî Devleti'nin Selçuklu himayesine girmesinin faydalı olacağı imasında bulunmuştur.⁴⁴⁴ Selçuklular, Abbâsî Halifeliğini koruyarak Abbâsî hilâfetini himaye etmişlerdir. Selçukluların Abbâsî hilâfetinden yana taraf tutarak Abbâsî hilâfetini himaye etmeleri, Fâtımî - Selçuklu mücadelesinin en büyük sebebini teşkil etmiş ve bu mücadele, haçlıların bölgeye geleceği zamana kadar devam etmiştir.⁴⁴⁵ Bu bağlamda Suriye ve Kudüs civarındaki mücadele, Selçuklularla Fâtımîler arasında cereyan etmiş; Antakya'yı haçlı ordularına karşı savunan Selçuklulara karşı Fâtımîler,

⁴⁴⁴ Ayan, Ergin. "Büyük Selçuklu Devletinin Temelleri Atılırken Siyasi Meşruiyet Süreci".

ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, C. 3, S. 5, (2012): 17-37.

⁴⁴⁵ Aydın Çelik, *Fâtımîler Devleti Tarihi*:(Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), 329.

haçlılarla ittifak etme yolunu tercih etmişlerdir.⁴⁴⁶ Antakya kuşatması sırasında Büyük Selçuklu Sultanı Berkıyaruk, Kürboğa komutasında bir birlik göndererek Antakya'yı haçlılardan korumaya çalışmışsa da Kürboğa ve beyler arasındaki ihtilaf, yenilmek üzere olan haçlılara zafer kazandırmıştır.⁴⁴⁷ Bölgedeki bey, emir veya atabeklerin birer Büyük Selçuklu tabisi olması, haçlılarla mücadelede Büyük Selçuklular'ın ne denli büyük bir rol icra ettiklerini göstermektedir; çünkü bey, emir veya atabeklerin kazanım ve kayıpları büyük ölçüde Büyük Selçuklu Devleti'nin kazanım ve kaybı olarak görülmektedir.

5.4.Artuklular

Musul Valisi Çökürmüş ile Artukoğlu Sökmen'in birlikte Urfa Haçlılarına karşı yaptıkları savaşta, Urfa Haçlı Kontu II. Baudouin 1104 yılında esir alınmıştır.⁴⁴⁸ Mardin Artuklularının haçlılarla aralarında cereyan eden en önemli savaşlardan birisi de 1119 yılında Antakya Krallığı ile Tel İfrin'de yapılan savaştır. Mardin Artuklu Beyi Necmeddin İlgazi 28 Haziran 1119'da, Tel İfrin'de Antakya Haçlılarıyla yapılan ve Kanlı Meydan Muharebesi olarak tarihe geçen savaşta Antakya Haçlılarını büyük bir yenilgiye uğratmış ve Antakya Haçlılarının idarecisi Roger de Salerne savaş meydanında öldürülmüştür.⁴⁴⁹

Artukoğullarının Harput Emiri Belek bin Behrâm 1100 yılında Urfa Haçlılarını yenilgiye uğratmış, ancak Belek 1101 yılında Urfa Haçlılarına karşı savaşta yenilgiye uğradığı halde⁴⁵⁰ mücadele azmini yitirmemiştir. 13 Eylül 1122'de Haçlılarla mücadele eden Belek, Urfa Haçlı Kontu Joscelin de Courtenay ile Birecik Senyörü Galeran du Puiset'i Serüc yakınlarında mağlûp ve esir etmiştir. Esir ettiği iki haçlı

⁴⁴⁶ Serkan Özer, "Selahaddin Eyyubi ve Haçlılar". (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. T. C. Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010), 15.

⁴⁴⁷ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, çev. Ahmet Ağırakça vd. (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2016), C. 8, s. 413; Amin Maalof, *Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay (İstanbul: Telos Yayıncılık, 1998), 12, s. 60.

⁴⁴⁸ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, çev. Ahmet Ağırakça vd. (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2016), C. 8, s. 485.

⁴⁴⁹ A.g.e., 617.

⁴⁵⁰ Coşkun Alptekin, "Belek b. Behrâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 5, s. 402.

liderini Harput'a göndererek hapsediren⁴⁵¹ Belek, 18 Nisan 1123'te Kudüs Kralı Baudouin'i esir almayı başarmış ve İslam aleminde takdirle karşılanan bu muzafferiyeti üzerine kendisine, gazi ünvanı verilmiştir.⁴⁵² 5 Mayıs 1124 tarihinde Menbiç yakınlarında bir haçlı ordusunu yenilgiye uğratan Belek, haçlılara karşı kendisinden yardım isteyen ve doğu Akdeniz'de Müslümanların elinde kalan tek yer olan Sur'a yardım için hareket etmeden önce Halep yakınlarında Münbiç Kalesi önünde 6 Mayıs 1124 tarihinde kaleden atılan bir okla şehit edilmiştir.⁴⁵³

5.5.Danişmendliler

Danişmendliler, haçlılara karşı Anadolu Selçukluları ile birlikte hareket etmişlerdir. 1098'de haçlıların ele geçirdiği Antakya'nın haçlı yöneticisi olan Bohemund, Danişmendli Beyi Melik Gazi Ahmet tarafından Ağustos 1100'de esir edilmiştir. 1101 yılında haçlıları, Merzifon yakınlarında büyük bir yenilgiye uğratan Kılıçaslan'ın yanında, Halep Selçuklu Meliki Rıdvan, Harran Emiri Karaca, Artuklu Beyi Belek b. Behrâm'ın kuvvetleriyle Danişmendli Beyi ve kuvvetleri de yer almışlardır.⁴⁵⁴ 1119'da Antakya, haçlılarının lideri Roger de Salerne Mardin Artukluları ile savaşırken savaş meydanında ölmüş ve yerine Bohemund'un oğlu II. Bohemund geçmiştir. Kudüs Haçlı Kralı II Baudouin'in kızı Alice ile evlenen

⁴⁵¹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, çev. Ahmet Ağırakça vd. (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2016), C. 9, s. 24; Erdem, İlhan. "Haçlılar ile Mücadelede Menbiç ve Emir Belek". *TAD*, C.37, S64, (2018): 191-204.

⁴⁵² Erdem, İlhan. "Haçlılar ile Mücadelede Menbiç ve Emir Belek". *TAD*, C.37, S64, (2018): 191-204.

⁴⁵³ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, çev. Ahmet Ağırakça vd. (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2016), C. 9, s. 43; Coşkun Alptekin, "Belek b. Behrâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 5, s. 403; Çelik, Aydın, vd., "İlk İslam Fetihlerinden Beylikler Dönemine Harput", *Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu*, Elazığ: Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi, 23-25 Mayıs 2013. 545-560.

⁴⁵⁴ Işın Demirkent, "Kılıçaslan I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 25, s. 397-398.

Antakya Haçlı Kontu II. Bohemund'un hakimiyeti, 1130'da Danişmendlilerle yaptığı savaşta ölmesiyle son bulmuştur.⁴⁵⁵

5.6. Anadolu Selçukluları

Anadolu Selçuklu Devleti I. Kılıçaslan döneminde I. Haçlı seferine karşı mücadele etmiştir. Bu dönemde başkent İznik'in kaybına rağmen Haçlılara karşı mücadelede önemli zaferler de kazanılmıştır. Haçlı ordularından biri Ereğli, bir diğeri Amasya Merzifon'da yenilgiye uğratılmıştır. Haçlılar, I.Kılıçaslan'ın oğlu Mesut ve Mesut'un oğlu II. Kılıçaslan döneminde, geçiş güzergâhı olarak kullandıkları Anadolu coğrafyasını aldıkları yenilgilerden dolayı kullanmaktan vaz geçmek zorunda kalmışlardır.

5.7. Zengîler

Selçuklu Sultanı Melikşah'ın sadık arkadaşı ve Selçukluların başarılı devlet adamlarından Kasımuddevle Ebu Said Aksungur'un⁴⁵⁶ oğlu ve Musul Atabeki Zengî'nin haçlılarla mücadelesi, İslam dünyası için dönüm noktası olmuştur. Selçuklu devlet adamı ve komutanı Kasımuddevle Aksungur'un oğlu İmâdüddin Zengî'nin⁴⁵⁷ 1127 yılında Musul valiliğine tayin edilmesiyle ileride kurulacak Zengî Devleti'nin temeli kabul edilen Musul Atabekliği kurulmuştur.⁴⁵⁸ İmâdüddin Zengî, cesareti, yiğitliği, dirayetli bir şahsiyet olarak iyi bir yönetici olacağı ve haçlılara karşı mücadele sergileyebileceği inancı üzerine 1127 yılı Ramazan ayında Selçuklu

⁴⁵⁵ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, çev. Ahmet Ağrakça vd. (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2016), C. 9, s. 80; Altan, Ebru. "Anadolu'da Haçlılara Karşı Savaş (1097-1190)". *Tarih Dergisi*. S.47 (2009): 75-104; Işın Demirkent, "Haçlılar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 14, s. 531.

⁴⁵⁶ Ali Muhammed Sallabi, *Zengiler Dönemi*, çev. Turgut Akyüz (İstanbul: Ravza Yayınları, 2014), 29.

⁴⁵⁷ Gürbüz, Osman. "XII. Yüzyıl İslam Dünyasında Örnek Bir Yönetici: İmadeddin Zengi". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 38, (2012): 52-66.

⁴⁵⁸ Sallabi, *Zengiler Dönemi*, 46-51.

Sultanı Mahmut bin Muhammed Tapar tarafından oğluna Atabek olarak Musul valiliğine getirilmiştir.⁴⁵⁹

Selçuklu Atabeklerinden Zengîler, Haçlılara karşı mücadelede önemli bir rol üstlenmişlerdir. Haçlıların, İslâm dünyasında aldıkları ilk büyük ve şok edici hüsrân şüphesiz Urfa Haçlı Kontluğunun ortadan kaldırılmasıdır. Kasımuğevle Aksungur'un oğlu Selçuklu Atabegi İmâduddin Zengî 1144 yılında Urfa Haçlı Kontluğunu ortadan kaldırarak⁴⁶⁰ Haçlılara büyük bir darbe indirmiştir. 14 Eylül 1146'da Caber Kalesi'ni kuşattığı bir sırada Yarınkuş adındaki bir köle tarafından suikastle şehit edilince⁴⁶¹ yerine oğlu Nureddin Mahmut geçmiştir. İmâduddin'in oğulları arasında kısa süreli bir mücadele başladığı halde Nureddin'in önerisiyle devletin doğu bölgesi, kardeşi Seyfeddin Gazi; batı kısmı ise Nureddin'de kalacak şekilde taksim edilmiştir.⁴⁶²

Selçuklu komutanlarından Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin babası Necmeddin Eyyûb ve amcası Eseduddin Şirkuh Baalbek'te buldukları sırada Nureddin'in Halep Dımaşk ve etrafına sahip olmasına yardımcı olmuş ve Nureddin'in emrine girerek önemli emîrlerinden olmuşlardır.⁴⁶³ İyi bir dini eğitim alan ve babası İmâduddin gibi savaşçı

⁴⁵⁹ Ali Muhammed Sallabi, *Zengiler Dönemi*, çev. Turgut Akyüz (İstanbul: Ravza Yayınları, 2014), 51; Gürbüz, Osman. "XII. Yüzyıl İslam Dünyasında Örnek Bir Yönetici: İmadeddin Zengi". *Atatük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 38, (2012): 52-66.

⁴⁶⁰ Gürbüz, Osman. "XII. Yüzyıl İslam Dünyasında Örnek Bir Yönetici: İmadeddin Zengi". *Atatük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 38, (2012): 52-66.

⁴⁶¹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, çev. Ahmet Ağırakça vd. (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2016), C. 9, s. 181.

⁴⁶² Uykur, Ramazan. "Musul Zengi Atabegi II. Seyfeddin Gazinin (565-576/1170-1180), Athena Betimli Sikkeleri". *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C. 9, S. 10, (2014): 1063-1074.

⁴⁶³ Ramazan Şeşen, *Selahaddin'den Baybars'a*, 1 bs. (İstanbul: İsar Vakfı, 2007), 9; Cemal Toksoy, ve Fatma Toksoy, *Şarkın En Sevgili Sultanı Selahaddin Eyyubi*. 1 bs. (İstanbul: Şule Yayınları, 2015), 63.

olan Nureddin, Haçlılara karşı ömür boyu sürecek bir mücadeleye girişerek⁴⁶⁴ haçlılarla mücadele ederken şehit olmayı arzuladığından dolayı şehit Nureddin Mahmud şeklinde anılmıştır.⁴⁶⁵

Nureddin, Suriye bölgesinin önemli şehri Dimaşk'ı ele geçirerek haçlılara karşı mücadelede önemli bir mevzi elde etmiştir. II. Joscelin'e karşı yaşadığı ağır mağlubiyete⁴⁶⁶ rağmen haçlılara karşı mücadele azmini yitirmemiş ve bir ömür haçlılara karşı mücadeleye devam etmiştir. Kudüs'ü fethetmek, bölünmüş İslâm hilâfetini birleştirmek suretiyle İslâm birliğini sağlamak ve İstanbul'u fethetmek şeklinde üç ideali bulunan Nureddin, vefatından önce Abbâsî halifesine gönderdiği mektupta; Kudüs ve İstanbul'un fetihlerinin yakın olduğunu bildirmiştir.⁴⁶⁷ Henüz fethedilmemiş ve haçlı işgalinde bulunan Kudüs şehrindeki Mescid-i Aksâ için bir minber inşa ettirmesi⁴⁶⁸ Kudüs'ü fethetme konusundaki kararlılığını göstermektedir.

Nureddin, babasının yolundan gitmiş ve haçlılarla mücadeleye devam etmiştir. Antakya Haçlılarının lideri Raimond 1149'da Nureddin ile yaptığı savaşta ölmüş,⁴⁶⁹ yerine geçen Renaud'un hâkimiyeti de 1161 yılında Nureddin'e esir düşmesiyle son

⁴⁶⁴ Tezcan, Selim, Mehmet Sadık Gür ve Alper Sarıbaş, "İsrail Tarih Kitaplarında Selçuklular Filistin Kudüs Hakimiyetleri ve Haçlı Seferleri İle Cihat Hareketinin Başlangıcındaki Rollerini". *FAD-Filistin Araştırmaları Dergisi*, S. 2, (2017): 101-133.

⁴⁶⁵ Ali Muhammed Sallabi, *Zengiler Dönemi*, çev. Turgut Akyüz (İstanbul: Ravza Yayınları, 2014), 202.

⁴⁶⁶ Ali Muhammed Sallabi, *Zengiler Dönemi*, çev. Turgut Akyüz (İstanbul: Ravza Yayınları, 2014), 420; Bahattin Kök, "Nüreddin Zengî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 33, s. 260.

⁴⁶⁷ Ali Muhammed Sallabi, *Selahaddin Eyyubi ve Kudüs'ün Yeniden Fethi*, çev. Şerafettin Şenaslan (İstanbul: Ravza Yayınları, 2016), 238; Mehmet Silay, *Ortadoğu Barışının Mimarı Selahaddin Eyyubi*, 2 bs. (İstanbul: Düşün, 2011), 31.

⁴⁶⁸ Oflaz, Abdülhalim. "Nüreddin Zengî'nin, Selahaddin Eyyûbi Eliyle Gerçekleşen Hayeller". *Journal of Islamic Jerusalem Studies*, C. 18, S. 3, (2018): 19-34; Necim, Raif. "İsrail İşgaline Rağmen Kudüs'te İslam Mimari Mirasının Korunması." *İslam Mimari Mirasını Koruma Konferansı Bildiriler Kitabı*, 22-26 Nisan 1985. (İstanbul: 1987): 473-479.

⁴⁶⁹ Sallabi, *Zengiler Dönemi*, 431.

bulmuştur.⁴⁷⁰ Nureddin Zengî, Halep'e saldırmak isteyen haçlıları Yağra'da ağır bir yenilgiye uğratmıştır.⁴⁷¹ Nureddin'in babası İmâduddin, II. Joscelin'in Urfa hâkimiyetine son vermiş, II. Joscelin'in liderliğindeki haçlılar Tel Başir merkez olmak üzere Fırat'ın batısında varlıklarını sürdürmeyi başarmış ve Nureddin'i ağır bir yenilgiye uğratmışlardır.⁴⁷² Ancak, Türkmenlerle anlaşılan Nureddin, babasının yenilgiye uğratıp Urfa'dan çıkardığı II. Joscelin'i 1150 yılında esir etmeyi başarmış; Joscelin'i ölünceye kadar Halep zindanlarında hapsederek Urfa Haçlı Kontluğunu ortadan kaldırmıştır.⁴⁷³ Nureddin, 1163 yılında haçlılara karşı ağır bir mağlûbiyet yaşadığı halde, Ağustos 1164'te Artah düzlüğünde Haçlıları mağlup ederek III. Bohemond, Trablus hâkimi III. Raymond, Grek Dükü Coloman ve Lusignanlı Hugh'u da esir etmeyi başarmıştır.⁴⁷⁴

⁴⁷⁰ Kütük, Ahmet. "Nureddin Mahmut Zengi'nin Kuzey Sınırdaki Hıristiyan Devletlerle ilişkisi". *Journal of Islamicjerusalem Studies*, 2018: 51-68.

⁴⁷¹ Ali Muhammed Sallabi, *Zengiler Dönemi*, çev. Turgut Akyüz (İstanbul: Ravza Yayınları, 2014), 431.

⁴⁷² Sallabi, *Zengiler Dönemi*, 429-430.

⁴⁷³ Bahattin Kök, "Nureddin Zengi, Mahmut", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 33, s. 260; Kütük, Ahmet. "Nureddin Mahmut Zengi'nin Kuzey Sınırdaki Hıristiyan Devletlerle ilişkisi". *Journal of Islamicjerusalem Studies*, 2018: 51-68.

⁴⁷⁴ Koparman, K. Yaşar. "Nureddin'in Faaliyeti". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S. 6, (1966): 505-520.

ALTINCI BÖLÜM

FÂTİMÎLERLE MÜCADELE SÜRECİ

6.1.Haçlılarla Mücadeleden Fâtımîler'le Mücadeleye

Bölgedeki Müslüman devlet ve emirlerin haçlılarla mücadelesi devam ederken, Kudüs'ü kurtarma isteği ve Fâtımîlerin, haçlılarla birlikte hareket etme potansiyeline sahip olmasından dolayı dikkatler önemli ölçüde Fâtımîlere çevrilmiştir. Fâtımî Devleti ile dini, siyasi ve stratejik gerekçelerle mücadele kaçınılmaz bir hal almıştır.

Nureddin Mahmut Zengî, Fâtımîler'in Ermeni asıllı son veziri olan Rüzûk b. Talâi devirip yerine geçen Şaver'in talebi üzerine,⁴⁷⁵ Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin amcası Eseduddin Şirkuh ve Selâhaddîn-i Eyyûbî'yi komutan olarak Mısır seferine göndermiştir.⁴⁷⁶ Mısır'a üç sefer düzenlenmiş, üçüncü seferde Mısır'da kalınarak Fâtımî hilâfeti sonlanana kadar vezirlik makamında önce Eseduddin, sonra Selahaddin bulunmuştur.

Nureddin, İslâm dünyasındaki bölünmüşlüğü sonlandırılması için, Mısır Fâtımî halifesinin veziri olan Selâhaddîn-i Eyyûbî'den hutbenin Abbâsî Halifesi adına okunmasını istemiştir.⁴⁷⁷ Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin bir takım çekincelerine rağmen bu konuda ısrarlı davranan Nureddin, Selâhaddîn-i Eyyûbî'ye bu emri yerine getirmesi yönünde mektup göndererek Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin hutbeyi Abbâsî Halifesi adına okutmasını sağlamıştır.⁴⁷⁸ Fâtımî Halifesi el-Âdid hayatta olduğu halde, hutbeyi Abbâsî hilâfeti adına okutması ve bu konuda ısrarcı davranması dikkate alındığında

⁴⁷⁵ Ertaş, Kasım. "Fâtımî Devleti'nin Yönetiminde Ermeni Vezirler ve Sosyal-Siyasi Hayattaki Roller". *Şirnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.8, S17, (2017): 64-84.

⁴⁷⁶ Aydın Çelik, *Fâtımîler Devleti Tarihi*: (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), 420.

⁴⁷⁷ A.g.e., 436.

⁴⁷⁸ A.g.e., 436.

Nureddin'in, Fâtımî Devleti'nin sonlanması sürecinde önemli bir rolünün olduğunu göstermektedir.

Nureddin'in üç idealinden biri olan İslâm birliğinin sağlanması için hilâfet makamındaki bölünmenin mutlaka ortadan kaldırılması gerekmektedir. Fâtımî Halifesi hayattayken hutbenin, Abbâsî Halifesi adına okunacağı yönünde aldığı ve uygulattığı kararlar Nureddin, dini liderlik makamı olan hilâfette İslâm birliğini tesis etmeyi başarmıştır.

İdeallerinden birisi de Kudüs'ü fethetmek olan Nureddin, Kudüs'ün fethi için İslâm birliğinin sağlanmasının gerekliliğinin farkına varmış ve Haçlılarla mücadelesinin en önemli safhasının İslâm birliğinin tesisinden geçtiğini anlamıştı. İslâm birliğinin tesisi için Fâtımî hilâfetinin sonlandırılması gereğini kaçınılmaz gören Nureddin, Fâtımî Halifesi el-Âdîd'in 1171 yılında ölümünden⁴⁷⁹ sonra 15 Mayıs 1174 tarihinde vefat etmiştir.⁴⁸⁰ Fâtımî Halifesi'nin vefatı sırasında Fâtımî Halifesi'nin veziri olan Selâhaddîn-i Eyyûbî, halifenin vefatından sonra da Nureddin'e bağlı kalmaya devam etmiş; Nureddin'in 1174 yılında vefatı üzerine Kahire'den Şam'a gelerek Nureddin'in yerine devletin başına geçmiştir.⁴⁸¹

6.2.Selâhaddîn-i Eyyûbî

a) Ailesi ve Soyu

1138 yılında Tikrit'te dünyaya gelen Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin babası Necmeddin Eyyûb'tur.⁴⁸² Soyu hakkında çok fazla tartışma yapılan Selâhaddîn-i Eyyûbî Azerbaycan'ın Duvin⁴⁸³ şehrinde bulunan Hezbani'lerden⁴⁸⁴ olan Selâhaddîn'in

⁴⁷⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, çev. Ahmet Ağırakça vd. (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2016), C. 9, s. 373; Aydın Çelik, *Fâtımîler Devleti Tarihi*:(Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), 436.

⁴⁸⁰ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, çev. Ahmet Ağırakça vd. (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2016), C. 9, s. 398.

⁴⁸¹ Ali Muhammed Sallabi, *Selahaddin Eyyubi ve Kudüsün Yeniden Fethi*, çev. Şerafettin Şenaslan (İstanbul: Ravza Yayınları, 2016), 464.

⁴⁸² Ramazan Şeşen, *Selahaddin'den Baybars'a*, 1 bs. (İstanbul: İsar Vakfı, 2007), 9.

⁴⁸³ A.g.e., 9.

babası Necmeddin Eyyûb, Irak'a göç etmiş ve Abbâsî vezirlerinden Bihruz tarafından Tikrit valiliğine tayin edilmiştir.⁴⁸⁵ Abbâsîler'le mücadele eden İmâduddin'e yardım ettikleri gerekçesiyle Tikrit'i terketmeleri istenen Eyyûbî ailesinin Tikrit'i terkedeceği gece, 1138 yılında Selâhaddin dünyaya gelmiştir.⁴⁸⁶ Annesi, Selçukluların Harim emiri Şihabeddin Mahmut ibn Tokuş el-Hariminin kız kardeşi Mesude Hatun,⁴⁸⁷ eşi İsmetü'd-in Âmine Hatun olan Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin⁴⁸⁸ ağabeyleri; Şahinşah, Turanşah küçük kardeşleri; Adil, Tuğtekin, Gökbörü⁴⁸⁹ kız kardeşleri; Rabia Hatun ile Sittü Şam Zümrüt Hatun'dur.⁴⁹⁰

b) Gençliği ve Eğitimi

Abbâsîler'le mücadele eden Selçuklu Atabek'i İmâduddin Zengî'ye, Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin babası Necmeddin'in, önemli ölçüde yardım ederek Dicle nehrini geçmesini sağlaması⁴⁹¹ üzerine Eyyûbî ve Zengîler arasında iyi bir dostluk kurulmuştur. İmâduddin Zengî, 1139'da Baalbek'i alınca çok sevdiği dostu Necmeddin Eyyûb'u yanında kardeşi Eseduddin Şirkuh varken Baalbek valiliğine

⁴⁸⁴ Ahmet Ağırakça, *Selahaddin Eyyubi ve Kudüsün Yeniden Fethi*: (İstanbul: Beyan, 1997), 12.

⁴⁸⁵ Ramazan Şeşen, *Selahaddin'den Baybars'a*, 1 bs. (İstanbul: İsar Vakfı, 2007), 9; Cemal Toksoy, ve Fatma Toksoy, *Şarkın En Sevgili Sultanı Selahaddin Eyyubi*. 1 bs. (İstanbul: Şule Yayınları, 2015), 51.

⁴⁸⁶ Cemal Toksoy, ve Fatma Toksoy, *Şarkın En Sevgili Sultanı Selahaddin Eyyubi*. 1 bs. (İstanbul: Şule Yayınları, 2015), 53; Ramazan Şeşen, *Selahaddin'den Baybars'a*, 1 bs. (İstanbul: İsar Vakfı, 2007), 9.

⁴⁸⁷ Mehmet Sılay, *Ortadoğu Barışının Mimarı Selahaddin Eyyubi*, 2 bs. (İstanbul: Düşün, 2011), 40.

⁴⁸⁸ Yürekli, Tülay. "Eyyubi Ailesi Kadınları". *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 6, (2011): 329-342.

⁴⁸⁹ Ramazan Şeşen, *Selahaddin Eyyubi ve devri*, 1 bs. (İstanbul: İslam Tarih Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı, 2000), 25.

⁴⁹⁰ Yürekli, *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 329-342.

⁴⁹¹ Cemal Toksoy, ve Fatma Toksoy, *Şarkın En Sevgili Sultanı Selahaddin Eyyubi*. 1 bs. (İstanbul: Şule Yayınları, 2015), 52.

taayin etmiştir.⁴⁹² İmâduddin'in 1146 yılında vefatı üzerine oğulları Nureddin Mahmut Zengî ve kardeşi arasında taht mücadelesi başlayınca Necmeddin Eyyûb ve kardeşi Eseduddin Şirkuh, Nureddin Mahmud'un yanında yer almışlardır.⁴⁹³ Selâhaddin'in çocukluk yılları Tikrit ve Baalbek'te geçmiş, Baalbekte iyi bir eğitim gören Selâhaddîn-i Eyyûbî, ilim tahsilini tamamlayarak Şam Darulhadisinden icazetle mezun olmuştur.⁴⁹⁴ Selâhaddin'in ilmi alandaki faaliyetleri ilime ilgisi olan Nureddin'in dikkatini çekmiştir.

c) Devlet İşlerinde Görev Alması

Nureddin ve Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin ilimle iştiğal etmelerinin dostluklarının pekişmesinde faydalı olduğu düşünülebilir. Nureddin Mahmut Zengî, Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin akıllı, bilgili ve kabiliyetli olduğunun farkına vararak kendisini devlet işlerinde değerlendirmiştir. Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin hayatını, Nureddin Mahmut Zengî'den ayrı düşünmek çok zordur. Siyasi uygulama ve hedeflere bakıldığında, Nureddin Mahmut Zengî'nin, Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin siyasal manada rol modeli olduğu şeklinde bir tanımlama yapılabilir. Çünkü Selâhaddin'in, Nureddin'in ideali olan siyasal hedefleri gerçekleştirebilmek uğrunda çaba gösterdiği görülmektedir. Nureddin'in siyasi ideallerinin Selâhaddîn-i Eyyûbî döneminde, Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin gayretleriyle gerçekleştiği dikkatlerden kaçmamalıdır.

d) Askeri Hayatı

Selâhaddîn-i Eyyûbî, 1164 yılında düzenlenen birinci Mısır seferine amcası Eseduddin Şirkuh'un yanında katılmış; sefer dönüşü, 1165 yılında Nureddin tarafından Dimaşk Şihneliğine (subaşılığına) getirilmiştir.⁴⁹⁵ Fâtımî Veziri Şaver, rakibi Dırgama yenilip vezirlik makamını kaybedince Nureddin Mahmut Zengî'den

⁴⁹² Ramazan Şeşen, *Selahaddin'den Baybars'a*, 1 bs. (İstanbul: İsar Vakfı, 2007), 9; Cemal Toksoy, ve Fatma Toksoy, *Şarkın En Sevgili Sultanı Selahaddin Eyyubi*. 1 bs. (İstanbul: Şule Yayınları, 2015), 54.

⁴⁹³ Ramazan Şeşen, *Selahaddin'den Baybars'a*, 1 bs. (İstanbul: İsar Vakfı, 2007), 9; Cemal Toksoy, ve Fatma Toksoy, *Şarkın En Sevgili Sultanı Selahaddin Eyyubi*. 1 bs. (İstanbul: Şule Yayınları, 2015), 56.

⁴⁹⁴ Mehmet Sılay, *Ortadoğu Barışının Mimarı Selahaddi Eyyubi*, 2 bs. (İstanbul: Düşün, 2011), 38.

⁴⁹⁵ Ramazan Şeşen, *Salâhaddin Eyyûbî ve Devlet*, 1 bs. (İstanbul: Çağ Yayınları, 1987), 45.

yardım istemiştir.⁴⁹⁶ İslâm dünyasındaki iki başlılığın sona erdirilmesi için Mısır'a müdahale edilmesi gerektiğinin farkına varmış olan Nureddin, Fâtımî Veziri Şaver'in talebini değerlendirerek Mısır'a müdahale için Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin amcası Eseduddin Şirkuhu görevlendirmiştir.⁴⁹⁷ Selâhaddin, Mısır seferine çıkma teklifiyle gelen amcası Eseduddin Şirkuh'un talebini reddetmiş, aynı talebi tekrarlayan babası Necmeddin Eyyûbu da ilmi çalışmalarını gerekçe göstererek geri çevirmişse de⁴⁹⁸ Nureddin Mahmut'un emri ve talebi üzerine amcası Eseduddin Şirkuh'un yanında Mısır seferine katılarak askeri ve siyasi alanda aktif bir rol almıştır.⁴⁹⁹

Selâhaddîn-i Eyyûbî, Mısır'a düzenlenen üç seferde de amcası Eseduddin Şirkuh'la birlikte hareket etmiş,⁵⁰⁰ Mısır seferleriyle adından söz ettirecek askeri başarı ve kahramanlıklara imza atmıştır. Nureddin, askeri ve siyasi alanda kendisinden istifade etmek istediği Selâhaddin'in isteksizliğine rağmen askeri ve siyasi hayata atılmasını sağlamıştır.⁵⁰¹

6.3.Birinci Mısır Seferi

Nureddin, Fâtımî Veziri Şaver'in talebi üzerine Eseduddini yanında Selâhaddin olduğu halde Mısır'a sefere göndermiştir.⁵⁰² Nureddin'den yardım talep eden Fâtımî Veziri Şaver, rakibi Dırgama karşı galip gelince Nureddin'in yardımına ihtiyacı kalmamış ve Nureddin'in müdahalesinden kaygılanarak muhtemel bir müdahaleye

⁴⁹⁶ Ramazan Şeşen, *Selahaddin'den Baybars'a*, 1 bs. (İstanbul: İsar Vakfı, 2007), 9.

⁴⁹⁷ A.g.e., 9.

⁴⁹⁸ Mehmet Sılay, *Ortadoğu Barışının Mimarı Selahaddi Eyyubi*, 2 bs. (İstanbul: Düşün, 2011), 66.

⁴⁹⁹ Cemal Toksoy, ve Fatma Toksoy, *Şarkın En Sevgili Sultanı Selahaddin Eyyubi*. 1 bs. (İstanbul: Şule Yayınları, 2015), 81.

⁵⁰⁰ Şeşen, *Selahaddin'den Baybars'a*, 9.

⁵⁰¹ Sılay, *Ortadoğu Barışının Mimarı Selahaddi Eyyubi*, 66-72.

⁵⁰² Ali Muhammed Sallabi, *Zengiler Dönemi*, çev. Turgut Akyüz (İstanbul: Ravza Yayınları, 2014), 479; Aydın Çelik, *Fâtımîler Devleti Tarihi*:(Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), 420.

karşı Haçlılardan yardım istemiştir.⁵⁰³ Haçlıların, Fâtımî ordusuyla birlikte Nureddin'in müdahalesine karşı konuşlanmaları Selâhaddin ve amcasını şaşkına çevirmiştir. Eseduddin Şirkuh, Kahire üzerine yürürken Biblis savunmasını Selâhaddin'e bırakmış ve Selâhaddin burada büyük başarılar elde etmiştir.⁵⁰⁴ Nureddin, haçlıların baskısını azaltmak için Şirkuh ve Selâhaddin'e asker göndermek yerine haçlıların farklı bölgelerine saldırmayı tercih etmiştir. Haçlılar baskıya dayanamayıp Mısır'dan çekilmek zorunda kalınca Fâtımî Veziri Şaver, Şirkuh'un muhtemel saldırısından çekinerek barış teklifinde bulunmuştur. Biblis'te kazanılan zaferden sonra Haçlı ve Fâtımîler'in teklif ettiği barışın,⁵⁰⁵ hem haçlı hem Suriye ordularının Mısır'dan çekilmeleri kaydıyla önerilen antlaşmayı kabul ederek⁵⁰⁶ şartlar belirlendikten sonra Şirkuh Selâhaddin ve askerleri Şam'a dönmüşlerdir.⁵⁰⁷

6.4.İkinci Mısır Seferi

Nureddin Mahmut Zengî, Eseduddin Şirkuh'un ifadelerinden Mısır'ın fethinin zor olmadığını anlayarak 1167 yılında Şirkuh'u, Mısır üzerine bir daha sefere göndermiştir.⁵⁰⁸ Yanında çok sayıda emîrle 9 Ocak 1167'de⁵⁰⁹ sefere çıkan Eseduddin'in yanında yeğeni Selâhaddin-i Eyyûbî de Mısır seferine ikinci kez

⁵⁰³ Aydın Çelik, *Fâtımîler Devleti Tarihi*:(Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), 420; Ali Muhammed Sallabi, *Zengiler Dönemi*, çev. Turgut Akyüz (İstanbul: Ravza Yayınları, 2014), 479; Cemal Toksoy, ve Fatma Toksoy, *Şarkın En Sevgili Sultanı Selahaddin Eyyubi*. 1 bs. (İstanbul: Şule Yayınları, 2015), 71.

⁵⁰⁴ Ahmet Ağırakça, *Selahaddin Eyyubi ve Kudüsün Yeniden Fethi*: (İstanbul: Beyan, 1997), 14.

⁵⁰⁵ Cemal Toksoy, ve Fatma Toksoy, *Şarkın En Sevgili Sultanı Selahaddin Eyyubi*. 1 bs. (İstanbul: Şule Yayınları, 2015), 75.

⁵⁰⁶ Aydın Çelik, *Fâtımîler Devleti Tarihi*:(Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), 421.

⁵⁰⁷ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, çev. Ahmet Ağırakça vd. (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2016), C. 9, s. 321.

⁵⁰⁸ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, çev. Ahmet Ağırakça vd. (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2016), C. 9, s. 339.

⁵⁰⁹ Aydın Çelik, *Fâtımîler Devleti Tarihi*:(Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), 422.

katılmıştır.⁵¹⁰ Nureddin'in ordusunun geldiğini haber alan Fâtımî Veziri Şaver, haçlılardan yardım istemiş;⁵¹¹ Şaver ve haçlılar, Nureddin'in gönderdiği ordudan daha büyük bir ordu oluşturmayı başarmışlardır. Eseduddin Şirkuh ve Selâhaddîn-i Eyyûbî kendilerinden çok daha büyük bir ordu sayısına sahip olan haçlıları Babeyn'de mağlup ederek⁵¹² stratejik konuma sahip olan İskenderiye Kalesini ele geçirmeyi başarmışlardır.⁵¹³ Selâhaddin, kale halkının sevgisini kısa bir sürede kazanmışsa da toparlanan Haçlı - Fâtımî ordusu İskenderiye Kalesini kuşatmaya başlamıştır. Eseduddin Şirkuh, kale dışında mevzilenmiş Nureddin'den gelecek yardımı koordine etme planları yaparken Selahaddin, kaleyi hem yönetmiş hem de içeriden müdafaa etmeye çalışmıştır. Ancak, durumun umutsuz olduğunun kanaatine varan Şirkuh, geri çekilmek zorunda kalınca Selâhaddin de barış istemek durumunda kalmıştır. Şam ordusu yanındaki askerlerle Şam'a dönmek ve 50.000 dinar tazminat almak karşılığında Şam'a çekilme şartını koşmuş ve bu şartlar vezir Şaver tarafından kabul edilmiştir.⁵¹⁴ Kudüs kralı kaleden çıkacak olan orduyu beklerken birkaç yüz kişinin çıktığını görüp Selâhaddin'e hayranlığını gizleyememiş ve Selâhaddin'i misafir etmek istemiştir.⁵¹⁵ Bu teklifi kabul eden Selâhaddin, haçlı kral ve

⁵¹⁰ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, çev. Ahmet Ağırakça vd. (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2016), C. 9, s. 339; Ali Muhammed Sallabi, *Zengiler Dönemi*, çev. Turgut Akyüz (İstanbul: Ravza Yayınları, 2014), 481; Cemal Toksoy, ve Fatma Toksoy, *Şarkın En Sevgili Sultanı Selahaddin Eyyubi*. 1 bs. (İstanbul: Şule Yayınları, 2015), 72.

⁵¹¹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, 339.

⁵¹² Ahmet Ağırakça, *Selahaddin Eyyubi ve Kudüsün Yeniden Fethi*: (İstanbul: Beyan, 1997), 17; Cemal Toksoy, ve Fatma Toksoy, *Şarkın En Sevgili Sultanı Selahaddin Eyyubi*. 1 bs. (İstanbul: Şule Yayınları, 2015), 73.

⁵¹³ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, çev. Ahmet Ağırakça vd. (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2016), C. 9, s. 341; Ali Muhammed Sallabi, *Zengiler Dönemi*, çev. Turgut Akyüz (İstanbul: Ravza Yayınları, 2014), 485.

⁵¹⁴ Ramazan Şeşen, *Salâhaddin Eyyûbî ve Devlet*, 1 bs. (İstanbul: Çağ Yayınları, 1987), 47; Cemal Toksoy, ve Fatma Toksoy, *Şarkın En Sevgili Sultanı Selahaddin Eyyubi*. 1 bs. (İstanbul: Şule Yayınları, 2015), 76.

⁵¹⁵ Ahmet Ağırakça, *Selahaddin Eyyubi ve Kudüsün Yeniden Fethi*: (İstanbul: Beyan, 1997), 19; Cemal Toksoy, ve Fatma Toksoy, *Şarkın En Sevgili Sultanı Selahaddin Eyyubi*. 1 bs. (İstanbul: Şule Yayınları, 2015), 75.

yöneticileri arasındaki ilişkiyi hiyerarşi ve teamülü gözlemleyerek Haçlıların arasındaki anlaşmazlığı fark etmiştir.⁵¹⁶ 10 Ağustos 1167'de Mısır'dan çıkarak 5 Eylül 1167 tarihinde Dımaşk'a gelmişlerdir.⁵¹⁷ Babeyn Savaşı'ndan sonra İskenderiye savunmasında şehrin idaresinde ve barış görüşmelerinde gösterdiği başarı üzerine ilmi alanda tanınan Selâhaddîn-i Eyyûbî, büyük kazanım elde ettiği askeri ve diplomatik alanda da kendisinden söz ettirmeyi başarmıştır.⁵¹⁸

6.5.Üçüncü Mısır Seferi

Yardıma gittiği Fâtımî Devleti'nin acziyetini gören Kudüs Haçlı Kralı, savaş ilan etme ihtiyacı hissetmeden Kahire'yi ele geçirmek için harekete geçmiştir. Haçlı Kralı'nın Kahire önlerine gelmesi üzerine Fâtımî Halifesi, Nureddin'e mektup göndererek Nureddin'den yardım isteyince⁵¹⁹ Nureddin, önemli komutanı Eseduddin Şirkuh'u yanında yeğeni Selâhaddîn-i Eyyûbî ile birlikte olmak üzere üçüncü kez Mısır seferine göndermiştir.⁵²⁰ Selâhaddin ilmi çalışmalara başladığı bu sıralarda, Nureddin'in ısrarıyla sefere katılmış, kendi tabiriyle “İdam meydanına gider gibi” istemeyerek üçüncü Mısır seferine katılmıştır.⁵²¹ Eseduddin emrindeki orduyla 15 Rabûlevvel 564/17 Aralık 1168'de Mısır'a doğru harekete geçmiş, öncü kuvvetlerin

⁵¹⁶ Ahmet Ağırakça, *Selahaddin Eyyubi ve Kudüsün Yeniden Fethi*: (İstanbul: Beyan, 1997), 19; Mehmet Sılay, *Ortadoğu Barışının Mimarı Selahaddi Eyyubi*, 2 bs. (İstanbul: Düşün, 2011), 77.

⁵¹⁷ Ramazan Şeşen, *Salâhaddin Eyyûbî ve Devlet*, 1 bs. (İstanbul: Çağ Yayınları, 1987), 48.

⁵¹⁸ Cemal Toksoy, ve Fatma Toksoy, *Şarkın En Sevgili Sultanı Selahaddin Eyyubi*. 1 bs. (İstanbul: Şule Yayınları, 2015), 74.

⁵¹⁹ Aydın Çelik, *Fâtımîler Devleti Tarihi*:(Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), 428.

⁵²⁰ Ahmet Ağırakça, *Selahaddin Eyyubi ve Kudüsün Yeniden Fethi*: (İstanbul: Beyan, 1997), 20; Aydın Çelik, *Fâtımîler Devleti Tarihi*:(Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), 429; Cemal Toksoy, ve Fatma Toksoy, *Şarkın En Sevgili Sultanı Selahaddin Eyyubi*. 1 bs. (İstanbul: Şule Yayınları, 2015), 80.

⁵²¹ Ahmet Ağırakça, *Selahaddin Eyyubi ve Kudüsün Yeniden Fethi*: (İstanbul: Beyan, 1997), 21.

komutanı Selâhaddin Şirküh'tan önce bölgeye intikal etmiş,⁵²² Şaver'in cizye vaadiyle oyaladığı haçlı ordusu⁵²³ Nureddin'in ordusunun geldiği haberi üzerine kuşatmayı kaldırarak Kudüs'e çekilmişlerdir.⁵²⁴ Haçlılarla birlikte tertiplenen tuzağı haber alan Nureddin'in ordusu Şaver'in tuzağını boşa çıkarmayı başarmış ve Şaver, pasifize edilmiştir. Bir ziyafet tertip ederek Eseduddin ve yanındaki emîrleri tevkif etmek isteyen Şaver'in⁵²⁵ entrikalarından bıkmış olan Fâtımî Halifesi el-Âdîd, durumu fırsat bilerek vezir Şaver'i idam ettirmiştir.⁵²⁶ Nureddin'den çekinen Fâtımî Halifesi el-Âdîd, Nureddin'in ordusunun komutanı Eseduddin Şirküh'a el-Melikü'l-Mansûr emîrî'l-cüyûş lakabını vererek vezir tayin etmiştir.⁵²⁷

Eseduddin Şirküh vezirliğe atandıktan iki ay beş gün sonra Hicri 22 Cemaziyelahir 564 / 23 Mart 1169'da vefat edince⁵²⁸ yerine el-Melikun-Nasır lakabı ile Fâtımî Halifesi tarafından hil'at giydirilen⁵²⁹ otuz bir yaşındaki yeğeni Selâhaddîn-i Eyyûbî

⁵²² Mehmet Sılay, *Ortadoğu Barışının Mimarı Selahaddi Eyyubi*, 2 bs. (İstanbul: Düşün, 2011), 81.

⁵²³ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, çev. Ahmet Ağırakça vd. (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2016), C. 9, s. 350.

⁵²⁴ A.g.e., 350.

⁵²⁵ A.g.e., 351.

⁵²⁶ Aydın Çelik, *Fâtımîler Devleti Tarihi*:(Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), 430; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, çev. Ahmet Ağırakça vd. (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2016), C. 9, s. 352; Cemal Toksoy, ve Fatma Toksoy, *Şarkın En Sevgili Sultanı Selahaddin Eyyubi*. 1 bs. (İstanbul: Şule Yayınları, 2015), 82.

⁵²⁷ Aydın Çelik, *Fâtımîler Devleti Tarihi*:(Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), 430; Cemal Toksoy, ve Fatma Toksoy, *Şarkın En Sevgili Sultanı Selahaddin Eyyubi*. 1 bs. (İstanbul: Şule Yayınları, 2015), 83.

⁵²⁸ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, çev. Ahmet Ağırakça vd. (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2016), C. 9, s. 352; Ali Muhammed Sallabi, *Selahaddin Eyyubi ve Kudüsün Yeniden Fethi*, çev. Şerafettin Şenaslan (İstanbul: Ravza Yayınları, 2016), 194; Ramazan Şeşen, *Selahaddin'den Baybars'a*, 1 bs. (İstanbul: İsar Vakfı, 2007), 9; Aydın Çelik, *Fâtımîler Devleti Tarihi*:(Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), 430.

⁵²⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, çev. Ahmet Ağırakça vd. (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2016), C. 9, s. 352.

“Tarihçi Kadri Kaleci’nin ifadesine göre genç ve zayıf görüldüğünden dolayı”⁵³⁰ vezirliğe tayin edilmiştir.⁵³¹

6.6.Fâtımî Devletinin Yıkılışı

Haçlıların bölgeye gelmesiyle Suriye ve Filistin bölgesindeki topraklarını kaybeden Fâtımîler, süreç içerisinde zaafiyete uğramış, vezirlik müessesesinde yaşadıkları istikrarsızlıkla da Mısır’ı savunamaz hale gelmişlerdir. Zengîlerin Haçlılarla mücadelesinde Mısır, stratejik bir konuma sahip olduğundan, Mısır’ın haçlı etkisinden kurtarılması gerektiği düşüncesi üzerine Nureddin Mahmut Zengî döneminde Mısır’a seferler düzenlenmiş ve Mısır’ın önce idaresi; sonra egemenliği ele geçirilerek Fâtımî devlet ve hilâfetine son verilmiştir.

Fâtımî devlet ve hilâfetine yıkılma süreci iki başlıkta değerlendirilecek olursa Birinci başlık; Haçlıların İslam dünyasının bir kısmını işgal etme sürecinde Fâtımîler’in ne derece etkilendiği konusu iken ikinci başlık; Fâtımîler’in, devletin yıkılmasına kadar devam eden siyasi istikrarsızlıkları sebebiyle içine düştükleri zafiyettir.

6.7.Fâtımî Halifesi el-Âdîd’in Ölümü ve Fâtımî Devleti’nin Sonu

Eseduddin Şirkuh ve ölümünden sonra 23 Mart 1169 tarihinde Selâhaddîn-i Eyyûbî’nin Fâtımî Halifesi el-Âdîd’in vezirliğini yapmaya başlamasıyla,⁵³² iki buçuk asırdır İslâm dünyasında var olan bölünmüşlük ilk defa siyaseten ortadan kalkmıştır. Ancak Abbâsî hilâfetine muhalif, hatta rakip olan Fâtımî hilâfeti varlığını bir süre daha devam ettirmiştir.

Haçlılarla mücadelede, Müslümanların zafiyetten kurtulmalarının en önemli yolunun birliğin sağlanması olduğunun farkına varan Nureddin Mahmut Zengî, ele geçirilen

⁵³⁰ قلعجي, قَدري. صلاح الدين الأيوبي قصة الصراع بين الشرق والغرب خلال القرنين الثاني عشر والثالث عشر للميلاد. بيروت: شركة المطبوعات للتوزيع والنشر، ١٩٩٢، ص، ١٩٨.

⁵³¹ Ali Muhammed Sallabi, *Selahaddin Eyyubi ve Kudüsün Yeniden Fethi*, çev. Şerafettin Şenaslan (İstanbul: Ravza Yayınları, 2016), 194; Aydın Çelik, *Fâtımîler Devleti Tarihi*: (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), 430.

⁵³² Ramazan Şeşen, *Selahaddin'den Baybars'a*, 1 bs. (İstanbul: İsar Vakfı, 2007), 9; Ali Muhammed Sallabi, *Zengiler Dönemi*, çev. Turgut Akyüz (İstanbul: Ravza Yayınları, 2014), 489.

fırsatı kaçırmak istemeyerek Fâtımî Halifesi hayattayken Selâhaddîn-i Eyyûbî'ye hutbenin Abbâsî halifesi adına okutulması yönünde telkinde bulunmuştur. Nureddin, ihtiyatlı hareket eden Selâhaddîn'e, Haziran 1171'de mektup göndererek hutbenin Abbâsî Halifesi adına okutulmasını istemiştir.⁵³³ Tereddütlü tavrına karşılık kararlı ve ısrarlı duran Nureddin'in talimatı üzerine Selâhaddîn, 7 Muharrem 567 / 10 Eylül 1171 Cuma günü, Fâtımî Halifesi hayattayken hutbeyi, Abbâsî Halifesi adına okutmuştur.⁵³⁴ Eseduddin ve sonra Selâhaddîn'in vezir olmasıyla Fâtımî Devleti siyaseten Nureddin'e bağlanırken bir nevi İslâm dünyasında siyasi birlik sağlanmış, Fâtımî Halifesi hayatta olduğu halde hutbenin Abbâsî Halifesi adına okutulmasıyla da dini bölünmüşlüğe son verilmiştir.

Hutbenin Abbâsî hilâfeti adına okutulmaya başlanmasından üç gün gibi kısa bir süre sonra sarayda hasta olan⁵³⁵ Fâtımî Halifesi el-Âdîd 13 Eylül 1171 Pazartesi günü hayatını kaybedince⁵³⁶ Selâhaddîn, yeni bir Fâtımî Halifesi seçirmeden veya bu konuda bir kargaşaya mahal vermeden 262 yıllık bir devletin varlığının sona ermesini sağlamıştır. Bir kargaşaya mahal verilmediği gibi iç savaş yaşanmaması, Selâhaddîn'in, el-Âdîd'tan sonra varlığının meşruiyetinin tartışılmaması bu konuda izlenen ince, hassas, becerikli, dirayetli siyaset ve yöneticiliğe önemli bir örnek teşkil etmiştir.

⁵³³ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, çev. Ahmet Ağırakça vd. (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2016), C. 9, s. 372; Aydın Çelik, *Fâtımîler Devleti Tarihi*:(Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), 436.

⁵³⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, çev. Ahmet Ağırakça vd. (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2016), C. 9, s. 373; Ahmet Ağırakça, *Selahaddin Eyyubi ve Kudüsün Yeniden Fethi*: (İstanbul: Beyan, 1997), 28; Aydın Çelik, *Fâtımîler Devleti Tarihi*:(Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), 436; Ramazan Şeşen, *Salâhaddin Eyyûbî ve Devlet*, 1 bs. (İstanbul: Çağ Yayınları, 1987), 58.

⁵³⁵ قلعي قدي. صلاح الدين الأيوبي قصة الصراع بين الشرق والغرب خلال القرنين الثاني عشر والثالث عشر للميلاد. بيروت: شركة المطبوعات للتوزيع والنشر، ١٩٩٢، ص. ٢١١.

⁵³⁶ المقرزي، لتقي الدين أحمد بن علي بن عبد القادر. المواعظ والاعتبار في نكر الخطط والآثار. لندن: مؤسسة الفرقان للتراث الإسلامي مركز دراسات المخطوطات الإسلامية، ٢٠١٣، ٢/٢٠٦.

Ahmet Ağırakça, *Selahaddin Eyyubi ve Kudüsün Yeniden Fethi*: (İstanbul: Beyan, 1997), 28; Ramazan Şeşen, *Salâhaddin Eyyûbî ve Devlet*, 1 bs. (İstanbul: Çağ Yayınları, 1987), 58.

El-Âdîd'ın ölümü ve ismi konusunda İbni Kesir'den alıntı ile bilgi aktaran Ali Muhammed Sallabi “*Adîd, lügatta kesen demektir. Nitekim Resulullah sav Mekke hakkında ‘oranın ağacı kesilmez’ buyurmuştu. Onların devleti ona gelince kesildi. İsmi Abdullah, künyesi Ebu Muhammed bin Yusuf el-Hafız bin Muhammed bin Mustansır bin Zahir bin Hakim bin Muiz bin Kaim bin Mehdi idi.*”⁵³⁷ Hicri 546 yılında doğan el-Âdîd, 567 yılında yirmi bir yaşında hayatını kaybedince Selâhaddin, yeni halife seçtirmeyerek Fâtımî Devleti’ni tarih sahnesinden silmiştir.⁵³⁸

Fâtımî Halifesi'nin vefatından sonra Mısır'da kalmaya devam eden Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin, Nureddin'e bağlı kalarak bağımsızlık talebinde bulunmaması da değerli bir tavidir. Selâhaddin'in bu tavrında, uzun zamandan beri İslâm coğrafyasındaki tefrikadan kaynaklı yaşanan sıkıntılardan iyi bir ders alındığı açık şekilde görülmektedir. Bölünmüşlüğün ödettiği bedeli birebir yaşayanlar olarak yeni bir bölünmüşlüğe mahal verilmemesi, durumdan sadece ders alındığı şeklinde okunmamalıdır. Yaşanılan bu olayların birçok boyutunda samimiyet ve sadakatle birlikte küçük şahsi menfaatler uğruna İslam toplumunu ilgilendirecek kadar büyük menfaatlerin feda edilmediği gerçeğinden söz edilebilmelidir.

⁵³⁷ Ali Muhammed Sallabi, *Selahaddin Eyyubi ve Kudüsün Yeniden Fethi*, çev. Şerafettin Şenaslan (İstanbul: Ravza Yayınları, 2016), 208.

⁵³⁸ Ali Muhammed Sallabi, *Zengiler Dönemi*, çev. Turgut Akyüz (İstanbul: Ravza Yayınları, 2014), 497 - 498.

YEDİNCİ BÖLÜM

BÖLÜNME SONLANDIRILIRKEN İZLENEN YÖNTEM

7.1.Siyasal ve Dinsel Bölünmüşlüğü Sonlandırılması

Fâtımî Halifesi el-Âdid'in ölmesi ve Selâhaddin'in yeni bir halife seçtirmemesiyle İslâm dünyasında var olan bölünmüşlük sona ermiştir; gerek Nureddin Mahmut, gerek Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin Fâtımî hilâfetinin sonlandırılması hususunda kararlı oldukları, izledikleri siyasetten anlaşılmaktadır. Vezirlik makamı itibariyle yönetimini ele geçirdikleri Fâtımî hilâfetini ortadan kaldırmaya yönelik kararlı olmalarına rağmen taşkınlığa mahal vermeden yıllarca süren çalışmaları sabırla yürüterek izledikleri ince siyaset ve tutumları takdire değerdir.

Fâtımî hilâfetine yönelik mücadelede, son safhaya gelmesine rağmen acele etmemeleri ve sadece askeri manada tedbirlerle yetinmemeleri; hem ufuklarını hem de değer yargılarını göstermesi açısından sorumlu ve seviyeli devlet adamlıklarına önemli bir örnek olarak görülmelidir. Fâtımî hilâfetini sonlandırma sürecinde izlenen yöntem birkaç ayrı noktadan ele alınmalıdır. Askeri yöntemlerle sınırlı tutulmayan mücadele başta ilmi, siyasi ve idari sahada da sürdürülmüştür.

7.2.Ezana Müdahale

Fâtımî egemenliğindeki bölgelerde ezana, “Muhammed ve Ali Hayrilbeşer,” “Hayye ala hayril amel” sözleri eklenerek ezanda Fâtımî halifelerine selam edilmekteydi.⁵³⁹ Selâhaddîn-i Eyyûbî ezanlara yapılan bu ilaveleri Hicri 565, miladi 1169 yılında kaldırtmıştır.⁵⁴⁰ Namaza çağrı ve insanların tümüne yönelik açık bir etkinlik olan

⁵³⁹ Ali Muhammed Sallabi, *Selahaddin Eyyubi ve Kudüsün Yeniden Fethi*, çev. Şerafettin Şenaslan (İstanbul: Ravza Yayınları, 2016), 224.

⁵⁴⁰ قلنجي, قدری. صلاح الدين الأيوبي قصة الصراع بين الشرق والغرب خلال القرنين الثاني عشر والثالث عشر للميلاد. بيروت: شركة المطبوعات للتوزيع والنشر، ١٩٩٢، ص. ٢١٠.

Aydın Çelik, *Fâtımîler Devleti Tarihi*: (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), 435;

Ali Muhammed Sallabi, *Selahaddin Eyyubi ve Kudüsün Yeniden Fethi*, çev. Şerafettin Şenaslan (İstanbul: Ravza Yayınları, 2016), 207.

ezana müdahale edilerek eski hüviyetine döndürülmesi, Fâtımîler'e yönelik tutumun halka ilanı olarak görülebilir. Eyyûbîler'in Nureddin adına, Fâtımî vezirlik makamına gelmeleri Fâtımî Devleti'nin siyaseten egemenliğinin sonlandığının habercisi olduğu gibi ezanlara yapılan müdahale ise Şîî, Fâtımî, İsmâîlî anlayışın itikadi olarak bittiğinin veya hedefe konulduğunun ilanı şeklinde düşünülebilir.

7.3.Eğitim – Medreseler

Fâtımîler, İsmâîlî düşünce temelinde eğitimle ilgili kurumsal manada en önemli adımlarını, 970 yılında Cevher es-Sıkkî tarafından el-Ezherin inşasıyla⁵⁴¹ atmışlardır. Fâtımîler, yüzbinlerce kitap ihtiva eden kütüphaneler kurarak ilmi alanda önemli çalışmalara zemin hazırlamışlardır.⁵⁴² Fâtımîler döneminde, Şîî Fâtımî düşünceye yönelik medreselerde eğitimler verildiği halde buna mukabil Sünni ulema ve eğitim faaliyetlerine pek izin verilmemiştir. Mısır'ı ele geçirdikten sonra Muiz Lidinillah döneminde, Cevher es-Sıkkî tarafından 970 yılında Kahire'de el-Ezher Medresesini kurarak İsmâîliyye tarihinin en büyük âlimlerini bu dönemde yetiştiren Fâtımîler bu dâîleri İsmâîlî mezhebinin propagandasını yapmak üzere çeşitli ülkelere göndermişlerdir.⁵⁴³

Toplumun dini manada aydınlanmasına yönelik kurumlar olarak medreseler önemli bir işleve sahip iken halkın gözünde din adamları da saygın bir konuma sahip olmuşlardır. Fâtımîler döneminde, Sünni eğitim veren üç medrese istisna olarak faaliyette bulunabilmiş ancak, devlet desteğinden mahrum bırakılmışlardır. Bu üç medreseden birisi, kendi gayretleriyle adından söz ettirmeyi başaran ve Nizamiye Medreselerinin inşası ile ilk ilim tahsilini yapan Ebubekir et-Tertûşi'nin kurduğu medresedir. Ebubekir et-Tertûşi elde ettiği tecrübeyle İskenderiye'ye gelmiş buranın

⁵⁴¹ Aydın Çelik, *Fâtımîler Devleti Tarihi*:(Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), 185.

⁵⁴² Ramazan Şeşen, *Salâhaddin Eyyûbî ve Devlet*, 1 bs. (İstanbul: Çağ Yayınları, 1987), 332.

⁵⁴³ Aydın Çelik, *Fâtımîler Döneminde Kahire Şehri*, 1 bs. (Elazığ: T.C. Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2008), 66; Ali Muhammed Sallabi, *Selahaddin Eyyubi ve Kudüsün Yeniden Fethi*, çev. Şerafettin Şenaslan (İstanbul: Ravza Yayınları, 2016), 163; Aydın Çelik, *Fâtımîler Devleti Tarihi*:(Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), 185.

alimsiz olmasından dolayı burada ikamet ederek ilmi faaliyetlerde bulunmuştur.⁵⁴⁴ Nizamiye Medresesi'nden elde ettiği tecrübe ile ikinci katını kendisine konak olarak tahsis ettiği bir medrese inşa ettirerek burada dersler vermiş ve birçok talebe Mısır'ın dışından gelerek kendisinden istifade etmişlerdir.⁵⁴⁵ Fâtımî Halifesi Emirü'l-Mü'minin Halife el-Hafız, İskenderiyede Sünni veya Şîi hiçbir mezhebe mahsus olmaksızın ilim adamlarının birlikteliklerini sağlayabilmek maksadıyla ilim ehlinin kalabilecekleri ve ilmî çalışmalarını yapabilecekleri bir medrese olarak Hafiziye Medresesini yaptırmıştır. 1137'de İskenderiye'de ikinci medrese olarak yapılan el-Medresetü'l-Hafiziye'nin müderrisliğine, Maliki mezhebi fakihlerinden Ebu Tahir İsmâil b. Bekr b. İsmâil b. Avf b. Abdurrahman b. Avf tayin edilmiştir.⁵⁴⁶ Ancak yapımından sonra Vezir Rıdvan b. el-Velheşi, bu medreseyi halifenin yapım amacının dışında, Sünni araştırmalarına ve eğitime, özellikle Maliki fikhın eğitimine tahsis etmiştir. Bu sebeple medrese halife ve müderris adlarıyla anıldığı gibi vezir adına nisbetle "el-Medresetü'r-Ridvaniye" olarak da anılmıştır.⁵⁴⁷ Bu medrese Sünni eğitim vermesi açısından devletçe desteklenen ilk İskenderiye devlet medresesi iken, et-Tertûşi tarafından yapılan et-Tertûşi Medresesi ise ilk halk ve sivil medresedir.⁵⁴⁸ Fâtımî Halifesi ez-Zafir, ünlü hadisçisi Ebu Tahir el-Selefi'nin hadis okutması için 1152'de İskenderiye'de Selefiyye Medresesi'ni inşa ettirmiştir.⁵⁴⁹ Fâtımî Halifesi ez-Zafir'in Sünni Şafii veziri el-Adil b. es-Salar, hadisçi Ebu Tahir el-Selefi'nin bu medresenin eğitim öğretim, sevk ve idaresini yerine getirebilmesi

⁵⁴⁴ Mahmut Dündar, "Mısır Eyyubilerinde Eğitim ve Öğretim faaliyetleri"(Yayınlanmamış Doktora Tezi. T.C. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014), 37.

⁵⁴⁵ A.g.e., 37.

⁵⁴⁶ Ramazan Şeşen, *Selahaddin Eyyubi ve devri*, 1 bs. (İstanbul: İslam Tarih Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı, 2000), 396; Mahmut Dündar, "Mısır Eyyubilerinde Eğitim ve Öğretim faaliyetleri"(Yayınlanmamış Doktora Tezi. T.C. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014), 38.

⁵⁴⁷ Dündar, Mısır Eyyubilerinde Eğitim ve Öğretim faaliyetleri, 38.

⁵⁴⁸ A.g.e., 38.

⁵⁴⁹ Ramazan Şeşen, *Salâhaddin Eyyûbî ve Devlet*, 1 bs. (İstanbul: Çağ Yayınları, 1987), 669.

için vakıflar kurdu muştur.⁵⁵⁰ Tertûşi ve İbn-i Avf medreselerinde Maliki Mezhebine göre, Selefiye Medresesi'nde ise Şafii mezhebine göre eğitim ve öğretim faaliyetleri yürütülmüştür.⁵⁵¹

Fâtımîler'in önemli medresesi el-Ezher'in 970 yılında kuruluşundan yaklaşık bir asır sonra ilk defa 1067 yılında Alparslan döneminde Bağdat'ta dünyanın ilk vakıf üniversitesi olarak kabul edilen medrese kurulmuştur.⁵⁵² Selçuklu veziri Nizamulmülk'ün adına nisbetle kurulan ve Nizamiye şeklinde anılacak bu medreseler, Şîi bâtinî düşüncesine karşı Sünni alanda eğitim verilmesi maksadıyla kurulmuştur. Bu medreselerde bâtinî düşüncesine karşı mücadelede siyasi ve askeri yöntemlerle yetinilmemesi gerektiğinin farkında olarak eğitim alanında ilmi manada çalışmalar yapılmıştır. Kendi adıyla anılacak medreseleri kurduran Büyük Selçukluların ünlü veziri Nizamulmülk, bu konuda çığır açmayı başarmış ve İslâm dünyasına farklı bir boyutta hizmet ederek birçok ilim adamının bu medreselerden yetişmesine vesile olmuştur. Selâhaddîn-i Eyyûbî hem ilim adamı vasfı hem devlet adamı yönüyle İslâm dünyasında önceden var olan ve başarılı faaliyetlere imza atmış olan medreseler konusuna ilgisiz kalmayarak, kendisinden önce hayata geçirilen tecrübeden istifade etmiştir. Selâhaddîn-i Eyyûbî, Fâtımîler döneminde faaliyetleri kısıtlanmış olan Sünni eğitim anlayışını destekleyerek canlandırmayı başarmış ve kısa bir sürede medreseler kurdurarak Mısır'a, dışarıdan ilim adamları getirtmiştir.

Ubeydiler tarafından Mısır dışına çıkarılan Sünni mezhep fakihleri, Eyyûbîler'in Mısır'a hâkim olmasıyla geri dönebilmişlerdir.⁵⁵³ Fâtımîler'in yoğun ilmi çalışmalarına karşılık Selâhaddîn-i Eyyûbî ilmi çalışmalara önem vererek Fâtımî propaganda merkezi el-Ezher'i kapatmış ve sünni öğretiyi yaymak maksadıyla

⁵⁵⁰ Ramazan Şeşen, *Selahaddin Eyyubi ve devri*, 1 bs. (İstanbul: İslam Tarih Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı, 2000), 396; Mahmut Dünder, "Mısır Eyyubilerinde Eğitim ve Öğretim faaliyetleri"(Yayınlanmamış Doktora Tezi. T.C. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014), 39.

⁵⁵¹ Mahmut Dünder, "Mısır Eyyubilerinde Eğitim ve Öğretim faaliyetleri"(Yayınlanmamış Doktora Tezi. T.C. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014), 39.

⁵⁵² Göktürk, Türker, ve İsa Dağ. "Nizamiye Medreselerinin Eğitim-Öğretimdeki Yeri". *The Journal of Academic Social Science Studies*, S.27, (2014): 457-469.

⁵⁵³ Dünder, Mısır Eyyubilerinde Eğitim ve Öğretim faaliyetleri, 170.

medreseler inşa ettirmiştir.⁵⁵⁴ Selâhaddin, icra ettikleri önemli misyona binaen âlimlere hak ettikleri değeri vererek gerektiğinde uzak diyarlardan Mısır'a ilim adamı getirtmeyi ihmal etmemiştir. Fâtımîler'in soyutlamaları sonucu zayıf kalan Sünni anlayışı desteklemek ve daha etkin bir çalışma yapmak maksadıyla dışarıdan ilim adamı getirten Selâhaddin, Kudüs'teki Ömer Camii'nden Mısır'a müderris olarak getirttiği en-Nu'maniyle ilgilenmiş ve kendisine vefat edinceye kadar Medresetu'l Esedi'de müderrislik yaptırmıştır.⁵⁵⁵ Sünni mezhepler kendi aralarında Abbâsî hilâfetine bağlılıkları hususunda veya Fâtımîler'e karşı duruşları konusunda herhangi bir ihtilafa düşmemişlerdir. Zengîler, Hanefi mezhebine mensup iken Eyyûbîler, Şafii mezhebine mensup olarak Mısır'a hükmettikleri 1171 yılı itibariyle baş kadılarını daima Şafiilerden seçmişlerdir.⁵⁵⁶ Fâtımîler döneminde ilmi değeri ve kıymeti tanınmadığından kendisine destek sağlanmayan Mutaassıp bir Şafii Eş'ari alimi olan el-Hubuşani ancak Selâhaddin döneminde ilgi görebilmiştir. Selâhaddin, ilmi konumu dolayısıyla kendisine yakın tuttuğu ve değer verdiği el-Hubuşani'nin işaretiyle İmam-ı Şafii'nin mezarı yanında bir medrese yaptırarak kendisini müderrisliğe tayin etmiş ve bu medreseyi kendisine teslim etmiştir.⁵⁵⁷ 1170 yılında Mısır'a gelerek İmam-ı Şafii'nin türbesine yerleşen el-Hubuşani, Mutaassıp bir Şafii ve Eş'ari olduğundan diğer Sünni mezheplerden Hanefi ve Hanbelilerle ölünceye kadar sürecek sert tartışmaların yaşanmasına sebep olan bir tutum sergilemiştir.⁵⁵⁸ Samimi dindarlığı ve Sünniliği sebebiyle Selâhaddin'in takdirini kazanan el-Hubuşani, Fâtımî hilâfedinin kaldırılmasına ve hutbenin Abbâsî hilâfeti adına okunmasına önyak olmuştur.⁵⁵⁹ El-Hubuşani, ölüm döşeginde bulunan el-Âdîd'ın üzülmeye ve Şii'lerin karışıklık çıkarması ihtimali konusunda tereddütlü davranarak Abbâsî Halifesi adına hutbe okutmayan Selâhaddin'e karşılık, bastonuyla minberin

⁵⁵⁴ Ramazan Şeşen, *Salâhaddin Eyyûbî ve Devlet*, 1 bs. (İstanbul: Çağ Yayınları, 1987), 58.

⁵⁵⁵ Mahmut Dünder, "Mısır Eyyubilerinde Eğitim ve Öğretim faaliyetleri"(Yayınlanmamış Doktora Tezi. T.C. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014), 151.

⁵⁵⁶ A.g.e., 349.

⁵⁵⁷ Şeşen, *Salâhaddin Eyyûbî ve Devlet*, 354.

⁵⁵⁸ A.g.e., 354.

⁵⁵⁹ A.g.e., 354.

önünde durarak ve hatibe emrederek hutbeyi Abbâsî Halifesi adına okutmuştur.⁵⁶⁰ Selâhaddin'in atalarının mensup olduğu Hezbani kabilesinden olan İbnu Dirbaslar, aslen Musullu olup 1170 yılında Eyyûbîler döneminde Mısır'a gelmişlerdir. Bunlardan Abdülmelik, Mısır başkadılığı görevine getirilerek⁵⁶¹ Kahire'de Cemaluddin Hoşterin tarafından inşa ettirilen medresenin müderrisliğini yapmış ve bu vazifede bulunurken Haziran 1206 yılında vefat etmiştir.⁵⁶² Talebeleri arasında İmâduddin Zengî ve Selâhaddîn-i Eyyûbî gibi devlet büyükleri de bulunan Malikilerin reisi aynı zamanda büyük bir hadisçi olan ve İskenderiye'de kendi adıyla anılan medresede ders veren İbnu Avf Ebû Tâhir İsmâil b. Mekki ö.1185 ikinci Mısır seferinde Şâver'e karşı Sultan Selâhaddin'i desteklemiştir.⁵⁶³ Mısır'da etkin bir konumda olan Hanbelî fakihî ve buradaki Hanbelîlerin reisi olan Dımaşk doğumlu İbnu Necâ Zeynuddin Ebu'l-Hasan Ali b. İbrahim (1114–1203), Sünnilerin Mısır'ı ele geçirmelerini ve Esedüddin'nin Mısır'a sefer düzenlemesini teşvik etmiş kendisi de Mısır'a yerleşmiştir.⁵⁶⁴

İlmin ve eğitimin değerinin farkında olan Selâhaddin, ilim ve eğitim konularında ciddi bir boşluk görmüş olmalı ki, henüz Fâtîmî Halifesi el-Âdid hayatta iken Sünnî mezhep anlayışına göre medreseler inşa ettirmiştir. Birçok alanda Fâtîmî anlayışa karşı mücadele yürüten Selâhaddin'in ilim ve devlet adamı vasfı dikkate alındığında eğitimi boş bırakmayacağı anlaşılacaktır. Nitekim 1169 yılında Kahire'de Selâhaddin tarafından beş medrese inşa ettirilmesi ve kendisinden sonra Eyyûbî yönetimi süresince 26 medrese daha inşa ettirilmiş olması,⁵⁶⁵ Fâtîmî anlayışa karşı mücadelede mezhepsel anlayışın ve ilmi faaliyetlerin ne kadar önemsendiğine işaret etmektedir.

⁵⁶⁰ Mahmut Dündar, "Mısır Eyyubilerinde Eğitim ve Öğretim faaliyetleri"(Yayınlanmamış Doktora Tezi. T.C. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014), 136.

⁵⁶¹ Ramazan Şeşen, *Salâhaddin Eyyûbî ve Devlet*, 1 bs. (İstanbul: Çağ Yayınları, 1987), 228.

⁵⁶² A.g.e., 351.

⁵⁶³ Mahmut Dündar, "Mısır Eyyubilerinde Eğitim ve Öğretim faaliyetleri"(Yayınlanmamış Doktora Tezi. T.C. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014), 174.

⁵⁶⁴ Şeşen, *Salâhaddin Eyyûbî ve Devlet*, 359.

⁵⁶⁵ Dündar, *Mısır Eyyubilerinde Eğitim ve Öğretim faaliyetleri*, 41.

Selâhaddin, Fâtımî Halifesi tarafından vezarete tayin edilince Sünnî mezhebin ihyası için birçok alanda çalışmalar yaparak Amr bin el-As Camisi yakınında bulunan "Daru'l-Me'une" diye isimlendirilen cezaevini yıktırıp yerine Şafî mezhebine göre eğitim veren⁵⁶⁶ el-Medresetu'n-Nasriyetu'l-Ula'yı inşa ettirmiştir.⁵⁶⁷ İlk etapta küçük çaplı medreseler inşa edilerek birer müderris tayin edilmek suretiyle icra edilen eğitim çalışmaları süreç içerisinde, Kamhiye medresesi gibi dört müderris atanarak her bir müderrise 20 öğrenci düşecek şekilde çok sayıda ilim adamı yetiştirilecek seviyeye yükseltilmiştir.⁵⁶⁸ Fâtımî Halifesi hayatta iken yapılan medreselerden bir diğeri ise Nil nehrine nazır Fâtımîler'in istirahatgah olarak kullandıkları bir yeri Selâhaddin'in yeğeni Takîyüddin Ömer (1170) satın alarak Şafî fakihler için bir medrese yaptırmıştır.⁵⁶⁹ Eyyûbî dönemi boyunca medreselerin tacı olarak isimlendirilen ve Şafî fakihlerine vakfedilmiş bir medrese olan, Selâhaddin'in ilgi gösterip değer verdiği ve vefat edinceye kadar bu medresede eğitim veren, el-Fakih Necmüddin Ebu'l-Berekat Muhammed b. Muvaffık b.Said el-Hubûşanî eş-Şafî es-Sufî için inşa edilen medresedir.⁵⁷⁰ Selâhaddin Mısır'ı ele geçirince el-Hüseyinî türbesinde eğitim ve öğretim faaliyetlerine başlamış ve burada Medresetu'l-Meşhedu'l-Hüseyinî'yi yaptırarak medreseye bir vakıf kurdurmuştur.⁵⁷¹ Selâhaddin'in 1170'te Maliki fakihler için yaptırdığı ve el-Medresetu'l Malikiye olarak adlandırıldığı gibi el-Medresetu'l Kamhiyye⁵⁷² olarakta adlandırılan

⁵⁶⁶ قلنجي, قدري. صلاح الدين الأيوبي قصة الصراع بين الشرق والغرب خلال القرنين الثاني عشر والثالث عشر للميلاد. بيروت: شركة المطبوعات للتوزيع والنشر، ١٩٩٢، ص. ٢١٠.

⁵⁶⁷ المقرئ، لنتي الدين أحمد بن علي بن عبد القادر. المواعظ والاعتبار في ذكر الخطط والآثار. لندن: مؤسسة الفرقان للتراث الإسلامي مركز دراسات المخطوطات الإسلامية، ٢٠١٣، ٢/٤، ص. ٤٥٣.

⁵⁶⁸ Mahmut Dünder, "Mısır Eyyubilerinde Eğitim ve Öğretim faaliyetleri"(Yayımlanmamış Doktora Tezi. T.C. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014), 41.

⁵⁶⁹ Ramazan Şeşen, *Selahaddin Eyyubi ve devri*, 1 bs. (İstanbul: İslam Tarih Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı, 2000), 396.

⁵⁷⁰ Dünder, Mısır Eyyubilerinde Eğitim ve Öğretim faaliyetleri, 47.

⁵⁷¹ A.g.e., 48.

⁵⁷² المقرئ، لنتي الدين أحمد بن علي بن عبد القادر. المواعظ والاعتبار في ذكر الخطط والآثار. لندن: مؤسسة الفرقان للتراث الإسلامي مركز دراسات المخطوطات الإسلامية، ٢٠١٣، ٢/٤، ص. ٤٥٥.

medresede Maliki fikhına göre eğitim ve öğretim faaliyetleri yapılmıştır.⁵⁷³ Selâhaddin, Kamhiye medresesine vakıflar kurdurarak bu medresede eğitim vermeleri için Maliki fakihlerden oluşan dört müderris tayin etmiştir.⁵⁷⁴

İlk medrese olarak Şafiiler için el-Medresetu'n-Nasırıyetu'l-Ula'yı, ikinci medrese olarak da Malikiler için el-Medresetu'l Kamhiyye'yi inşa ettiren Selâhaddin,⁵⁷⁵ Hanefiler için de bir medrese inşa ettirerek⁵⁷⁶ Sünni ilmi faaliyetler için gerekli altyapıyı hazırlamıştır. Sünni âlim ve müderrislerin faaliyetleriyle Sünni mezheplere göre hüküm vererek bu mezhepleri canlandırmakla, Bağdat'taki Abbâsî hilâfetiyle hem dini hem kültürel bağlar güçlendirilmiş ve Müslüman toplumun haçlı tehlikesine karşı hazırlanmasına yönelik bir zemin oluşturulmuştur.

Medreseler dini önder, fetva mercii, kadı veya devlet kademelerinde istihdam edilecek nitelikli Sünni anlayışa sahip insanların yetiştirilebilmesinin bir gereği olarak, Mısır'da ve hükmettikleri diğer bölgelerde Eyyûbîler'in eğitim siyasetlerinin temel taşını oluşturmuştur.

Öyle ki 1169 yılında Fâtımî hilâfетinin veziri olan⁵⁷⁷ Selâhaddîn-i Eyyûbî henüz Fâtımî Halifesi hayattayken medreseler konusunda cesur adımlar atarak 1170 yılında başta Şafii ve Malikiler için⁵⁷⁸ Kahire'de beş⁵⁷⁹ İskenderiye ile birlikte Mısır'da toplam 10 medrese inşa ettirmiştir.⁵⁸⁰

⁵⁷³ قلنجي, قدري. صلاح الدين الأيوبي قصة الصراع بين الشرق والغرب خلال القرنين الثاني عشر والثالث عشر للميلاد. بيروت: شركة المطبوعات للتوزيع والنشر, 1992, ص. 210.

Ramazan Şeşen, *Selahaddin Eyyubi ve devri*, 1 bs. (İstanbul: İslam Tarih Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı, 2000), 396.

⁵⁷⁴ المقريري, لتقي الدين أحمد بن علي بن عبد القادر. المواعظ والاعتبار في ذكر الخطط والآثار. لندن: مؤسسة الفرقان للتراث الإسلامي مركز دراسات المخطوطات الإسلامية, 2013, 2/4, ص. 455.

⁵⁷⁵ المقريري, لتقي الدين أحمد بن علي بن عبد القادر. المواعظ والاعتبار في ذكر الخطط والآثار. لندن: مؤسسة الفرقان للتراث الإسلامي مركز دراسات المخطوطات الإسلامية, 2013, 2/4, ص. 453.

⁵⁷⁶ قلنجي, قدري. صلاح الدين الأيوبي قصة الصراع بين الشرق والغرب خلال القرنين الثاني عشر والثالث عشر للميلاد. بيروت: شركة المطبوعات للتوزيع والنشر, 1992, ص. 210.

⁵⁷⁷ Aydın Çelik, *Fâtımîler Devleti Tarihi*: (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), 430.

⁵⁷⁸ A.g.e., 435.

Cuma camisi vasfının el-Ezher'den alınarak el-Hakim camisine verilmesiyle el-Ezher Cuma namazları açısından pasifize edilmiştir. Cuma namazlarının el-Ezher'de kılınmamasından sonra, medresede Şîî esaslara göre verilen tedrisat durdurularak Fâtımîler'in en büyük eğitim merkezinin varlığı sonlandırılmış ve günümüzde de devam ettiği gibi eğitim sistemi Sünnî esaslara göre değiştirilmiştir.⁵⁸¹

Bâtınîlerle ilgili ilmi alanda yapılan mücadelede, yaygın şöhreti ilmi ve fikri birikimiyle mümeyyiz bir şahsiyet olan İmamı Gazzâlî'nin çalışmaları, güçlü bir duruş sergilemesi ve kitaplar telif etmiş olmasının bu çalışmada not düşülmesi gereken önemli bir isim olduğu düşünülmektedir.

7.4.Bürokrasi

Vefat eden amcası Eseduddin Şirkuh'un yerine Hâlife el-Âdîd tarafından otuz bir yaşında vezir atanarak kendisine Muzaffer Sultan ünvanı verilen Selâhaddin,⁵⁸² izlediği siyasetle Fâtımîleri şaşırtmıştır. Vezirlik makamına gelen Selâhaddin adilane uygulamaları ile halkın takdir ve sevgilerini kazanabilmişse de Emir'ler ve yöneticiler tarafından kabul görmediği gibi kendi aleyhinde bir takım girişimlerde de bulunulmuştur.⁵⁸³ Amcasının topladığı malları dağıtmak suretiyle Mısır halkının sevgilerini kazanan Selâhaddin, iyi davranışlarıyla da ordunun üzerine hâkimiyet kurmayı başararak⁵⁸⁴ önemli makamlara Fâtımî İsmâilî olmayan hatta Fâtımî İsmâilî düşünceye karşı olan devlet adamlarını getirmiştir. Askeri ve akidevi manada Fâtımî

⁵⁷⁹ Mahmut Dündar, "Mısır Eyyubilerinde Eğitim ve Öğretim faaliyetleri"(Yayınlanmamış Doktora Tezi. T.C. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014), 41.

⁵⁸⁰ Ramazan Şeşen, *Selahaddin Eyyubi ve devri*, 1 bs. (İstanbul: İslam Tarih Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı, 2000), 394.

⁵⁸¹ Ali Muhammed Sallabi, *Selahaddin Eyyubi ve Kudüsün Yeniden Fethi*, çev. Şerafettin Şenaslan (İstanbul: Ravza Yayınları, 2016), 224.

⁵⁸² A.g.e., 195.

⁵⁸³ قلنجي، قدري. صلاح الدين الأيوبي قصة الصراع بين الشرق والغرب خلال القرنين الثاني عشر والثالث عشر للميلاد. بيروت: شركة المطبوعات للتوزيع والنشر، ١٩٩٢، ص. ٢٠٢.

Ali Muhammed Sallabi, *Selahaddin Eyyubi ve Kudüsün Yeniden Fethi*, çev. Şerafettin Şenaslan (İstanbul: Ravza Yayınları, 2016), 196.

⁵⁸⁴ Sallabi, *Selahaddin Eyyubi ve Kudüsün Yeniden Fethi*, 195.

Devleti henüz varlığını devam ettirdiğinden ve doğuda Kudüs Haçlı Krallığının varlığından dolayı Selâhaddin'in başarılı olmaktan başka bir çaresinin bulunmadığı anlaşılmaktadır. Hem başarılı olmak hem de muhtemel bir karşı hareketi önlemek için Selâhaddin, devletin önemli kademelerini ele geçirmeyi düşünmüştür. Bunu yaparken sabırlı, dikkatli ve zamanında hareket etmesi gerektiğinin farkında olan Selâhaddin, ince ve hassas bir çalışmayla süreci başarıyla yürütmeyi başarmıştır. Şaver'den sonra vezir olmayı arzulayan, Sudan askerlerinin komutanı ve hilâfet emini zenci Tevaşi, gidişatın Fâtımî Devleti'nin aleyhinde olduğunun farkına varmış, Kudüs Haçlı Kralı birinci Amori ile temasa geçerek Mısır'a saldırmasını istemiştir. Selâhaddin'in Haçlılara karşı savaşmak üzere Kahire'den çıkacağı ve bu sırada Kahire'yi ele geçirerek haçlılarla paylaşacağı yönünde kurgu yapan hilâfet emini tarafından Kudüs Haçlı Kralına gönderilen elçinin Selâhaddin'in adamları tarafından yakalanmasıyla olay deşifre edilmiştir.⁵⁸⁵ Bu durumu fırsat bilip değerlendiren Selâhaddin hilâfet eminini bertaraf ederek sarayda görevli bütün Sudanlıları saraydan uzaklaştırmış ve sarayın idaresine Bahattin Karakuşu getirtmiştir. Hem büyük hem küçük sarayda her ne yapılacaksa sarayların idaresine getirilen Bahattin Karakuş'un emriyle yapılması sağlanarak sarayların idaresi ele geçirilmiştir.⁵⁸⁶ Sudanlılarla büyük çatışmalara sebep olan bu olaydan sonra hilâfet emininin görevi, Mısır'da Fâtımî nüfuzunu kıran Kadı Fadl'ın başında bulunduğu Tahrir Divanı'nın sorumluluğuna devredilmiştir.⁵⁸⁷ Divan katipleri, askerler arasında, posta dairelerinde ve Mısır'la Haçlılar arasındaki yollara gözcüler yerleştirerek bu gözcüler sayesinde ya posta güvercinleri ya da mektuplarla istihbaratı sağlamışlardır.⁵⁸⁸ Çok önemli sayılabilecek Tahrir Divanı'na Selâhaddin-i Eyyûbî'nin itimat ettiği Kadı Fadıl getirilerek yazışma ve haberleşme gibi stratejik bir makam Fâtımîler'in elinden alınmıştır. Buna bağlı olarak gerek istihbaratçı casuslar gerek devletin önemli işlerini yürütecek kişilerle ilgili eylem ve etkinliklerin de takip altına alınması sağlanmıştır.

⁵⁸⁵ Ali Muhammed Sallabi, *Selahaddin Eyyubi ve Kudüsün Yeniden Fethi*, çev. Şerafettin Şenaslan (İstanbul: Ravza Yayınları, 2016), 196.

⁵⁸⁶ A.g.e., 196.

⁵⁸⁷ Ali Muhammed Sallabi, *Selahaddin Eyyubi ve Kudüsün Yeniden Fethi*, çev. Şerafettin Şenaslan (İstanbul: Ravza Yayınları, 2016), 197.

⁵⁸⁸ A.g.e., 197.

Şîî kadılar azledilerek⁵⁸⁹ yerlerine Sünni kadıların göreve getirilmesiyle⁵⁹⁰ devletin önemli bir kademesi olan yargı sisteminde Fâtımî varlığı sona erdirilmiştir. Kahire’de kadılık makamına Sünni fakih İsa el-Hekari getirilmiş ve diğer bütün beldelere Şafii kadılar tayin edilmiştir.⁵⁹¹ Şîî kadıları azledilip davet meclisleri de lağvedilmiş⁵⁹² ve Şîî mezhebinin esasları yürürlükten kaldırılarak bürokratik alanda Fâtımî varlığı iyice zayıflatılmıştır.⁵⁹³

7.5.Ordunun Güçlendirilmesi

Fâtımî ordusu, Sudanlılar, Ermeniler, Mısırlılar, Deylemler, Türkler ve Irbanlardan müteşekkil ırk esasına göre yapılanmıştır.⁵⁹⁴ Orduda kuvvetli bir nüfuza sahip olan Sudanlılar, Haçlılara Selâhaddin’e karşı bileşme ve Selâhaddin’in hâkimiyetini sonlandırmak maksadıyla iş birliği teklifiyle bir elçi göndermişlerdir.⁵⁹⁵ Haçlılara giden elçiden şüphelenen Selâhaddin’in adamları elçiye uyguladıkları arama ile elçinin ayakkabısına sakladığı mektubu bularak Selâhaddin’e iletmış ve Selâhaddin, Sudanlılara karşı ele geçirdiği fırsatı kaçırmayarak harekete geçmiştir.⁵⁹⁶ Hilâfet

⁵⁸⁹ قلعجي, قدري. صلاح الدين الأيوبي قصة الصراع بين الشرق والغرب خلال القرنين الثاني عشر والثالث عشر للميلاد. بيروت: شركة المطبوعات للتوزيع والنشر, ١٩٩٢, ص. ٢١٠.

Ramazan Şeşen, *Salâhaddin Eyyûbî ve Devlet*, 1 bs. (İstanbul: Çağ Yayınları, 1987), 58.

⁵⁹⁰ المقريري, لتقي الدين أحمد بن علي بن عبد القادر. المواعظ والاعتبار في ذكر الخطط والآثار. لندن: مؤسسة الفرقان للتراث الإسلامي مركز دراسات المخطوطات الإسلامية, ٢٠١٣, ٢٠٥/٢.

⁵⁹¹ قلعجي, قدري. صلاح الدين الأيوبي قصة الصراع بين الشرق والغرب خلال القرنين الثاني عشر والثالث عشر للميلاد. بيروت: شركة المطبوعات للتوزيع والنشر, ١٩٩٢, ص. ٢١٠.

⁵⁹² قلعجي, قدري. صلاح الدين الأيوبي قصة الصراع بين الشرق والغرب خلال القرنين الثاني عشر والثالث عشر للميلاد. بيروت: شركة المطبوعات للتوزيع والنشر, ١٩٩٢, ص. ٢١٠.

⁵⁹³ Ali Muhammed Sallabi, *Selahaddin Eyyubi ve Kudüsün Yeniden Fethi*, çev. Şerafettin Şenaslan (İstanbul: Ravza Yayınları, 2016), 207.

⁵⁹⁴ A.g.e., 198.

⁵⁹⁵ قلعجي, قدري. صلاح الدين الأيوبي قصة الصراع بين الشرق والغرب خلال القرنين الثاني عشر والثالث عشر للميلاد. بيروت: شركة المطبوعات للتوزيع والنشر, ١٩٩٢, ص. ٢٠٢.

⁵⁹⁶ قلعجي, قدري. صلاح الدين الأيوبي قصة الصراع بين الشرق والغرب خلال القرنين الثاني عشر والثالث عشر للميلاد. بيروت: شركة المطبوعات للتوزيع والنشر, ١٩٩٢, ص. ٢٠٣.

Emini Tevaşi'nin entrikalarının açığa çıkması ve bertaraf edilmesiyle Sudanlılara karşı harekete geçilmiş ve Sudanlılar saraydan temizlenmiştir.

7.5.1.Sudanlılar Vakası

Bu olay Sudanlıları kızdırmış ve yaklaşık elli bin kişiyle harekete geçmelerine sebep olmuştur.⁵⁹⁷ İki gün süren çatışmalar sırasında Fâtımî Halifesi bir teras üzerinden olayları seyretmekle iktifa etmiştir.⁵⁹⁸ Gerek Tevaşi'nin entrikalarından gerek Sudanlıların çıkardığı ve büyük can kayıplarının yaşandığı olaylarda Fâtımî Halifesi el-Âdîd'in dahlinin olduğu söylenmiştir.⁵⁹⁹ Çünkü çatışmaların yaşandığı sıralarda el-Âdîd çatışmaları sarayından seyrederken Şam askerlerinin üzerine saraydan taş ve ok atılarak Şam askerleri zor bir duruma düşürülmüşlerdir.⁶⁰⁰ Bunun üzerine Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin kardeşi Şemsüddeve Turanşah, el-Âdîd'in çatışmayı seyrettiği platformun yakılmasını emrederek⁶⁰¹ Sudan ordularını zayıf düşürmeyi ve gidişatı Şam askerlerinin lehine çevirmeyi başarmıştır.⁶⁰² El-Âdîd platformun yakılmasından sonra Turan Şah'tan taraf olduğunu belli edercesine Turan Şah'ı selamlayarak Sudanlıların şehirden uzaklaştırılmasını istemişse de o ana kadar Sudanlılar, halifenin kendilerinden taraf olduğu hissi ve inancıyla güçlü hamasi

⁵⁹⁷ قلنجي, قدري. صلاح الدين الأيوبي قصة الصراع بين الشرق والغرب خلال القرنين الثاني عشر والثالث عشر للميلاد. بيروت: شركة المطبوعات للتوزيع والنشر، ١٩٩٢، ص. ٢٠٣.

Ali Muhammed Sallabi, *Selahaddin Eyyubi ve Kudüsün Yeniden Fethi*, çev. Şerafettin Şenaslan (İstanbul: Ravza Yayınları, 2016), 196.

⁵⁹⁸ قلنجي, قدري. صلاح الدين الأيوبي قصة الصراع بين الشرق والغرب خلال القرنين الثاني عشر والثالث عشر للميلاد. بيروت: شركة المطبوعات للتوزيع والنشر، ١٩٩٢، ص. ٢٠٣.

⁵⁹⁹ Ali Muhammed Sallabi, *Selahaddin Eyyubi ve Kudüsün Yeniden Fethi*, çev. Şerafettin Şenaslan (İstanbul: Ravza Yayınları, 2016), 197.

⁶⁰⁰ قلنجي, قدري. صلاح الدين الأيوبي قصة الصراع بين الشرق والغرب خلال القرنين الثاني عشر والثالث عشر للميلاد. بيروت: شركة المطبوعات للتوزيع والنشر، ١٩٩٢، ص. ٢٠٣.

⁶⁰¹ قلنجي, قدري. صلاح الدين الأيوبي قصة الصراع بين الشرق والغرب خلال القرنين الثاني عشر والثالث عشر للميلاد. بيروت: شركة المطبوعات للتوزيع والنشر، ١٩٩٢، ص. ٢٠٣.

⁶⁰² Sallabi, *Selahaddin Eyyubi ve Kudüsün Yeniden Fethi*, 197.

duygularla canla başla savaşmayı sürdürmüşlerdir.⁶⁰³ Bab-1 Züveyledeki mahallelerine saldırılar düzenlenmesi üzerine Sudanlılar eman dilemiş ve buldukları bölgeden Cize'ye çıkarılmışlardır.⁶⁰⁴

7.5.2. Ermeniler

Sudanlılarla çatışmalar yaşanırken Ermeniler okçularıyla Selâhaddin'in askerlerini engellemeye çalışarak Sudanlılara yardımcı olmuşlardır.⁶⁰⁵ Ordu üzerinde hâkimiyetini kurmak isteyen Selâhaddin açısından Sudanlılara yardım ettikleri dikkate alındığında tehdit unsuru oluşturabilecek güç ve nüfuza sahip olan Ermenilerin de bölgeden ve yönetimden uzaklaştırılması zorunlu hale gelmiştir. Selâhaddin, zaman kaybetmeden kuvvet sayı ve güç olarak Sudanlılardan sonra gelen Ermenilerin üzerine gitmiş, onları mahallelerinden çıkararak Said'e sürmüştür.⁶⁰⁶ Böylelikle çoğu okçu olan ve hükümetten maaş alan Ermeni askerlerinin ordudaki güçlerinin kırılması sağlanmıştır. Selâhaddin, kendisine karşı tehdit olarak gördüğü Fâtîmî ordu komutanlarının önce nüfuzunu kırmayı başardıktan sonra bir gecede onları yakalatıp yerlerine kendi adamlarını yerleştirerek sahip oldukları arazileri de kendi adamlarına vermiştir.⁶⁰⁷ Selâhaddin, Sudanlılardan sonra Ermeni askerlerinin de ordudaki güçlerini kırarak Fâtîmîler'in ordu üzerindeki gücünün iyice zayıflamasını sağlamıştır.⁶⁰⁸

⁶⁰³ قلّعجي, قدري. صلاح الدين الأيوبي قصة الصراع بين الشرق والغرب خلال القرنين الثاني عشر والثالث عشر للميلاد. بيروت: شركة المطبوعات للتوزيع والنشر, ١٩٩٢, ص. ٢٠٣.

⁶⁰⁴ Ali Muhammed Sallabi, *Selahaddin Eyyubi ve Kudüsün Yeniden Fethi*, çev. Şerafettin Şenaslan (İstanbul: Ravza Yayınları, 2016), 197.

⁶⁰⁵ A.g.e., 198.

⁶⁰⁶ A.g.e., 198.

⁶⁰⁷ قلّعجي, قدري. صلاح الدين الأيوبي قصة الصراع بين الشرق والغرب خلال القرنين الثاني عشر والثالث عشر للميلاد. بيروت: شركة المطبوعات للتوزيع والنشر, ١٩٩٢, ص. ٢١١.

Ali Muhammed Sallabi, *Selahaddin Eyyubi ve Kudüsün Yeniden Fethi*, çev. Şerafettin Şenaslan (İstanbul: Ravza Yayınları, 2016), 207.

⁶⁰⁸ Ali Muhammed Sallabi, *Selahaddin Eyyubi ve Kudüsün Yeniden Fethi*, çev. Şerafettin Şenaslan (İstanbul: Ravza Yayınları, 2016), 198.

7.6.Halifeye Yönelik Tedbirler

Fâtımî Halifesinin şahsına yönelik imkânların kısıtlanması yoluna gidilerek tahsisatı azaltılmış, saraydaki mallar, atlar ve köleler üzerindeki tasarrufu sonlandırılmış,⁶⁰⁹ cihad için ihtiyaç duyulduğu gerekçesiyle şahsi mallarına ve atlarına el koyulmuştur.⁶¹⁰ Mal imkânı elinden alınan halife'nin hareket sahası veya faaliyet alanı daraltılarak alay eşliğinde Cuma ve bayram namazlarına çıkması da engellenmiştir.⁶¹¹ İsmâîlî inanç, velayet fikri üzere inşa edilmiş ve Fâtımî halifeler bu inanç üzerinden kendilerine kutsallık payı çıkarmışlardır.⁶¹²

Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin babası Necmeddin Eyyûb'un Mısır'a gelişi sırasında Fâtımî teamüllerinde olmamasına rağmen Fâtımî halifesi el-Âdîd, Fütuh kapısına kadar gelerek Selâhaddin'in babası Necmeddin Eyyûbu karşılamaya mecbur kalmıştır.⁶¹³ Halkın görmediği tabir yerindeyse saraydan dışarı çıkamayan bir halife olarak el-Âdîd'ın karşılama merasiminde bulunması insanlara hayret verici bir gün yaşatmıştır. Saraylar devleti şeklinde anılan Fâtımî Devleti'nin halifeleri Kahire'deki saraylarda ikamet ettikleri halde Selâhaddin, hicri 560 miladi 1170 yılında bu saraylara el koymuştur. El koyduğu sarayları hizmetçisi Karakuşa teslim eden Selâhaddin, daha sonra bu saraylara ordu mensupları ve ailelerini yerleştirerek

⁶⁰⁹ Sallabi, *Selahaddin Eyyubi ve Kudüsün Yeniden Fethi*, 207.

⁶¹⁰ قلنجي, قدري. صلاح الدين الأيوبي قصة الصراع بين الشرق والغرب خلال القرنين الثاني عشر والثالث عشر للميلاد. بيروت: شركة المطبوعات للتوزيع والنشر، ١٩٩٢، ص. ٢١١؛

Ali Muhammed Sallabi, *Selahaddin Eyyubi ve Kudüsün Yeniden Fethi*, çev. Şerafettin Şenaslan (İstanbul: Ravza Yayınları, 2016), 223.

⁶¹¹ قلنجي, قدري. صلاح الدين الأيوبي قصة الصراع بين الشرق والغرب خلال القرنين الثاني عشر والثالث عشر للميلاد. بيروت: شركة المطبوعات للتوزيع والنشر، ١٩٩٢، ص. ٢١١؛

Ramazan Şeşen, *Salâhaddin Eyyûbî ve Devlet*, 1 bs. (İstanbul: Çağ Yayınları, 1987), 58.

⁶¹² Sallabi, *Selahaddin Eyyubi ve Kudüsün Yeniden Fethi*, 222.

⁶¹³ قلنجي, قدري. صلاح الدين الأيوبي قصة الصراع بين الشرق والغرب خلال القرنين الثاني عشر والثالث عشر للميلاد. بيروت: شركة المطبوعات للتوزيع والنشر، ١٩٩٢، ص. ٢١١؛

Ali Muhammed Sallabi, *Selahaddin Eyyubi ve Kudüsün Yeniden Fethi*, çev. Şerafettin Şenaslan (İstanbul: Ravza Yayınları, 2016), 222.

babasını körfezdeki İnci Kasrına, kardeşi Melikül Adili de merkez saraya yerleştirmiştir.⁶¹⁴

Fâtımîler'e ait kutlama ve matemler ilga edilmiş ve Fâtımîler'e ait alametler ve paralar tedavülden kaldırılmıştır.⁶¹⁵ Halifeye yönelik bu tedbirler alınırken öte yandan Fâtımî halifesinin ailesi ve çocukları Karakuş'un gözetiminde kendilerine maaş tahsis edilerek sarayın dışında koruma altına alınmışlardır.⁶¹⁶ Fâtımî halifesinin çocuklarının etraflarında başkalarının toplanması engellenerek Fâtımî Devleti'nin yeniden tesisi için muhtemel bir teşebbüse karşı tedbir alınma işi de ihmal edilmemiştir.⁶¹⁷

7.7.Cuma Namazının Tek Camide Kaldırılması

Halifeye ve Fâtımî hilâfetine yönelik tedbirlerden birisi de cuma namazlarının tek bir camide kaldırılmaya başlanmasıdır. Fâtımîler'in kurduğu en önemli medrese olan el Ezher'de cuma namazının kılınmayacak olması önemli ve stratejik bir adımdır. Fâtımî düşüncesinin en önemli eğitim mekânı olarak sembolik değeri yüksek bir medrese olan el-Ezher'de ki hutbeler kaldırılmıştır.⁶¹⁸ Kadılık görevine getirilen Sadrettin Abdülmelik Derbas, Şafii mezhebi görüşüne göre amel ederek bir şehirde iki yerde Cuma namazı kılınmasını yasaklayarak Fâtımî davetinin önemli bir merkezi olan Ezher'de hutbe okunma işine son vermiş ve Cuma namazları el-Hâkim camisinde Sünni esaslar üzerine kaldırılmaya başlanmıştır.⁶¹⁹

7.8.Hutbelere Müdahale

Fâtımî hilâfetine yönelik önemli girişimlerden birisi de sahabelere hakaretlerin yapıldığı hutbelere müdahaledir. Adaleti ile insanların sevgisini kazanmayı başaran

⁶¹⁴ Sallabi, *Selahaddin Eyyubi ve Kudüsün Yeniden Fethi*, 223.

⁶¹⁵ Ali Muhammed Sallabi, *Selahaddin Eyyubi ve Kudüsün Yeniden Fethi*, çev. Şerafettin Şenaslan (İstanbul: Ravza Yayınları, 2016), 225.

⁶¹⁶ A.g.e., 225.

⁶¹⁷ A.g.e., 226.

⁶¹⁸ Aydın Çelik, *Fâtımîler Devleti Tarihi*:(Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), 435.

⁶¹⁹ Ali Muhammed Sallabi, *Selahaddin Eyyubi ve Kudüsün Yeniden Fethi*, çev. Şerafettin Şenaslan (İstanbul: Ravza Yayınları, 2016), 224.

Selâhaddin, Fâtımî halifesinin adından sonra hutbelerde Nureddin Zengî'nin de adını okutmak suretiyle biri Fâtımî Şîî birisi de Sünni olan iki lideri bir hutbede anarak ilk etapta bir denge üzeri hareket etmiştir.⁶²⁰ Hicri 565 miladi 1169 yılı Zilhicce ayının 10'u Cuma hutbesinde Hulefa-i Raşidin'in isimleri okutulmuş, Fâtımî halifesi el-Âdid ise, "Allah'ım el-Âdid Lidinillah'ı ıslah eyle" şeklinde bir nevi Şîîlerin karalaması ve küçük düşürülmesini çağrıştırır bir tarzda anılmıştır.⁶²¹ Bundan bir süre sonra daha ileri bir safhaya geçen Selâhaddin, Hicri 567 yılı başında Fâtımîler adına hutbe okutulmasını da durdurmuştur.⁶²²

El Hakim camisinde kılınmaya başlanan cuma hutbelerinde imam, Abbâsî hilâfetinde olduğu gibi siyah elbiseler giyerek hutbeyi Sünni esaslar üzerine okuyup hutbelerde Peygamberin hanımlarına, amcaları Hz. Hamza ve Hz. Abbas'a dua edilmeye başlanmıştır.⁶²³

7.9.Hutbenin Abbâsî Halifesi Adına Okutulması

Hicretin 450. yılında Abbâsî hilâfet merkezi Bağdat'ta hutbe okutmayı başaran Fâtımîler⁶²⁴ yakaladıkları bu zirveyi kaybetmekle kalmamış kendi hilâfetlerinin sonlandırılmasına da engel olamamışlardır. Fâtımî hilâfetinin sonlandırılarak Nureddin için bir ideal olan İslâm dünyasının birleştirilmesi yönünde atılan adımlarda sona gelinmiştir. Farklı alanlarda yapılan çalışmalar ve alınan tedbirlerin zirvesi sayılacak olan merhaleye erişilerek hutbelerde Abbâsî Halifesi'nin isminin anılması safhasına gelinmiştir. Birliğin sağlanması yönünde sembolik manada zirveyi ifade eden hutbelerde halife isminin okunması konusunda Nureddin, kararlı davranmış ve Selâhaddin'in talebi üzerine Mısır'a uğurladığı Selâhaddin'i Eyyûbî'nin babası Necmeddin Eyyûb ile Selâhaddin'e bir mektup göndermiştir.⁶²⁵ Nureddin, mektubunda hutbenin Abbâsî Halifesi adına okutulmasını ve acilen Fâtımî

⁶²⁰ قلعي, قدري. صلاح الدين الأيوبي قصة الصراع بين الشرق والغرب خلال القرنين الثاني عشر والثالث عشر للميلاد. بيروت: شركة المطبوعات للتوزيع والنشر، ١٩٩٢، ص. ٢٠١.

⁶²¹ Sallabi, *Selahaddin Eyyubi ve Kudüsün Yeniden Fethi*, 207.

⁶²² A.g.e., 208.

⁶²³ A.g.e., 224.

⁶²⁴ A.g.e., 169.

⁶²⁵ A.g.e., 203.

Devleti'nin sonlandırılmasını talep etmiştir.⁶²⁶ Mısır'a gönderdiği sırada Necmeddin'e verdiği mektupta, “*Bu derhâl yapılması gereken bir iş. Ölüm gelmeden ve iş işten geçmeden evvel bu faziletli ve bu şerefli işi yaparak nasibimizi alalım. Özellikle vaktin imamı El-Müstencid bu işin olmasını çok istiyor. Bu onun en önemli isteklerinden biri*” demiştir.⁶²⁷ Mısır'ın fethini ilahi ikram olarak niteleyen Nureddin'in bu ihsana karşılık bir an evvel İslam beldelerinin birleştirilmesini ve hurafelerin ortadan kaldırılmasını istemesine karşın Selâhaddin, şartların daha da olgunlaşmasını isteyerek iki asırdan uzun bir süre Mısır'da hükmetmiş olan Fâtımîler'in mirasının güçlü olmasından dolayı akıbetin kötüye gitmesinden endişe etmiştir.⁶²⁸ Selâhaddin'in ihtiyatlı davranmaya çalışarak emrin uygulamasını tabir yerindeyse sürece yayması veya tereddütlü davranması üzerine Nureddin bu konuda ısrarcı davranarak emrin uygulanmasını istemiştir. Konuyla ilgili Abbâsî Halifesi'nin bilgisi ve beklentisi olacak ki Abbâsî Halifesi, Nureddin'e hutbelerde halen el-Âdid'in isminin okutulmasını kınayan bir mektup göndermiştir.⁶²⁹

Alınan fazlaca tedbire rağmen Selâhaddin'in tedbirli ve ihtiyatlı davranması sorumlu devlet adamlığına önemli bir örnek olarak görülmelidir. Abbâsî Halifesi Müstencid adına hutbe okutulması yönündeki Nureddin'in emrine karşılık naibi Selâhaddin tarafından, Mısır halkının Fâtımîler'e meyli sebebiyle ortamın hazır olmadığı

⁶²⁶ Ramazan Şeşen, *Salâhaddin Eyyûbî ve Devlet*, 1 bs. (İstanbul: Çağ Yayınları, 1987), 58; Ali Muhammed Sallabi, *Selahaddin Eyyubi ve Kudüsün Yeniden Fethi*, çev. Şerafettin Şenaslan (İstanbul: Ravza Yayınları, 2016), 203; Aydın Çelik, *Fâtımîler Devleti Tarihi*:(Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), 436.

⁶²⁷ Ali Muhammed Sallabi, *Selahaddin Eyyubi ve Kudüsün Yeniden Fethi*, çev. Şerafettin Şenaslan (İstanbul: Ravza Yayınları, 2016), 206.

⁶²⁸ Aydın Çelik, *Fâtımîler Devleti Tarihi*:(Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), 436; Ali Muhammed Sallabi, *Selahaddin Eyyubi ve Kudüsün Yeniden Fethi*, çev. Şerafettin Şenaslan (İstanbul: Ravza Yayınları, 2016), 206.

⁶²⁹ Ramazan Şeşen, *Salâhaddin Eyyûbî ve Devlet*, 1 bs. (İstanbul: Çağ Yayınları, 1987), 58; Ali Muhammed Sallabi, *Selahaddin Eyyubi ve Kudüsün Yeniden Fethi*, çev. Şerafettin Şenaslan (İstanbul: Ravza Yayınları, 2016), 206.

yönünde mazeret sunulmuştur.⁶³⁰ Hutbenin Abbâsî hilâfeti adına okutulmasının gecikmesi üzerine Abbâsî halifesi 1170 yılında Nureddin'e mektup yazarak⁶³¹ gecikmenin sebebini sormuş ve gecikilmiş olunmasından dolayı kınamada bulunmuştu. Nureddin, çekince beyan eden Selâhaddin'e, hutbenin Abbâsî Halifesi adına okunması yönünde kesin emir ihtiva eden bir mektup göndermiştir.⁶³²

Selâhaddin, belirli bir plan hazırlayan Kadı Fadl'dan istifade ederek hicri 565 miladi 1169 yılı Zilhicce ayının 10'unda hutbede Fâtımî Halifesi el-Âdîd'ın ismi ıslah olması yönünde bir dua ile anılarak Şiîler adeta karalanmış ve Hulefa-i Raşidin olan ilk dört halifenin ismi hutbede okutulmuştur.⁶³³ Süreci hassas bir şekilde yönetmeyi başaran Selâhaddin, hutbeler konusunda sona yaklaşıldığının ve uygun zamanın geldiğinin kanaatine varınca emirler, ordu komutanları, ehl-i sünnet fakihleri ve mutasavvıflardan oluşan bir meclis kurarak meclistekilerin fikirlerini sormuş ve tamamının aynı görüşte olduğunu görmüştür.⁶³⁴ Selâhaddin yaptığı hazırlıklar, aldığı tedbirler ve yaptığı istişareler sonunda hicri 567 yılı Muharrem ayının ilk haftasında el-Âdîd'ın ismini hutbeden çıkartmış,⁶³⁵ ikinci haftada ise hutbeyi Abbâsî Halifesi

⁶³⁰ قلّعجي, قدري. صلاح الدين الأيوبي قصة الصراع بين الشرق والغرب خلال القرنين الثاني عشر والثالث عشر للميلاد. بيروت: شركة المطبوعات للتوزيع والنشر, ١٩٩٢, ص. ٢١١ ;

Aydın Çelik, *Fatâmîler Devleti Tarihi*:(Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), 436; Ali Muhammed Sallabi, *Selahaddin Eyyubi ve Kudüsün Yeniden Fethi*, çev. Şerafettin Şenaslan (İstanbul: Ravza Yayınları, 2016), 206.

⁶³¹ Ramazan Şeşen, *Salâhaddin Eyyübî ve Devlet*, 1 bs. (İstanbul: Çağ Yayınları, 1987), 58.

⁶³² Aydın Çelik, *Fâtımîler Devleti Tarihi*:(Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), 436; Ali Muhammed Sallabi, *Selahaddin Eyyubi ve Kudüsün Yeniden Fethi*, çev. Şerafettin Şenaslan (İstanbul: Ravza Yayınları, 2016), 206.

⁶³³ Ali Muhammed Sallabi, *Selahaddin Eyyubi ve Kudüsün Yeniden Fethi*, çev. Şerafettin Şenaslan (İstanbul: Ravza Yayınları, 2016), 207.

⁶³⁴ قلّعجي, قدري. صلاح الدين الأيوبي قصة الصراع بين الشرق والغرب خلال القرنين الثاني عشر والثالث عشر للميلاد. بيروت: شركة المطبوعات للتوزيع والنشر, ١٩٩٢, ص. ٢١١ ;

Ali Muhammed Sallabi, *Selahaddin Eyyubi ve Kudüsün Yeniden Fethi*, çev. Şerafettin Şenaslan (İstanbul: Ravza Yayınları, 2016), 208.

⁶³⁵ Aydın Çelik, *Fâtımîler Devleti Tarihi*:(Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), 436.

el-Müstencid Billah adına okutarak Fâtımî hilâfetini hutbe itibariyle ortadan kaldırmıştır.⁶³⁶ Ehlisünnet mensuplarının fazla olduğu İskenderiye şehrinde hutbeler Kahire ve diğer bölgelerden iki hafta önce Abbâsî Halifesi adına okutulmaya başlanmıştır.⁶³⁷ Hutbenin, Abbâsî Halifesi adına okunmasından kısa bir süre sonra hicri 567 yılı Muharrem ayının 10'unda son Fâtımî Halifesi el-Âdîd ölmüştür.⁶³⁸ Âdîd'in ölümünü duyan Selâhaddin, onun adının hutbelerden çıkarılması konusunda acele ettiğini düşünerek pişman olmuş, "Onun bugün öleceğini bilseydik hutbelerden adını kaldırmak suretiyle ona eziyet etmezdik," şeklinde sözüne karşılık kadı Fadıl, "Efendim, onun adını hutbeden kaldırmayacağımızı bilseydi ölmezdi"⁶³⁹ deyince, Selâhaddin, katibi ve müsteşarı arasında geçen bu espriye hazır olanlar gülererek karşılık vermişlerdir.⁶⁴⁰

⁶³⁶ قلنجي, قدري. صلاح الدين الأيوبي قصة الصراع بين الشرق والغرب خلال القرنين الثاني عشر والثالث عشر للميلاد. بيروت: شركة المطبوعات للتوزيع والنشر, ١٩٩٢, ص. ٢١٣;

Ali Muhammed Sallabi, *Selahaddin Eyyubi ve Kudüsün Yeniden Fethi*, çev. Şerafettin Şenaslan (İstanbul: Ravza Yayınları, 2016), 208.

⁶³⁷ Ali Muhammed Sallabi, *Selahaddin Eyyubi ve Kudüsün Yeniden Fethi*, çev. Şerafettin Şenaslan (İstanbul: Ravza Yayınları, 2016), 208.

⁶³⁸ قلنجي, قدري. صلاح الدين الأيوبي قصة الصراع بين الشرق والغرب خلال القرنين الثاني عشر والثالث عشر للميلاد. بيروت: شركة المطبوعات للتوزيع والنشر, ١٩٩٢, ص. ٢١٣;

Ali Muhammed Sallabi, *Selahaddin Eyyubi ve Kudüsün Yeniden Fethi*, çev. Şerafettin Şenaslan (İstanbul: Ravza Yayınları, 2016), 208.

⁶³⁹ قلنجي, قدري. صلاح الدين الأيوبي قصة الصراع بين الشرق والغرب خلال القرنين الثاني عشر والثالث عشر للميلاد. بيروت: شركة المطبوعات للتوزيع والنشر, ١٩٩٢, ص. ٢١٣;

Ali Muhammed Sallabi, *Selahaddin Eyyubi ve Kudüsün Yeniden Fethi*, çev. Şerafettin Şenaslan (İstanbul: Ravza Yayınları, 2016), 208.

⁶⁴⁰ قلنجي, قدري. صلاح الدين الأيوبي قصة الصراع بين الشرق والغرب خلال القرنين الثاني عشر والثالث عشر للميلاد. بيروت: شركة المطبوعات للتوزيع والنشر, ١٩٩٢, ص. ٢١٣;

Ali Muhammed Sallabi, *Selahaddin Eyyubi ve Kudüsün Yeniden Fethi*, çev. Şerafettin Şenaslan (İstanbul: Ravza Yayınları, 2016), 208.

Vefatından üç gün sonra toprağa verilen⁶⁴¹ son Fâtımî Halifesi el-Âdîd'in ölümüyle Fâtımî Devleti'nin sonlandığı haberi Nureddin'e ulaştığında Nureddin, bu hususu bildiren bir mektubu İbni Ebi Asrûn ile Abbâsî Halifesine bildirmiştir. Muiz döneminde başlayarak Mısır'da ikiyüz sekiz yıldır hutbelerin Fâtımîler'in adına okutulmasının sonlanmış olması ve hutbelerin Abbâsî hilâfeti adına okutulması üzerine Bağdat şehri, kapılar ve kubbeler süslenerek kutlamalar yapılmıştır.⁶⁴²

⁶⁴¹ قلعجي, قدري. صلاح الدين الأيوبي قصة الصراع بين الشرق والغرب خلال القرنين الثاني عشر والثالث عشر للميلاد. بيروت: شركة المطبوعات للتوزيع والنشر, ١٩٩٢, ص. ٢١٣.

⁶⁴² قلعجي, قدري. صلاح الدين الأيوبي قصة الصراع بين الشرق والغرب خلال القرنين الثاني عشر والثالث عشر للميلاد. بيروت: شركة المطبوعات للتوزيع والنشر, ١٩٩٢, ص. ٢١٦.

Ali Muhammed Sallabi, *Selahaddin Eyyubi ve Kudüsün Yeniden Fethi*, çev. Şerafettin Şenaslan (İstanbul: Ravza Yayınları, 2016), 209.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

DEĞERLENDİRME ve TARTIŞMA

8.1.Müslümanların Bölünmüşlük Sorununa Günümüzden Örnek

İslâm dünyasının birlikte hareket etmesi elbette bir liderin veya bir kurumun varlığıyla mümkündür. Haçlı istilası ile Suriye ve Filistin bölgesi, Anadolu'nun batı bölgeleri ile Kudüs kaybedildikten sonra Müslümanlar, tehlikenin farkına varmışlardır. Geç de olsa bir araya gelmeyi başaran Müslümanlar, Haçlılara karşı amansız, ama kesintisiz bir mücadeleye girişmişlerdir. İslâm dünyasındaki bölünmüşlüğün doğurduğu sonuçlar dün olduğu gibi bugün de yaşanmaktadır. Başta hilâfet müessesesi olmak üzere Müslümanları bir çatı altında toplayacak kurum veya kuruluşların önemi sadece tarihte değil günümüzde de mevcuttur. Tarihte yaşanmış bölünmüşlüğün somut manada Kudüs'ün kaybına sebep olduğu, günümüzde de dağılımlılığın bedelinin yine Kudüs'ün işgaliyle ödendiği gerçeği tesadüf olarak görülmemelidir.

20. yüzyılın başından günümüze kadar İslâm dünyasında yaşanmakta olan sıkıntılar, işgaller, yıkım ve katliamlar büyük ölçüde yine aynı sorunlardan kaynaklanmaktadır. İslâm dünyasının farklı vesilelerle birbiriyle mücadele etmesinin doğurduğu sorun ve yıkımın ciddiyeti günümüzde fark edilmiş olmalıdır. İslâm dünyasının siyaseten olduğu gibi inanç bağlamında da kendi içerisinde özellikle etnik ve mezhebi çatışmalardan uzak ve özellikle dışarıya karşı aynı çizgide durabilmesinin gerekliliği kaçınılmazdır. Bu sorunun üstesinden gelmenin yöntemi Müslümanların dış tehditlere karşı birlikte mücadele etmeleriyle mümkün olabilecektir.

Müslümanların arasında yaşanan mezhep savaşlarıyla dini ve siyasi bölünmüşlüğün tarihte Haçlıların, İslam coğrafyasını işgal edebilmelerinde küçümsenmeyecek bir payı bulunmaktadır. 2000'lere gelindiğinde, aradan dokuz asır geçmesine rağmen yine aynı senaryolar ile aynı akıbete uğramış olmak derin bir üzüntüye sebebiyet vermektedir. Dokuz asır önce yaşanan mezhep savaşları ve bu savaşın Müslümanlara ödediği ağır bedelden ders alınmamış olmasıyla, günümüzden dokuz asır öncesinde yaşanan aynı sıkıntıları aynı gerekçelere bağlı olarak yaşamış olmak konunun ehemmiyetine örnek olarak yeterlidir.

Günümüzde amansız bir istilaya maruz kalmış olan İslam dünyasının kurtuluşu, bir liderin veya liderlik müessesesinin veya bu müessesenin yerini alacak; uluslararası müşterek idare edilebilecek bir kurumun veya Müslüman devletlerin – toplumların mutabık kalacakları bir ilkeler manzumesinin varlığı ile mümkün görünmektedir. Ortak akılla idare edilmesi gereken bu kurumun tüm Müslümanlara yönelik bağlayıcılığı olan bir statüde olması ise bir gerekliliktir.

İslam dünyasında yaklaşık bir asırdır yaşanmakta olan büyük işgal ve kıyımların yakın zamanda sona ermesi bir temenni olmaktan öte, uğrunda çalışılması gereken Müslüman toplumların geleceğini yakından ilgilendiren önemli bir konudur. İslam dünyasının bir araya gelerek sorunları çözebilmesi durumunda mevcut sorun ve durumla ilgili ortaya konulan çalışma veya gayretler değerini yitirmeyecektir. Bilakis, tekerrürden ibaret olan tarihten ibret alınması adına çalışmaların güncel ve gündemde tutulması önem arz ettiği gibi, tarihe kayıt düşülerek hafızanın diri tutulması da ayrıca önemlidir.

8.2.Geçmişte Yaşanan Sorunun Günümüzdeki Tekrarı

Günümüz dünyasında coğrafyamızda yaşamakta olduğumuz sorunlar hususunda uyarıcı nitelikte olması gereken bölünmüşlük konusunun tarihte ödettiği bedelin yanında günümüzde ödenen bedel, zaman kaybetmeden ders almayı gerektirmektedir. Zengîler döneminde hızlanan mücadelede 1144 yılında İmâduddin Zengînin Urfa'yı fethetmesi⁶⁴³ Haçlılara indirilen ilk büyük darbeydi. Haçlılarla mücadele devam ederken Nureddin Mahmud'un eline geçmesinden Fâtımîlerin Haçlılara terk ettiği Taberiye bölgesi⁶⁴⁴ bölünmüşlüğün ne denli büyük bir sorun teşkil edebileceğini göstermektedir.

Tarihte bölünmüşlüğün Kudüs'ün kaybedilmesiyle sonuçlandığı ve bölünmüşlüğün sonlandırılması sonucu Kudüs'ün fethedilebilmesi bugün için bizlere bir şeyler anlatıyor olmalıdır. Öncelikle bölünmüşlüğün farkında olan Nureddin ve onun izini takip eden Selâhaddin, Müslümanların arasındaki birliği 12 yıllık bir gayretin

⁶⁴³ Ramazan Şeşen, *Salâhaddin Eyyübî ve Devlet*, 1 bs. (İstanbul: Çağ Yayınları, 1987), 36; Ali Muhammed Sallabi, *Zengiler Dönemi*, çev. Turgut Akyüz (İstanbul: Ravza Yayınları, 2014), 151.

⁶⁴⁴ Ali Muhammed Sallabi, *Zengiler Dönemi*, çev. Turgut Akyüz (İstanbul: Ravza Yayınları, 2014), 476.

neticesinde sağlayabilmişlerdir.⁶⁴⁵ Bir liderin önderliğinde gerçekleşecek olan kurtuluş mücadelesi Selâhaddin Eyyûbî'nin 02 Ekim 1187 günü Kudüs'ü fethiyle⁶⁴⁶ insiyatif tamamen Müslümanların eline geçmiştir. Tarihteki bölünmüşlüğü Kudüs'ün kaybına, tarihteki birliğin Kudüs'ün fethine zemin hazırladığı gibi, günümüzde İslâm dünyasının yaşadığı tefrika ile Kudüs'ün işgal altında bulunması Müslümanlara uyarıcı ve ibret dolu bir ders niteliği taşımaktadır. Kudüs'ün fethi ve işgalden kurtarılmasının tek çaresinin İslâm dünyasının tefrikaları bir kenara koyarak birleşmekten geçtiğinin farkına varılması hususunda epey geç kalındığı ise, sorunun farklı bir boyutuna işaret ediyor olmalıdır.

⁶⁴⁵ Ali Muhammed Sallabi, *Selahaddin Eyyubi ve Kudüs'ün Yeniden Fethi*, çev. Şerafettin Şenaslan (İstanbul: Ravza Yayınları, 2016), 523.

⁶⁴⁶ Ramazan Şeşen, *Selahaddin'den Baybars'a*, 1 bs. (İstanbul: İsar Vakfı, 2007), 14.

SONUÇ

Bu çalışmada, hilâfet makamının siyasal alanda bölünmüşlüğüne, Fâtımî hilâfetinin tarih sahnesine çıkmasına, gelişmesine ve Fâtımî hilâfetinin bazı uygulamalarına değinilerek özellikle bölünmüşlüğün sona erdirilmesi süreci mercek altına alınmıştır. Tarih salt manada geçmişini bilmek maksadıyla değil, geçmişini öğrenerek bundan ders çıkarmak, çıkarılan dersten bugünü doğru yaşayabilmek ama ve mutlaka yarını doğru inşa etmek için öğrenilmelidir.

Tekerrürden ibaret olan tarihten ibret alınınca kötü manada cereyan etmesi muhtemel tekerrürün önüne geçilmiş olur. Orta Doğu coğrafyasında yaşanan kıyım ve yıkımların gerçekten bir tekerrürden ibaret olması acımızı bir başka artırmaktadır. Aslında tarih, geçmişte yaşananlardan ibret alıp ders çıkararak yarınımızı inşa etmeyi öğretmelidir. Orta Doğu coğrafyasının yaşadığı en büyük yıkımlardan biri XI. yüzyılın sonları itibariyle Haçlı saldırıdır. Haçlı saldırılarına karşı direnç gösterilemeyişinin sebebi elbette ki İslâm dünyasının kendi içerisinde aranmalıdır. Bunun en büyük sebeplerinden biri ise Müslümanların bölünmüşlüğüdür. Buradaki bölünmüşlükte daha hassas nokta şudur ki; sadece siyaseten değil, aynı zamanda dini sembolik değeri yüksek, Müslümanların birlik ve liderliklerinin sembolü olan hilâfet makamında yaşanan bölünmedir.

Gerek dini gerek sosyal ve siyasi bölünmüşlüğün akıbetini hatırlayıp bu durumdan doğru bir çıkarsama yapılmalıdır. Bu çalışmanın geniş manada düşünüldüğünde haçlılardan dolayı Avrupa ülkelerinin büyük bir bölümünü, Abbâsîleri, Selçukluları, Anadolu Selçuklularını, Zengîleri, Eyyübîleri, Artukluları, Danişmentlileri ve Memlûklüleri ilgilendiriyor olması açısından zengin bir dönemi kapsamakta ve bu süreç ile ilgili zengin çalışmalar yapılması beklenmektedir. Tarihi ve siyasi açıdan çok zengin olan bu dönemin akademik ve detaylı bir şekilde incelenmesine ve çalışmaların insanlığın istifadesine sunulması gibi bir amaç ön görülmelidir.

Bu yüzden çalışmada İslam dünyasının bölünmüşlüğü sorunsalı üzerinde durulmaya çalışılmıştır. Birçok farklı noktada ihtilaf ve bölünme yaşanma ihtimali bulunmasına rağmen en ciddi bölünmenin dini anlayışa bağlı bir bölünme olduğu rahatlıkla kabul edilebilir. Zira din, ahrete de taallük ettiğinden dolayı inanan insanlar açısından dünyevi en önemli değerlerden de üstün bir konumda bulunmaktadır.

Peygamberin vefatıyla birlikte ortaya çıkan İslâm dünyasının en önemli müessesesi olan hilâfet sorunu başladığı gün itibariyle tartışma ve ihtilaflara sebep olmuştur. Bu ihtilâflardan doğan mezhepsel ayrışimlardan biri olan Şii anlayışa mensup olanlar karşıt düşünce ve rakip olarak kabul ettikleri hilâfet makamına karşı muhalefet ederek süreç içerisinde Emevilerle daha sonra Abbâsîlerle mücadele etmişlerdir. Bu mücadelenin sonucunda oluşan bölünmenin meydana getirdiği büyük yıkım, İslâm coğrafyasına yabancı unsurların dışarıdan gelerek İslâm coğrafyasını işgal etmesi gibi büyük ölçekli sorunların doğmasına sebep olmuştur. Sebep olduğu sonuçların dikkate alınması durumunda bölünmüşlüğün ödediği bedelin ne denli büyük olduğu açık bir şekilde görülmektedir. Fâtımî Hilâfetinin kurulmasıyla Abbâsîlerle aralarında mücadeleler yaşanmış ve bu mücadelelerde Abbâsî başkenti ele geçirilerek kırk hafta boyunca Fâtımî hilâfeti adına hutbe okutulmuşsa da⁶⁴⁷ Selçukluların yardımıyla Bağdat şehri geri alınabilmiştir.⁶⁴⁸ Fâtımîler dönemi'nde yaşanan bölünmüşlük İslâm dünyasının dikkatinin iç dinamiklere çekilmesine sebep olduğu gibi bir asır sonra doğudan gelen Moğol istilasını durduramayan İslam dünyası hilâfet sorunu olmasa da tekrar aynı sorunlarla, kendi içlerindeki sıkıntılar ve parçalanmışlıklarla uğraşmak zorunda kalmışlardır. XI. yüzyılda Batıdan gelip Müslümanlara ait coğrafyanın bir kısmını işgal eden haçlıları, XIII. yüzyılda doğudan gelip İslâm dünyasının önemli bir kısmını işgal ederek büyük bir yıkım yaşatan Moğolları⁶⁴⁹ durduramayan İslam dünyasının en büyük sorunu bölünmüşlük veya birlikte hareket edememek olarak ifade edilebilir.

XI. yüzyılın en güçlü devleti olan Büyük Selçukluların, 1071 yılında Malazgirt'te Bizans'a karşı kesin ve parlak bir zafer kazanması,⁶⁵⁰ İslâm dünyasının siyasal

⁶⁴⁷ المقرئزي, لتقي الدين أحمد بن علي بن عبد القادر. *المواعظ والاعتبار في ذكر الخطط والآثار*. لندن: مؤسسة الفرقان للتراث الإسلامي مركز دراسات المخطوطات الإسلامية، ٢٠١٣، ١٧٤/٢.

⁶⁴⁸ Güner, Ahmet. "Mâverdî'nin Hilâfet Kuramının Tarihsel Arkaplanına Bir Bakış (II)". *D. E. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 17, (2003): 227-252.

⁶⁴⁹ Ocak, Ahmet. "Haçlı Seferlerinin Ortaya Çıkışı ve (Doğu - Batı Dünyaları Açısından) Doğurduğu Sonuçlar". *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 14, S. 3, (2014): 133-155.

⁶⁵⁰ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999), 319.

yapısını da etkilemiştir. Selçuklular, Malazgirt zaferinden sonra Anadolu üzerinden batıya doğru yürüyüşe devam edeceklerine, iç tehdit olarak görülen Fâtımîler'e karşı mücadele sebebiyle güney istikametine yöneldikleri dikkatlerden kaçmamalıdır. Tuğrul Bey'le başlayan Alparslanla devam eden Malazgirt zaferinden sonra ve Melikşah döneminde önemli Türkmen beylerinden Atsız tarafından Fâtımî bölgesinde sürdürülen Akabinde Tutuş ve Artukoğulları tarafından Filistin bölgesinde Fâtımîler'e karşı verilen mücadele ve yaşanan hareketlilik konunun ehemmiyetinin anlaşılması açısından önemli görülmektedir. İslam dünyası itibariyle Haçlıların bölgede ki varlığı küçümsenemeyeceği gibi göz ardı da edilmemelidir. Zira haçlılar bu coğrafyaya işgal maksatlı gelmiş, büyük zulümler işlemiş, Kutsal Kudüs'ü ele geçirmiş ve dinsel manada Müslümanlara düşmanca davranmışlardır.

Müslümanlar için kutsal bir şehir olan Kudüs'ün Haçlılar tarafından işgal edilmesi ve birçok bölgede Müslümanlara yönelik işgal ve zalimane uygulamaları nedeniyle İslâm dünyasının birçok noktasında haçlılara karşı mücadelelerin başlamasına sebep olmuştur. Haçlılara karşı İslâm dünyasında oluşan dinsel tepki, Fâtımîlerin haçlılarla birlikte hareket etmesinden dolayı Fâtımîler'e doğru yöneltmiştir. Haçlı varlığının sonlandırılabilmesinin İslâm dünyasında birliği sağlamaktan geçtiğinin farkına varan Müslüman liderler ve devletler, mücadele sürecinin başına Müslümanların birleştirilmesi işini yerleştirerek Fâtımî hilâfetini ortadan kaldırmayı başarmışlardır. Bu düşüncenin isabetli oluşunu, yaşanan tarihsel olaylar gözler önüne sermektedir. Zira Fâtımî Hilâfetinin sonlandırılmasından sonra Haçlılara yönelik kıskaç daraltılarak 02 Ekim 1187 günü Kudüs fethedilmiş ve daha sonraki süreçte Haçlı varlığı İslâm dünyasında tamamen sonlandırılabilmiştir.

Doğru bir teşhisten sonra doğru bir yöntemle yapılan mücadele günü birlik değil uzun soluklu olarak planlanmıştır. Fâtımî Devleti'nin iki buçuk asırdan uzun bir süreyle varlığını sürdürerek köklü kurumlara sahip olması mücadele yöntemini daha zorlu ve daha hassas bir hale getirmiştir. Fâtımî Devletinin aynı zamanda bir hilâfet makamı olmasıyla mücadelenin sadece bir devlete karşı yapılmadığı hem siyasi hem dini bir yapıya karşı mücadele edildiği hususu dikkatten kaçmamalıdır. Fâtımî hilâfetinin sonlandırılması süreci hassas bir şekilde yönetilerek mücadele bir alanla sınırlı tutulmamıştır. Alınan askeri tedbirlerin yanında, medreseler kurmak suretiyle eğitimde, istihbarat birimlerinin ve ordu yönetiminin ele geçirilerek askeri ve

bürokratik manada devletin yönetiminde, dışarıdan getirilen ilim adamlarından ve görevlendirilen Sünni kadınlara kadar çok geniş bir perspektifte mücadele edilmiştir.

Tüm bu tedbirlerle bir ihtilal olmaksızın, sâbık halifeyi öldürmeye teşebbüs etmeyerek hatta halifenin vefatından sonra halifenin 152 kişilik ailesini dahil koruma altına alacak ve kendilerine ikram ve ihsanlarda bulunacak kadar⁶⁵¹ ince ve hassas bir süreç yürütülmüştür. Ezanlara yapılan ilavelerin kaldırılması, Sahabelere hakaretlerin durdurulması, Şîî tedarisatın yasaklanması, cuma namazının bir şehirde bir camide kıldırılması suretiyle Fâtımîler açısından sembolik manada değerli el-Ezher'de cuma namazlarının kıldırılmamasından sonra atılacak son adımla ilgili önde gelen ilim ve devlet adamlarıyla istişare edilmesi, ne denli hassas bir sürecin yürütüldüğünü göstermektedir.

Tüm alınan tedbirlerden sonra, geriye kalan ve zirvenin ta kendisi sayılması gereken hutbelerde halife isminin anılması konusuna gelinmiştir. Hutbelere direk son noktayı koymak suretiyle değil de tedrici bir yöntemle önce Hutbelerde dört halifenin ismi okutulmuş, peygamberin eşleri ve amcaları Hamza ile Abbas hutbelerde anılarak adım adım ilerleme kaydedilmiştir. Hutbelerde Hz. Abbas'ın anılması önemlidir, zira Fâtımîler'in rakibi Abbâsîler peygamberin amcası olan Hz. Abbas'ın soyundan gelmişlerdir. Fâtımî Halifesi'nin küçük düşürülürcesine hutbelerde anılması, imamın hutbelerde Abbâsîler gibi giyinmesinden sonra hutbe Abbâsî Halifesi adına okutulmak suretiyle süreç başarılı bir şekilde tamamlanmıştır. Hutbenin Abbâsî Halifesi'nin adına okunmasından üç gün sonra son Fâtımî Halifesi el-Âdîd vefat etmiştir.⁶⁵² El-Âdîd ölmeden hutbenin Abbâsî Halifesi adına okutulmuş olması karalılık ifadesi açısından önem arz ederken bir taşkınlığın yaşanmasına mahal verilmemesi ise sürecin yüksek ve numunei imtisal başarısı olarak görülmelidir. 262 yıllık bir devletin sona erdirilmesi sürecinde, itikadi bir takım farklılık ve rekabete rağmen bir karışıklığa mahal verilmemesi yürütülen sürecin ne denli hassas ve başarılı yönetildiğini göstermektedir. 262 yıllık bir yapının sonlandırılması ile siyasi manada bir devlet sonlandırılarak siyasi yapıyla birlikte dinsel bir farklılığında

⁶⁵¹ قلنجي, قدري. صلاح الدين الأيوبي قصة الصراع بين الشرق والغرب خلال القرنين الثاني عشر والثالث عشر للميلاد. بيروت: شركة المطبوعات للتوزيع والنشر، ١٩٩٢، ص. ٢١٥.

⁶⁵² المقرئزي، لتقي الدين أحمد بن علي بن عبد القادر، المواعظ والاعتبار في ذكر الخطط والآثار. لندن: مؤسسة الفرقان للتراث الإسلامي مركز دراسات المخطوطات الإسلامية، ٢٠١٣، ٢٠٦/٢.

ortadan kaldırılması sağlanmıştır. Tüm bunları yaparken halife'nin ölümünden sonra halife'nin sarayını kullanmak yerine Selâhaddin kendi vezirlik konutunda kalmayı tercih edebilmiştir.⁶⁵³ Böylesi hassas bir yapıyı hem dini hem siyasi manada iki farklı boyutuyla ortadan kaldırırken izlenen yöntem ve bu yöntemin sonuçlanma şekli, dünya siyaset tarihinde ihtilaf ve mücadelelerde numune-i imtisal seviyede bir uygulamayla nevi şahsına münhasır mümtaz bir konuma yerleşmeyi hak etmektedir.

⁶⁵³ قلعجي, قدري. صلاح الدين الأيوبي قصة الصراع بين الشرق والغرب خلال القرنين الثاني عشر والثالث عشر للميلاد. بيروت: شركة المطبوعات للتوزيع والنشر, ١٩٩٢, ص. ٢١٦.

KAYNAKÇA

- Abdülcebbar, Kâdi. *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*. çev. İlyas Çelebi. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı. 2013.
- Ağırakça, Ahmet. *Selahaddin Eyyubi ve Kudüsün Yeniden Fethi*. İstanbul: Beyan, 1997.
- Alican, Mustafa. "Fatımî Hlifesi El Mustansır Billâh Döneminde Mısırda Yaşanan Sosyo Ekonomik ve Siyasi Buhran Üzerine Bir İnceleme". *Tarih Dergisi*. S.59(2014): 1-26.
- Altan, Ebru. "Anadolu'da Haçlılara Karşı Savaş (1097-1190)". *Tarih Dergisi*. S.47 (2009): 75-104.
- Arslan, Halil. "II.Kılıçarslanın Çocukları Arasındaki Mücadeleler ve Bu Mücadelelerin Neticeleri" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. T.C. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- Avcu, Ali. "Fatımî-Karmatî ilişkisine Dair Bazı Mülâhazalar". *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XIII/2, (2009): 243-265.
- Ayan, Ergin. "Büyük Selçuklu Devletinin Temelleri Atılırken Siyasi Meşruiyet Süreci". *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C. 3, S. 5, (2012): 17-37.
- Aycan, İrfan. "Emeviler Dönemi İç Siyasi Gelişmeleri (41-132/661-750)". *Ankara Üniversitesi İlahiyat fakültesi Dergisi*, C.39,(1999): 147-174.
- Azimli, Mehmet. "İlk Şii Halife Ubeydullah El-Mehdî ve Fatımî Halifeliği Üzerine Bazı Değerlendirmeler". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C.VII, S.1, (2005): 59-73.
- Bahadır, Gürhan. "1101 Yılında Türk-Haçlı Mücadelelerinin Anadolu Tarihindeki Önemi". *Capaddocia Journal Of History And Social Sciences*, S. 5, (2015): 77-108.
- Başoğlu, Tuncay. "Hilafetin Sübut Şartı Olarak Bey'at". *İLAM Araştırma Dergisi*, C.I, S.2,(1996): 81-111.

- Bezer, Gülay Ögün. "Harput'ta Bir Türkmen Beyliği Çubukoğulları".
<https://www.ttk.gov.tr/yayinlarimiz/dergi/bellekten-cilt-lxi-sayi-230-yil-1997-nisan/>, [1997]: 67-92.
- Büyükkara, M. Ali. "İsmâilî Dâî ve Fâtımî Davet". *İLAM aşırma Dergisi*, C.3, S.1, (1998): 9-35.
- Ceran, İsmail. "Osmanlı Dönemine Kadar Türk-Fransız İlişkileri ve Haçlı Seferleri". *The Journal of Academic Social Science Studies*, C.6, S.4,(2013): 191-228.
- Cerir'üt-Taberi, Ebû Cafer Muhammed Bin. *Tarih-i Taberi*.çev. M.Faruk Gürtunca. İstanbul: Sağlam Yayınevi. ?
- Çelik, Aydın. *Fâtımîler Devleti Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018.
- Çelik, Aydın. "Fâtımîler Devletinin Kuruluşu". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 15, S. 2,(2005): 433-453.
- . *Fâtımîler Döneminde Kahire Şehri*. Elazığ: T.C. Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2008.
- Çelik, Aydın, vd., "İlk İslam Fetihlerinden Beylikler Dönemine Harput", *Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu*, Elazığ: Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi, 23-25 Mayıs 2013. 545-560.
- Demirkent, Işın. "Haçlı Düşüncesinin Doğuşu ve Hedefleri". *Tarih Dergisi*, S.35, (1994): 65-78.
- Doğdu, Yunus Emre. "El Efdal Bin Bedr'ül Cemali Ve Ortadoğu Siyasetine Etkisi". *Journal of History and Future*, C.1, S.1, (2015): 71-77.
- Dündar, Mahmut. "Mısır Eyyubilerinde Eğitim ve Öğretim faaliyetleri"Yayınlanmamış Doktora Tezi. T.C. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- el-Faruki, İsmail Raci, & Luis Leyla el-faruki. *İslam Kültür Atlası*.çev. Mustafa Okan Kibaroğlu ve Zerrin Kibaroğlu. İstanbul: İnkılap Yayınları. 1999.
- el-İsfahani, Rağıb. *Müfredat*. çev. Mustafa yıldız. İstanbul: Çıra Yayınları. 2017.
- el-Kettânî, Muhammed Abdulhay. *Et-Teratibu'l İdariyye*. çev. Ahmet Özel. İstanbul: İz Yayıncılık. 2003.

- en-Nesefi, Ömer. *Ehl-i Sünnet Akaidi*. çev. Mustafa Kasadar. İstanbul: Ravza Yayınları. 2015.
- Erdem, İlhan. "Haçlılar ile Mücadelede Menbiç ve Emir Belek". *TAD*, C.37, S64, (2018): 191-204.
- Ertaş, Kasım. "Fâtımî Devleti'nin Yönetiminde Ermeni Vezirler ve Sosyal-Siyasi Hayattaki Roller". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.8, S17, (2017): 64-84.
- el-Askânî, İbn Hacer. *Fethu'l Bârî - Sahîh-i Buhârî Şerhi*. İstanbul: Polen Yayınları, 2007.
- en-Nevevi, Muhyiddin. Riyâzü's-Sâlihîn. çev. M.Emin Özafşer ve Bünyamin Erul. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları. 2013.
- eş-Şehristani, Ebü'l-Feth Tacüddin (Lisanüddin) Muhammed b. Abdülkerim. *El-Milel Ve'n-Nihal*. çev. Mustafa Öz. İstanbul: Litera Yayıncılık. 2015.
- et-Tirmizi, Ebu İsa Muhammed Bin İsa Bin Sevre. *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*. çev. Osman Zeki Mollamehmetoğlu. İstanbul: Yunus Emre Yayınları. 1971
- Gazâlî, İmam. *Bâtınlığın İç Yüzü*. çev. Avni İlhan. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 1993.
- Genç, Özlem, ve Harun Korunur. "Antakya'nın Haçlılar Tarafından Ele Geçirilişi". *Studies of The Ottoman Domain*, C.6, S.10, (2016): 60-83.
- Göktürk, Türker, ve İsa Dağ. "Nizamiye Medreselerinin Eğitim-Öğretimdeki Yeri". *The Journal of Academic Social Science Studies*, S.27, (2014): 457-469.
- Güler, Zekeriya. "Ali B. Ebî Tâlib'in Günümüz Problemlerine Işık Tutan Bazı Ahlak İlkeleri". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.13, S13, (2002): 1-46.
- Güner, Ahmet. "Mâverdî'nin Hilâfet Kuramının Tarihsel Arkaplanına Bir Bakış (II)". *D. E. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 17, (2003): 227-252.
- Gürbüz, Osman. "Bizans ve Sasanilerdeki Dini Bşkılarının İlk Dönem İslam fetihlerine etkisi". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 7, S. 4, (2007): 159-178.

- Gürbüz, Osman. "XII. Yüzyıl İslam Dünyasında Örnek Bir Yönetici: İmadeddin Zengi". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 38,(2012): 52-66.
- Hakyemez, Cemil. "Abbasî Devletine Yönelik Ali Oğulları Veya Şîh Tehdidi". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 9, S. 1,(2007): 327-341.
- Haldun, İbn-i. *Mukaddime*. çev. Halil Kendir. Ankara: Yeni Şafak Kültür Armağanı İmaj İç ve Dış Ticaret a.ş. 2004.
- Hamidullah, Muhammed. *İslam Peygamberi*. çev. Salih Tuğ. İstanbul: İrfan Yayıncılık ve Tanıtım. 1993.
- Hatiboğlu, Mehmed Said. *Hilafetin Kureyşiliği*, 2 bs. Ankara: OTTO Yayın, 2011.
- Hazm, İbn. *El-Fasl*. çev. Halil İbrahim Bulut. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları. 2017.
- Hillenbrand, Carole. *Müslümanların Gözünden Haçlı Seferleri*. çev. Nurettin Elhüseyni. İstanbul: Alfa Basım Yayın Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti. 2015.
- Hişam, İbni. *Siret-i İbn-i Hişam*. çev. Hasan Ege. İstanbul: Kahraman Yayınları. 1985.
- Hitti, Philip K. "Haçlı Seferlerinin Doğu Hristiyanları Üzerindeki Etkileri". *folklor/edebiyat*, C. 16, S. 61, (2010): 227-232.
- İbnü'l-Esir. *el-Kâmil Fi't-Tarih*. çev. Ahmet Ağırakça vd. İstanbul: Ocak Yayıncılık. 2016.
- Karaca, Sevtap Gölgesiz. "I. Haçlı Seferi (1096) Öncesinde Bizans İmparatorluğunun Siyasi Durumuna Bakış". *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.2, S. 4, (2012): 141-153.
- Kaya, Selim. "Büyük Selçuklular Döneminde Bağdat". *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, S. 15, (2008): 1-16.
- Kayaoğlu, İsmet. *İslam Kurumlar Tarihi*, 2 bs. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1985.
- Kazıcı, Ziya. *İslam Medeniyeti Müesseseleri Tarihi*, 17 bs. İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016.
- Kesik, Muharrem. "Emir (Melik) Gazi (1104-1134)". *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, C. 3, S. 2, (2014): 157-181.

- Keskin, M. *Caferi İlmihali*, 2 bs. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012.
- Kırkız, Mustafa. "El-Ezher Özelinde Klasik ve Modern Eğitim". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 14, S. 1, (2014): 167-189.
- Koca, Salim. "Sultan Sancar ve Büyük Selçuklu Devletinin". *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 1, (2017): 31-80.
- Koparman, K. Yaşar. "Nureddin'in Faaliyeti". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S. 6, (1966): 505-520.
- Kök, Bahattin. "Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi". *Nuruddin Mahmud'un Mısır'ı ele geçirmesi ve Fâtîmîlerin yıkılışı*, S. 9, 1990: 165-187.
- Kuşçu, Ayşe D. "Büyük Selçuklu Devletinin Suriye, Filistin ve Mısır Politikasına Dair Bazı Tespitler". *Türkiyat Araştırmaları dergisi*, S. 27, (2010): 638-664.
- Kütüb-i Sitte, *Kütüb-i Sitte*. çev. İbrahim Canan. Ankara: Akçağ Anonim, 1989.
- Kütük, Ahmet. "Nureddin Mahmut Zengi'nin Kuzey Sınırdaki Hıristiyan Devletlerle ilişkisi". *Journal of Islamicjerusalem Studies*, (2018): 51-68.
- Levvis, Bernard. *Alamut Kalesi*. çev. Müberra Güney. İstanbul: Nokta Kitap. 2012.
- Maalof, Amin. *Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri*. çev. Mehmet Ali Kılıçbay. İstanbul: Telos Yayıncılık. 1998.
- Mâce, İbni. *Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve Şerhi*. çev. Haydar Hatipoğlu. İstanbul: Kahraman Yayınları. 1983.
- Mâverdi, Ebû'l Hasan el -. *El - Ahkâmu's - Sultâniyye*. çev. Ali Şafak. İstanbul: Bedir Yayınevi. 1976.
- Merçil, Erdoğan. "Selçuklularda Zengin Emirler". *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. 28, C. 1, (2013): 193-207.
- Nebhan, Muhammed Faruk en. *İslam Anayasa ve İdare Hukukunun Genel Esasları*. çev. Servet Armağan. İstanbul: Sönmez Neşriyat A.Ş. 1980.
- Necim, Raif. "İsrail İşgaline Rağmen Kudüs'te İslam Mimari Mirasının Korunması". *İslam Mimari Mirasını Koruma Konferansı Bildiriler Kitabı*, 22-26 Nisan 1985. İstanbul: 1987, 473-479.

- Ocak, Ahmet. "Haçlı Seferlerinin Ortaya Çıkışı ve (Doğu - Batı Dünyaları Açısından) Doğurduğu Sonuçlar". *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 14, S. 3, (2014): 133-155.
- Oflaz, Abdülhalim. "Eyyûbî Ailesinin İlk Dönem Tarihleri". *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 7, (2016): 37-60.
- Oflaz, Abdülhalim. "Nüreddin Zengî'nin, Selahaddin Eyyûbi Eliyle Gerçekleşen Hayeller". *Journal of Islamic Jerusalem Studies*, C. 18, S. 3, (2018): 19-34.
- Olgun, Hakan. "Yahudilerin Kahire Genizası". *İslami İlimler Dergisi*, C. 8, S. 2, (2013): 7-29.
- Ostrogorsky, Georg. *Bizans Devleti Tarihi*. çev. Fikret İşıltan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. 1999.
- Ömer, Faruk. "Abbasîlerin İlk Döneminde (132-193/750-809) Abbasî Hüseyinî İlişkilerinin Bazı Yönleri". *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 3, S. 5, (2004): 163-172.
- Öz, Mustafa. *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, 1 bs. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011.
- Öz, Mustafa. "Dürzilik". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 7-8-9-10, (1995): 485-518.
- Özaydın, Abdülkerim. "I. Haçlı Seferinin Başarıya Ulaşmasında Büyük Selçuklular'ın İçinde Bulunduğu Siyâsî ve İçtimai Şartların Rolü". *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, S. 5, (2016): 1 - 18.
- Özer, Serkan. "Haçlıların Antakya'yı Zaptına İslam Dünyasının Tepkileri". *ETÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. I, S. 1, (2015): 65-92.
- Özer, Serkan. "Selahaddin Eyyubi ve Haçlılar" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. T.C. Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- Özkan, Mustafa. "Mâverdi'nin Hilâfet Nazariyesinin Siyaset Felsefesi". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 8, S. 17, (2017): 85-99.
- Öztürk, Mehmet. "Hz. Ali Dönemi Siyasi ve Fıkhi Gelişmelerin Mezheplerin Oluşumuna Etkisi". *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi - AUID*, C. 1, S. 1, (2013): 83-104.

- Polat, Yusuf. "Orta Çağ Batı Kaynaklarına Göre Selahaddin Eyyubi". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 11, S. 55, (2018): 277-284.
- Pringle, R. Denys. "Haçlı Krallığı Döneminde Filistin'de Hıristiyan Nüfus Kiliselerin tanklığı". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 3, (2002): 101-114.
- Sa'd, İbn. *Kitabü't - Tabakati'l - Kebir*. çev. Abdurrahman Elmalı vd. İstanbul: Siyer Yayınları. 2014.
- Saim, Yılmaz. "Halife Müktefi Döneminde (289-295/902-908) Mısır ve Suriyenin Abbâsî hakimiyeti Altına Alınması". *sakarya üniversitesi ilahiyat fakültesi dergisi*, S. 12, (2005): 71-100.
- Sallabi, Ali Muhammed. *Selahaddin Eyyubi ve Kudüsün Yeniden Fethi*. çev. Şerafettin Şenaslan. İstanbul: Ravza Yayınları. 2016.
- *Zengiler Dönemi*. Ravza Yayınları, İstanbul. 2014.
- Sarıbıyık, Mustafa. "İslam Siyaset Düşüncesinde Hilafet Kurumunun Aşılama Sorunları Üzerine Bazı Mülâhazalar". *İ.Ü. Şarkiyat Mecmuası*, S. 23, (2013): 169-185.
- Sıddıqı, Jawad. "Nizamiye Medreseleri ve Eğitim Felsefesi Açısından Değerlendirilmesi" Yayınlanmamış Doktora Tezi. T.C. Ankara üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, 2012.
- Sılay, Mehmet. *Ortadoğu Barışının Mimarı Selahaddin Eyyubi*, 2 bs. İstanbul: Düşün, 2011.
- Suyuti, Celaleddin. *Halifeler Tarihi*. çev. Onur Özatağ. Ankara: Ötüken. 2014.
- el-Hin, Mustafa, Mustafa el-Buga & Ali el-Şerbeci. *Büyük Şafii Fıkhi*. çev. Ali Arslan. İstanbul: Huzur Yayın. 2010.
- Şahin, Hamdi. *Emeviler ve Emevi Devleti*. çev. Kasım Koç. İstanbul: Beka Yayıncılık. 2019.
- Şeker, Mehmet. "Süleyman Şah (I) Rükned-din Süleyman Şah bin Kutalmış (Ö.479/1086)". *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, S. 1, (2016): 39-51.

- Şelebi, Abdülcelil. "Batınî Tefsirin Doğuşu ve Nedenleri". *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 9, S. 1, (2004): 99-108.
- Şemin, Nihat. "Artuklu Beyliğinin Siyasi Tarihi". *Muş Alparslan Üniversitesi Tarih Araştırmaları Topuluğu Dergisi*, C. 1, S. 3, (2017): 59-69.
- Şen, Mehmet Emin. "Abbâsîlerde Türk Nüfuzu Döneminin Çöküşü ve Türklerin Akıbeti". *International Journal of Social Science*, C. 5, S. 6, (2012): 464-477.
- Şeşen, Ramazan. *Salâhaddin Eyyûbî ve Devlet*, 1 bs. İstanbul: Çağ Yayınları, 1987.
- . *Selahaddin Eyyubi ve devri*. 1 bs. İstanbul: İslam Tarih Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı, 2000.
- . *Selahaddin'den Baybars'a*, 1 bs. İstanbul: İsar Vakfı, 2007.
- . *Sultan Baybars ve Devri*. 1 bs. İstanbul: İsar Vakfı, 2009.
- . *İslam Medeniyeti Tarihi*. 1 bs. İstanbul: İsar Vakfı, 2012.
- Taberi. *Milletler ve hükümdarlar Tarihi*. Çev. Zâkir Kadiri Ugan ve Ahmet Temir. Ankara: Maarif Basımevi. 1955.
- Tan, Muzaffer. "Erken Dönem İsmaililik ve Temel Görüşleri". *Akev Akademi Dergisi*, S. 39, (2009): 73-86.
- Tekin, Tuğba. "MÖ.5000-MS.1967 Aerası Dönemde Kudüs'ün El Değiştirmesi". *Akademik Bakış Dergisi*, S. 60, (2017): 324-336.
- Tezcan, Selim, Mehmet Sadık Gür ve Alper Sarıbaş, "İsrail Tarih Kitaplarında Selçuklular Filistin Kudüs Hakimiyetleri ve Haçlı Seferleri İle Cihat Hareketinin Başlangıcındaki Rollerini". *FAD-Filistin Araştırmaları Dergisi*, S. 2, (2017): 101-133.
- Toksoy, Cemal, ve Fatma Toksoy. *Şarkın En Sevgili Sultanı Selahaddin Eyyubi*. 1 bs. İstanbul: Şule Yayınları, 2015.
- Tokuş, Ömer. "Fâtımîler İle Sicilya ve Güney İtalya Arasındaki Münasebetler". *Tarih Dergisi*, S. 59, (2014): 27-55.
- Türkiye Diyanet Vakfı, *İslam Ansiklopedisi*, TDV DİA
- Usta, Aydın. "İmdeddin Zengi ve Artuklular". *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 9, S. 2, (2007): 120-137.

- Uykur, Ramazan. "Musul Zengi Atabegi II. Seyfeddin Gazinin (565-576/1170-1180), Athena Betimli Sikkeleri". *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C. 9, S. 10, (2014): 1063-1074.
- Karagöz, İsmail, vd. *Dini Kavramlar Sözlüğü*. 6. bs. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Yasin, Abdusselam. *Hilafet ve Satanat*. çev. Muhammet Ateş. İstanbul: Divan Kitap, 2012.
- Yazar, Nurullah. "Büyük Selçuklular Döneminde İsfahan'ın Siyasî Durumu". *Journal of Islamic Research*, C. 24, S. 1, (2014): 25-38.
- Yazar, Nurullah. "Melikşah'ın Ölümünden Sonra Terken Hatun'un Oğlu Mahmudu Sultan Yapma Çabaları". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 10, S. 20, (2011): 211-219.
- Yazılıtaş, Nihat. "Fâtîmî Ordusunu Meydana Getiren Etnik Unsurlar". *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 18, (2005): 189-210.
- Yılmaz, Saim. "Abbâsîler Dönemi Türk Komutanlarından Mûnis el-Muzaffer'in (ö. 321 / 933) Hayatı ve Askerî Görevleri". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 7, S. 1, (2007): 123-126.
- Yüce, Nuri. "Mısır'da Türk Dili ve Kültürünün İlk İzleri". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, S. 41, 2009: 91-106.
- Yürekli, Tülay. "Eyyubi Ailesi Kadınları". *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 6, (2011): 329-342.
- Zehra, Muhammed Ebu. *İslamda İtikadi-Siyasi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*. çev. Sıbğatullah Kaya. İstanbul: Şura Yayınları. 1993.
- الباقلانى، الإمام أبى بكر محمد بن الطيب بن التمهيد في الرد على الملحدة المعطلة والرافضة والخوارج والمعتزلة. القاهرة: مطبعة لجنة التأليف والترجمة والنشر، ١٩٤٧.
- الحنبلې، أبى يعلى محمد بن الحسين الفراء. الاحكام لسلطانية. شركة مكتبة ومطبعة مصطفى البابى الحلبي واولاده، ١٩٦٦.
- المصري، للإمام العلامة ابى الفضل جمال الدين محمد بن مكرم ابن منظور الأفريقي. لسان العرب بيروت: مؤسسة الاعلمي للمطبوعات، ٢٠٠٥ م.

المقريري، لتقي الدين أحمد بن علي بن عبد القادر، المواعظ والاعتبار في ذكر الخطط والآثار. لندن: مؤسسة الفرقان للتراث الإسلامي مركز دراسات المخطوطات الإسلامية، ٢٠١٣.

النسفي، لأبي المعين ميمون تبصرة الأدلة. ١٩٧٧.

جرير، امام ابو جعفر محمد بن تاريخ طبري كبير ترجمه سي. استانبول: اخوت مطبعه سي، ١٣٢٨.

قلعجي، قدري. صلاح الدين الأيوبي قصة الصراع بين الشرق والغرب خلال القرنين الثاني عشر والثالث عشر للميلاد. بيروت: شركة المطبوعات للتوزيع والنشر، ١٩٩٢.

EK

Ek Açıklama: Çalışma süreci boyunca ailece nasıl bir durumda olduğumuzu anlatması açısından bizde değerli bir hatıra bırakmış olan sekiz yaşındaki kızımız Hacer'in çizdiği resim burada paylaşılmayı hak etmiştir.

KIZIMIZ Hacer ailemizi kuş olarak resmetmiş ve çizdiği resmi Annesine göstererek ailemizin kuşlardan oluştuğunu farz eder vaziyette kuşların özgürlüklerine dair anlatımlar yapmıştır.

Annesi peki bizim ailemiz üç çocuk, anne ve baba toplam beş kişi eder. Neden dört kuş çizmişsin? İstanbul'da olmayan ablanı mı çizmedin, yoksa onu unuttun mu? Diye sorduğunda, Hacer kalemiyle kuşları göstererek isim isim aileyi saymaya başlar. En küçük kuş'u da kendisi diye annesine gösterir ancak saydıklarının arasında baba yoktu.

Annesi peki babam nerede diye sorunca Hacer; babam her zaman ki gibi yuvasında ama yine ders çalışıyor. Ağaç dalından sarkık yuvarlak girişli yuvayı göstererek, bak babam burada, içeride diye tarif etmişti.

Şehir ve yurt dışı programlarına gidişlerimle veya İstanbul'da bulunduğum sıralarda çalışmalara ayırmaya gayret ettiğim zamanımın çok kıymetli olmasının en büyük sebebini belki de kızımız Hacer bu resimle anlatmıştır.

Başta eşim olmak üzere tüm aile fertlerinin çalışmalarımnda payı ve katkıları çok büyük...

Bu mütevzi çalışmayı kendilerine ithaf ederim...

ÖZGEÇMİŞ

14.04.1975 tarihinde Mardin’de doğdu. İlk ve Ortaokul’u Mardin’de, Lise son sınıfı İstanbul’da tamamladı.

A. İş Hayatı

- 1997 yılında Turizm Enformasyon memurluğu sınavından sonra Enformasyon Belgesini alarak özel sektörde Turizm alanında çalışmaya başladı.
- 1998 yılında Yabancı Dil Arapça’dan Turizm Bakanlığı Ülkesel Profesyonel Turist Rehber Kokartına sahip oldu.
- 2000 yılında Turizm Seyahat Acenteliği yöneticiliği yaparak iş hayatına devam etti.

B. Eğitim

- 2013 yılında İlahiyat Ön Lisans’a kaydını yaptırmış, 2014’te mezun olmuştur.
- 2015 yılında Tarih Bölümüne kayıt yaptırmış ve üç yıl içerisinde Tarih’ten Lisans eğitimini tamamlamıştır.
- İstanbul Üniversitesi Uzaktan Eğitim İle, Kültürel Miras ve Turizm bölümü son sınıfta eğitimine devam etmektedir.
- 2018 yılında Tarih ve Medeniyet Araştırmaları alanında Yüksek Lisans Eğitimi tamamlamıştır.
- 2019 yılında tez yazımına başlayarak aynı yıl tez yazımını başarılı bir şekilde tamamlamıştır.

C. İhtisas Alanları

1997 yılından itibaren Dünya Medeniyet merkezleri ile ilgilenen yazar Türkiye’de; İstanbul, İznik, Bursa, Konya, Edirne, Şanlıurfa, Mardin, Kastamonu, Safranbolu,

Kapadokya bölgesi olmak üzere yaklaşık olarak tüm Anadolu'da saha tecrübesine sahiptir.

Asya'da; Semerkant, Buhara, Taşkent, Horasan, İsfahan, Şiraz, Yeni Delhi, Jaypur, Agra'da saha tecrübesine sahiptir.

Avrupa ve Balkanlar bölgesi; Başta Bosna olmak üzere Balkanlar'da ve Avrupa'da Endülüs İspanya Bölgesi, Roma ve Venedik başta olmak üzere birçok bölgeyle ilgilenmektedir.

Kuzey Afrika'da; Marekeş, Rabat, Kazablanka, Tunus, Kartaca, Hammamet, Kahire, Lüxor, İskenderiye Sina bölgesiyle ilgilenmiştir.

Orta Doğu'da; Şam, Halep, Beyrut, Trablus, Sur, Sayda, Amman, Kerek, Ceraş, Akka, Hayfa, Yafa, Nasıra, El-Halil, Beytlahm, Eriha ve özellikle Kudüs – Mekke ve Medine'de güçlü bir saha tecrübesine sahiptir.

D. Katıldığı Programlar

Kudüs konusunda birçok dergi ve gazetede makale, söyleşi, dosya ve röportajı bulunan Musa Bıçkıoğlu Yurt içi ve Yurt dışında çok sayıda programa iştirak etmiştir. Radyo ve Televizyonlarda, genelde Kudüs ile ilgili programlara konuk olmuştur.

Yazar evli ve üç çocuk babasıdır.

Musa BIÇKIOĞLU

FÂTIMÎ HİLAFETİNİN SONLANMASI SÜRECİNDE SELÂHADDİN-İ

Haziran-2019

EYYÛBÎNİN İZLEDİĞİ SİYASET ÜZERİNE BİR İNCELEME